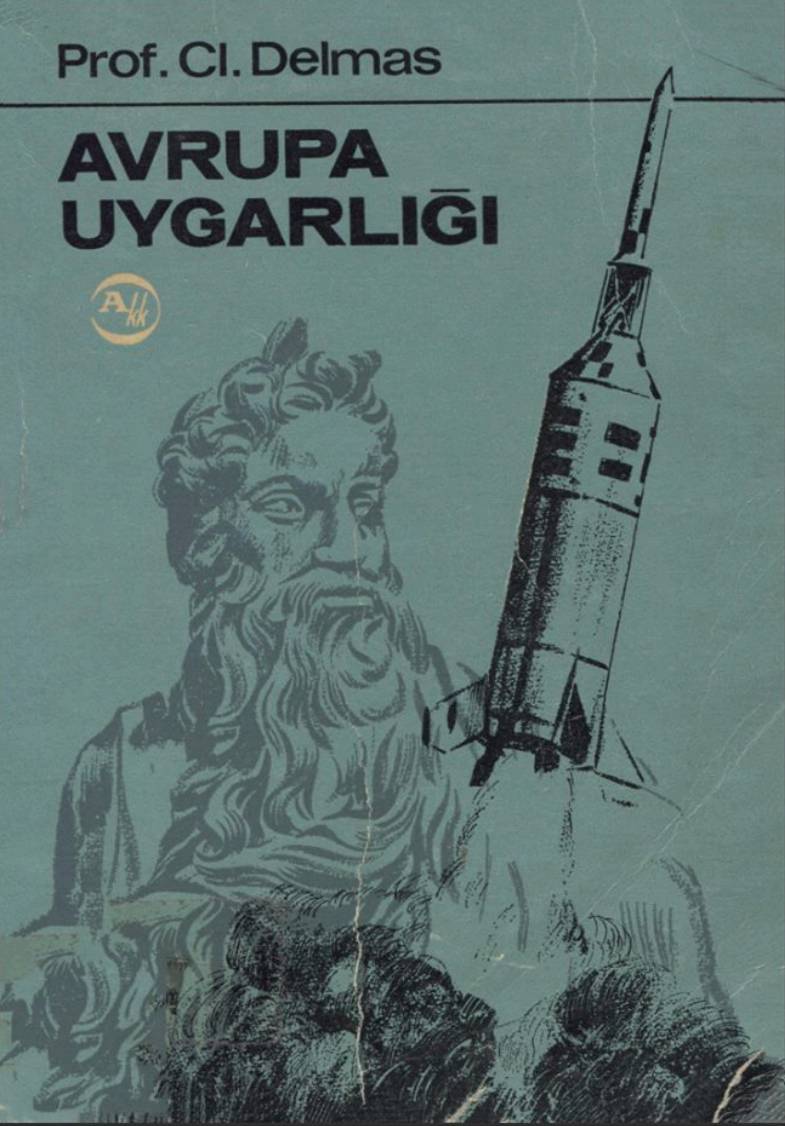
Prof. Cl. Delmas

AVRUPA UYGARLIĞI

Kapak Düzeni : **Etem ÇALIŞKAN**
Dizgi : **GÜL Matbaası**
Baskı : **BAHAR Matbaası**
Kapak Baskı : **AR Matbaası**
Basıldığı tarih : **1967 — İstanbul**

Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları

AVRUPA UYGARLIĞI TARİHİ

Yazan: **Claude DELMAS**

Çeviren :**Ender GÜROL**

AKŞAM KİTAP KULÜBÜ Serisi, No: 44

GİRİŞ

«Tarihçi, bilen değildir. Arıyandır. Biz de arıyoruz.»

Lucien FEBVRE

GENEL bir inanışa göre, Avrupa uygarlığı, Yunanlıların, Romalıların ve Yahudilerin mirasıdır. Doğrudur, kültürel ve manevî bağlar inkâr edilemez. Ama bu tanımlama yeterli değil, çünkü uygarlığı, ahlâksal değerlerle bir tutmakla kalmıyor, aynı zamanda, Avrupa uygarlığının bu üç kuvvetin etik çerçevesi içinde geliştiğini belirterek, Avrupa'yı sâf bir fikir haline getiriyor. Antikite çağının etkilerinin değerini inkâr ettiğimiz yok, ama onlara takılıp kalmak, sorunun bir çok temel cephelerini —Orta Çağ'da yer alan büyük olaylar, XVI. yüzyılda teknik ve ahlâkın altüst oluşu, modern çağları hazırlayan devrimler, burjuvazinin ve orta sınıfların rolleri, sanayi proleteryasının yaradılışı v.s. gibi şeyleri— ihmal etmek demektir.

Başlangıçta sorulması gereken bir soru daha var: Avrupa uygarlığı başlangıcından beri, ne gibi bir tarih çerçevesi içinde gelişmiştir, yani hangi süreklilikler ve kopukluklara göre gelişmiştir? Bu soru, Avrupa'nın siyasî birliği sorusu kadar önemlidir; Avrupa birliği, uzun süre, bir utopi, bir hayal gibi görünmüşse de, bugün, Avrupa Kömür Çelik İşletmesi Birliği, Avrupa Atom Birliği ve Ortak Pazar v.s. gibi kuruluşlarla fonksiyonel açıdan gerçekleşme yolundadır. Avrupalılar, nicedir, Avrupa'nın peşindeydiler. Avrupalılar derken, özellikle seçkin zümreleri anlıyoruz. Oysa bir kaç yıldır, gelişim halindeki Avrupa'nın siyasal yapıla-

rı üstünde çekişmeler, sonra C.E.C.A ve ortak Pazar ile birlikte, Avrupa gerçeklerinin, yığınların günlük kaygıları haline getirilmesi, sadece felsefî kavramlar ve siyasal kanılara dayanmıyan bir «Avrupa Bilinci» doğurmuştur.

Bu bilince varış, uygarlığın hangi akımı içine sokulabilir? Kiminin, Finike kralı Agenor'un kızı Avrupa efsanesine eğilmesi, kiminin de Avrupa topraklarında «yazıdan önceki insan»ın ne olduğunu araştırması, IRKOUTSK, WİLLENDORF, LESPUGNE ve BRASSEMPUY «**VENÜS**»lerini (1), LASCAUX'daki resimleri ile İspanya'nın Pirene dağlarında, CANTABRIQUE'deki resimleri karşılaştırması, STONEHENGE CROMLECH'inin (2) önemini belirtmesi faydalıdır. Aynı zamanda, insanların, Avrupa'da, sondan bir önceki buzul çağında, ancak Neolitik devirde (3), yerleştiklerini, ilk tarımcıların ortaya çıktığını, toprağı sürmeğe başladıklarını, tarlaların ilk olarak belirmesini hatırlamak da faydalıdır. Avrupa, Yunanistan'dan ne almıştır? Belli bir insan ve toplum kavramının biçim ve kuvvet niteliklerini. Roma ve İmparatorluğundan? Siyasî ve hukukî bir fikir, bir çerçeve - İmperium, Avrupa'yı yaratmamış olsa bile hazırlamıştır. Hıristiyanlıktan? Bu uygarlığın ruhunu ve özünü. Ama bunları hatırlamak, «Avrupa uygarlığı» sorusunu açıklamamaktadır, bu sorunun genişliği Lucien Febvre'in şu sözleriyle daha bir beliriyor: «Tarih, birbirleriyle ilgisi olmayan olaylardan ibaret değildir. Tarih bu olayları düzenler. Açıklar, açıklamak için de, bu olaylardan seriler meydana getirir, bu olayların hepsine aynı derecede dikkatini çevirmez. Çünkü, ister istemez, şimdiki ihtiyaçlarına göre sistematik bir şekilde sonuçlara varır, derken geçmiş olayları sınıflandırır ve gruplara ayırır. Ölümü hayat açısından görür.» Çalışma varsayımı yoksa, Tarih de olmaz. Magendie'nin: «İçinde bir paçavracı gibi dolaşıyorum, her adımda da küfeme kovacak ilginç bir şeye rastlıyorum» sözü karşısına, Lapicque, Dastre'in şu sözünü koyuyordu: «İnsan aradığını bilmese, bulduğunu da bilmez.» Olayların gerçekliğini veya bireylerin rolünü inkâr etmezsek —inkâr etmek çocukça bir şey olur— unutmamalıyız ki, ha-

---

(1) VENÜS — Tarihöncesine ait kadın heykelcikleri.

(2) CROMLECH — Büyük bir taşın çevresine daire şeklinde dizilmiş dikey taşlardan meydana gelen tunç devrine ait anıt.

(3) NEOLİTİK DEVRİ — İ.Ö. 6000 - 2500 yılları.

yatta, kendi içine kapanmış kimse yoktur, bütün bireysel maceralar, aslında, insanları aşan, biçimini değiştiren, ona yeni boyutlar, yeni anlamlar veren, toplumsal alanın karmaşık gerçeğine —sosyoloğların dediği gibi «Çapraz bir gerçek»tir bu— dayanmaktadır. Sınırlı diye bireyi inkâr etmek değildir mesele, iş onu aşmak, kendisinden ayrı olan kuvvetlerden ayırmak, böylece, inceltilerek yüceltilmiş bir kaç «Kahraman»'ın eylemi haline getirilmiş bir tarihe karşı çıkmaktır.

Treitschke, «insanların, tarihi yaptığını» düşünüyordu. Bu söze karşılık, Fernand Braudel, Collège de France'daki Modern Uygarlık Tarihi kürsüsünü açarken şu sözleri söylemişti: «Aynı zamanda tarih de insanları yapar - derin, sessiz, adsız bir tarihtir bu, toplumsal gerçeklerin kendilerini, kendileri uğruna incelemeği şart koşar; bu toplumsal gerçekler, birlikte yaşama biçimleridir, iktisat sistemleridir, kuruluşlardır, toplumsal mimarîdir, yani kısacası uygarlıklardır.»

Tarih, şüphe uyandırdıkça hayat bulur.

Avrupa uygarlığı tarihi belli bir ânda başlamıyor; bu bakımdan seçme zorunluluğu var, bunda keyfîlik tehlikesi de yok değil tabiî. Bununla birlikte, bu çıkış noktasını Karolenj çağında farzetmemiz için türlü sebepler var - bu sebepler, ayrıca Avrupa'yı anlamamıza ve Avrupa'nın nasıl meydana geldiğini, sürekliliklerin ve yeniliklerin ne gibi rolleri olduğunu görmemize yardım edecektir. Akdenizin İslâmlık tarafından abluka altına alınmasıyla, Karolenjlilerin sahneye çıkışının aynı ânda yer alması, sırf bir tesadüf eseri değildir, tersine, bunda bir sebep ve sonuç ilişkisi vardır. Frankların İmparatorluğu, Ortaçağ Avrupası'nın temellerini atmıştır - ama, İslâmlıksız hiç bir zaman teşekkül etmemiş olacağı da açıktır. Frank Krallığı Tarihi, birbirinden öylesine apayrı iki bölümden meydana gelmiştir ki, bu iki bölüm tam bir çelişme halindedir; bunlardan biri, henüz Roma ve Akdeniz niteliklerini muhafaza etmekteyken, öteki bundan çoktan uzaklaşmıştır. Bu ikisi arasında İslâmlığın saldırışı yer almış ve Roma İmparatorluğundan arta kalan Akdeniz birliğini bozmuştur.

«Antikite uygarlığı, diye yazıyor Marc Bloch, Akdeniz'in çevresinde toplanmıştı.» Yeryüzünün diyor Platon, ancak Phase'(1)

---

(1) Bugünkü RİON: Gürcistan'da bir ırmak, Kafkaslar'dan gelip, Karadeniz'e dökülür.

dan denizi karıncalar gibi çepeçevre çeviren, ya da bir bataklığın çevresindeki kurbağalar gibi yayılmış olan Herkül'ün sütunlarına kadar uzanan bölümünde oturuyoruz. «Fetihlere karşılık, bu sular, gelip geçen yıllara rağmen Romania'nın mihverini teşkil ediyordu. Bir Aquitaine'li senatör, işi icabı Boğaziçi'nde oturabilirken, Makedonya'da geniş topraklara sahip olabilirdi. Fiyatlardaki büyük iniş çıkışlar Fırat'tan Galya'ya kadar bütün iktisadî düzeni sarsıyordu. Nasıl Afrikalı Augustin'siz Katolik teoloji düşünülemezse, Afrika'nın buğdayları olmadan İmparatorluk Roması da düşünülemez. Öte yandan, Ren aşılır aşılmaz, Barbarların garip düşmansı koca ülkesi başlıyordu.»

Pax Romana (Roma Barışı), eyaletlerde sadece iki kültür biçiminin yanyana gelişmesine yaramıştı, çünkü Roma'nın şehir uygarlığı, fethedilmiş bulunan ülkelerin köylü halkıyla ancak dolaylı ilişkilerde bulunuyordu. Şehirler ve Köyler ortak kaygı ve çıkarlarla birbirine bağlı, birleşmiş değildi. Fetihten sonra kurulmuş koloniler halindeki İmparatorluğun bir çok şehri sunî idi. Zenaat atelyelerinin bulunmasına rağmen de, Batıda hiç bir zaman ticarî ve sınaî merkezler olmamışlardı. İlkin, iktisadî alanda uygarlığın birliğini temsil eden, yeni gelişmenin başlıca etkenlerinden biri, ÇARŞI (PİYASA) olmuştur. Batı şehirlerine, ne Roma, ne de Yunan şehirleri örnek olmuştur - biricik süreklilik, sadece din ve yönetim alanında olmuştur: yeni toplaşmalar antik şehrin dışında, ilk Hıristiyanların küçük kiliselerinin bulunduğu mezarlığın çevresinde yer almıştır; bu küçük kiliseler çoğu zaman yeni bir şehrin çekirdeği olmuştur. İlk bakışta ne kadar çelişken görünürse görünsün, Avrupa Uygarlığının doğuşunu iyi anlamak için Ege uygarlığını göz önüne getirmemiz gerekir. İster Knossos ve Faistos gibi kralların oturduğu yerler olsun, ister Prasos ve Palaicastro gibi evleri dağınık kasabalar olsun, ister Gournia gibi küçük zenaatçı toplulukları olsun, ister Pseira ve Mochlos gibi denizci ve armatör toplulukları olsun, Ege şehirleri için. ticaret ve sanayi temel unsurlardı. Girit kırları iyi ekilmişti ekilmesine, ama ada nüfusunun geçimine yetecek gibi değildi. «Ne yapmak gerekti bu durumda? Ticaret tabiî. Toprak yetmiyor mu? Deniz ne güne duruyordu?» Köylü, böylece ne şehirden, ne denizden ayrılmamış bulunuyordu, şehirler, liman, ambar görevi görüyordu, iş yeriydi. X. yüzyılın ortalarına doğru Flandre ve Germanya'da çarşılara uğrayan yabancı tüccarlar, karaya çıkarken mallarını ambara koymak zorundaydı: Portus kelimesi Mercatus keli-

mesiyle, ilişkilidir. Aynı zamanda, kalabilecekleri yerler de gerekti. Derebeylerin burg'u, eski piskoposluk şehri, onları arasıra ağırlıyordu, ama çok geçmeden yeni bir şehirde kalmayı tercih etmeğe başladılar. Aynı eğilim yüz yıl sonra Galya'da görüldü: Portus'lar orada ortaya çıktı. Manastırların çevresinde Burgus adını alan toplaşmalar oluyordu, ama bu Germen kelimesi semantik bir evrim geçirip çarşı anlamına gelmeğe başladı, zanaatkârlar da bu burg'larda yerleştiler. Eski bir İskandinav kelimesi olan vik'in, Latince vicus ile bir ilişkisi yoktu belki de, sadece «koy» anlamına geliyordu: Köy arazilerini meydana getirmek için göçmenlerin seçtiği yerler, çoğu zaman Landnamabök'de vik ile biten kelimelerle ifade olunur, çünkü göçmenler daha çok ilk indikleri yere yakın yerleri tercih ediyorlardı. Daha o zamandan, Avrupa Uygarlığının ufkunu tesbit etmiş olan, köylü ve ticarî olduğu kadar, savaşçı da olan, bu destanları, antikite dünyasının yıkılmasını izleyen şehir rönesansını anlamak için Normanları düşünmek gerekir. Bu yüzden, Viking'lerden üç bin yıl önce, çok daha geniş bir arazi üstünde hareket eden, Akdeniz'in efendileri olan Giritlileri düşünmek, çelişmeye düşmek demek değildir, bunlar Avrupa'nın bütün Atlantik cephesini, Neva'dan Cebelitarık'a kadar tek bir, deniz seyir bloku haline getirdiler, böylelikle tıpkı Egelilerin, «Yunan Mucizesi» ve antik uygarlığını gerçekleştirdiği gibi, onlar da Avrupa Uygarlığının yolunu açtılar.

Doğu Akdeniz'le, Germanya ve İskandinavya'nın birleşmesi, bazılarının düşündüğünden daha eskidir, çünkü megalitik anıtlar çağına çıkmaktadır. Avrupa'nın kuzeyinde —Minoa, Mikene, Finike ve Yunan— birçok Akdeniz kültürleri izi bulunmuştur, ayrıca «düşünüş biçimleri, genel kavramlar, ahlâksal fikirler, türlü kuruluşlar, uygarlığın, hattâ dilin türlü unsurları ticaret yolları boyunca tüccarlar tarafından kuzeye doğru götürülmüştür.»

Baltık denizi biraz Akdeniz gibiydi, kıyılarından ve adalarından bahseden Marc Block, şöyle der: «Kuruluşları, aslında şehirli Devletler gibi görünen ortak niteliğe sahipti.» Malar Adasındaki Birka limanı IX. yüzyılda pek işlek bir limandı, Lund'da, Scanie'de, Viking'ler büyük miktarda altın yığmışlardı, Gotland adasında köylüler kaynaklarının kısırlığını deniz ticaretiyle gidermeğe çalışıyorlardı. Avrupa'nın kutuplarından biriydi bu. Öteki kutupsa Venedik idi - Venedik bir deniz hâkimiyetiydi (Thalasocratie), henüz Bizans ve Müslümanlarla ilişkileri vardı, doğrudan doğruya Giritlilerin mirasına konmuşlardı, Baltık denizi-

nin kıyılarında oturan Vened'ler, Lombard'lar olan İskandinavlara karışmış, yavaş yavaş güneye inmişlerdi. Bu iki deniz İmparatorluğu arasında, kıt'a içinde, dalgalanan bir nüfus dolaşıyordu, bunlar fuarlara ve çarşılara uğrayan gezgin satıcılardı, aralarından bazıları da yerleşiyorlardı. İskandinavlara Doğulular da karışıyordu, özellikle de Avrupa'yı baştanbaşa dolaşan, çağlardır alışveriş yapan ve her türlü parayı piyasaya süren Yahudilerdi. Ama aynı zamanda başka bir nüfus da —bunlar «manant» denen köylülerdir— toprağı sürüyorlar ve hayat şartlarını düzeltiyorlardı. Bu nüfus, bazı oğullarını şehirlere yöneltiyor, onlar da, şehir hayatı için elzem olan özgür zenaatçılığı meydana getiriyorlardı. Toprak ekip biçmeyle uğraşanların sayısı artarken, esaret de yavaş yavaş kayboluyordu. Çifte bir gelişim yer aldı: Nüfus artışı ile mevcut işçi sayısı arttı, öte yandan esaretin ortadan kalkmasıyla, harekete getirici kuvvette bir azalma oldu. Örneğin, o âna kadar kölelerin çevirdiği değirmen, suyla çevrilmeye başlandı, atlardan ve öküzlerden daha iyi faydalanıldı. Sayısı gittikçe artan çarşılar ve limanlar yeni bir iş düzeni gerektiriyordu. Kasabalar ticaret merkezleri oluyor, zenaatçılar da oralarda yerleşiyorlardı. X. yüzyıla doğru villa'nın ve geniş arazinin kaybolması Yüksek Orta Çağın biricik sanayi ocağını ortadan kaldırıyordu, ticaret, mal sahipleri ve iş adamlarını çektiği gibi, memurları, vicus negociantium'un, (manastırların tüccar mahallesi)nin adamlarını da çekiyordu. Nüfusun türlü bölümleri arasında yeni bir denge belirdi. Yunan Orta Çağı, doğu Akdeniz'i Ege kültüründen klâsik kültüre götürmüştü. Yunan Rönesansından bin yıl sonra yeni bir çökme buhranı geçirdi ve Avrupa Uygarlığına gebe kaldı. Buna Avrupa - Atlantik Uygarlığı demek daha doğru olur belki.

Ama bunun genel çerçevesi nedir ve hangi nedenlerin sonucudur?

«VIII. yüzyılın sonunda, diye yazıyordu Henri Pirenne, Batı Avrupa'da o âna dek görülmemiş birçok şey yer aldı. Tarih çağlarının başlangıcından beri, ilk defa olmak üzere, sadece siyasî hareketin değil, aynı zamanda uygarlığın genel hareketinin de, odak noktası Akdeniz havzasından Karadeniz havzasına aktarılmış oldu. Roma İmparatorluğunun kökü İtalya'ydı, Karolenj İmparatorluğununki Ren ile Sen ırmakları arasında oldu.. Geriye itilmiş ve yeni Avrupa'nın sınırına sanki okla atılmış olan Roma'ydı şimdi! Akdeniz birliğinden çıkarak Batı Avrupa, yani Ka-

rolenjlilerin Avrupası apayrı bir dünya teşkil etti: Frank İmparatorluğu Bizans'a, Lâtin kilisesi Yunan kilisesine, büyük araziler ve feodal beylikler, imalâtçı şehirlerle İstanbul tarafından yönetilen toprakların bürokratik hükûmetine karşı oldu.

Batıda Roma İmparatorluğunun yıkılmasına rağmen, Akdeniz çekici bir kutup olmaktan çıkmış değildi: V. yüzyılda Vandallar Afrika'ya, Vizigotlar, Aquitaine ile İspanya'ya, Burgondlar Rhone vâdisine, Ostrogotlar İtalya'ya yerleştiler, Clovis de, Provence'ı ele geçirmeğe teşebbüs etti... Akdeniz, Germenler için eskisi gibi Avrupa'nın merkezi olarak kaldı. Theodoric İtalya'da olduğu için barbar devletler üstünde, kimsenin kurtulmak niyetinde olmadığı bir hâkimiyet sürüyordu. Geleneksel denge henüz o kadar güçlüydü ki, Theodoric kaybolduktan sonra bile Justinianus, Roma İmparatorluğunu yeniden kurmayı düşündü ve neredeyse başardı. Saint Benoît ile Gregoire le Grand gibi Boethius ile Cassiodore de İtalyandılar, Sevillalı Isidore ise İspanyoldu. Son ekolleri muhafaza eden, monarşiyi Alplerin kuzeyine yayan ve Hıristiyanlığı deniz aşırı ülkelere götüren İtalyaydı. VII. yüzyılın ortalarına kadar, Akdeniz seyrüseferi sayesinde Batı, Doğunun iktisadî etkisi altında kaldı. Batı Avrupa Antikitenin tarihsel evriminden kopmuş değildi ve Herkül'ün sütunlarından Ege denizine, Mısır ve Afrika kıyılarından İtalya ve İspanya kıyılarına kadar uzanan Roma İmparatorluğunun kurduğu uygarlık birliğinin sonunu gösteren hiç bir belirti yoktu.

Oysa beklenmedik bir olay yer aldı ve bir - örnekliği bozdu. Müslümanların sahneye çıkmasıydı bu. Muhammed 632 de ölmüştü. Mekke 630 tarihinde alınmıştı, arkasından Arabistan ele geçirilmeğe başlandı. Suriye (629 - 640), İran (637 - 649), Mısır (639 - 647), fetholundu. Derken Anadolu'ya ve Ermenistan'a seferler yapıldı (646 - 666), Bizans İmparatorluğunu bile tehdit etmeğe başladı. 673 de İstanbul muhasara edildi: Müslümanların kuzeye doğru atılışını İmparator Leon III, L'Isaurien durdurdu. Bizans dünyası böylelikle kurtulmuş oluyordu, ama hareket bütün kuzey Afrika'ya yayıldı (709) İspanya'nın fethinden sonra (711 - 714) Müslümanlar 719 - 720 de Roussillon ile Bas-Languedoc'a doğru yürüdüler. Derken İslâm orduları Toulouse'a yöneldi, Toulouse, duc d'Aquitaine tarafından savunuldu. 725 de Rhone vadisinden yukarı çıkan müslümanlar Autun'u yağma ettiler. 732 de İspanya Emiri Abdurrahman, Bordeaux'daki Garonne geçidini zorladı ve Poitiers ile Tours yönüne yöneldi. Batıyı kurtaran

Charles Martel'in zaferi olmuştu. İslâm orduları daha başka zaferler de elde ettiler, Arles ile Avignon'u yağma ettiler, ama atılışları durmuştu. Bununla birlikte, Galya topraklarından ayrılmalarına rağmen, yine de İspanya'yı, özellikle de Akdeniz'i hâkimiyetleri altında tuttular. Öyle ki, İbn Haldun: «Bu denizde Hıristiyanlar tek bir tahta parçası bile yüzdüremiyorlar» diyebildi. Bu saldırının tepkisi Antikite dünyasının ve Doğu ile Batı arasındaki bağların kopması oldu.

Marsilya ve Arles'dan geniş doğu limanlarıyla yapılan büyük ticaret VIII. yüzyılda söndü. Çağdaşların hayran kaldıkları kiliseleri aydınlatan zeytinyağı Marsilya tarafından ithal ediliyordu. Zeytin ağaçları Provence'da dikilmiş bulunuyordu, ama hayvan yağı Büyük Perhiz (bu VI. yüzyılda 50 gün sürüyordu) sırasında, başka oruç günlerinde, yasak olduğundan, zeytinyağı ihtiyacını karşılayacak derecede değildi. Böylece zeytinyağı yılın büyük bir kısmı boyunca beside kullanılabilecek biricik yağ olmuş oluyordu. Zeytinyağsa özellikle Mısır'dan geliyordu. Her yıl Saint - Denis manastırı, Marsilya'ya, manastırın ihtiyaçlarını karşılayacak zeytinyağı alıp gelmek üzere adamlar gönderiyordu. Tarih öncesi çağlarda kervanların iz bıraktığı bu yolda faal bir trafik vardı. Kraliçe Brunehaut Marsilya'ya gitmişti, Dagobert, 629 da Paris - Saint-Denis yolu üstünde bir çarşı kurmuştu. Yazı kâğıdı yerine kullanılan papirüs de Marsilya'dan ithal ediliyordu. VIII. yüzyılın başlarında papirüs kullanılmamağa başlandı, resmî kararlar, kanunlar parşömen üstüne yazılıyordu - parşömen, ilkin sünger taşıyla parlatıldıktan sonra yazıyı kabul edebilecek bir hale getirilen kurutulmuş koyun derisiydi. Parşömen uygarlığı kâğıttan önce yer almıştı; aynı zamanda kitabın ortaya çıkmasına da yol açmıştı. O âna kadar sadece Volumen dedikleri rulo biliniyordu ki, okumayı bayağı güçleştiriyordu. Ne zaman bulunduğu bilinmeyen (muhtemelen Merovenjliler sırasında olmuştu) bu icad, koyun derisine dayanıyordu - bu bütün Orta çağda böyle olmuştu, bu sırada koyun yetiştirme de büyük önemi olan bir iş haline gelmiş, aynı zamanda en büyük biricik Orta Çağ sanayii olan bir sanayinin, kumaş sanayiinin gelişmesine yol açmıştır.

Hemen hemen her yerde, İngiltere'de, Flandres'da Fransa'da manastırlar, koyun yetiştirme merkezleri olmuştur. Müslümanların fethinden sonra parşömen îmâli batı toplumunun hayatî ihtiyacı haline gelmiştir.

«Arles veya Lyon'lu biri için türlü çağlarda vatandan ayrı düşmüşlük duygusu nerde başlıyordu, diye soruyor Marc Bloch. IV. yüzyılda Kartaca ve Yunanistan'ı, Renin ötesinde Barbarların bulunduğu yeri kendi vatanıymış gibi görüyordu. XII. yüzyılda Lubeck'de, Tunus'ta müslümanların, Yunanistan'ın doğusunda, dinin aslından ayrılmışların arasında, kendini vatanındaymış gibi duyuyordu. Batı Avrupa kavramını doğuran Kuzeye yayılış yavaş yavaş yer almış - ama kesin olmuştur. Antikite dünyası böylelikle yıkılmış bulunuyordu. Bir zamanlar, bir Roma gölü olan Akdeniz, bu kez bir müslüman gölü haline gelmişti. Bizans gemileri orta İtalya'nın kıyılarından öteye gidemiyorlardı, Tirenien denizinde Suriye gemileri görülmez oldu.

Değişikliğin büyüklüğünü gösteren bir örnek de, gümüş paranın yerini, altın paranın alması oldu. Frankların devleti değer kazandı, lâtin denizinin güneşli kıyılarından uzak olarak okyanusla ve orta Avrupa'ın ırmaklarıyla temas ile gelişti. Yeni bir teşekkülün Coğrafî merkezi ve çekirdeği haline geldi. Karolenj Avrupası'nın yerini Orta Çağ Avrupası aldı. Dinde, siyasetde, kuruluşlarda, dilde, edebiyatda, hattâ yazı alanlarında, eski zamanları sürdüren Merovenjliler ile, siyasî teşekkülleri ve yeni geleceği haber veren Karolenjliler çağı arasındaki karşıtlık büyüktür.

Roma İmparatorluğu sülâlesi ne hale geldi? İmparatorluğun Hıristiyanlılaştırılması, kaderini kiliseye bağladı. Theodosius'un ölümünden sonra imparatorluk yetkisi durmadan zayıfladı, sonunda 4 Eylül 476 da Odoakr bu yetkiyi batıda tamamiyle kaldırdı. Yerine iki kuvvet geçti: Biri manevî bir kuvvet olan Papalık, ötekisi de geçici bir kuvvet olan Germenler. Başkentin İstanbul'a götürülmesi papayı «defensor» (savunucu), sonra da Roma şehrinin dükü yaptı, Papa bir yandan askerî başlara, yani Germenlere, Batıdaki siyasî iktidarı devrediyordu. Papalık Roma'yı muhafaza edecek, Germenler, İmparatorluğu yeniden kuracaklardı. Roma yerinde duruyor, ama İmparatorluk değişiyordu. Yeniden kurmak için Goth Theodoric tarafından yapılan teşebbüs boşa çıktı. Aryanizmi, ancak ortak bir inanç ile gerçekleşebilecek olan Germenlerle Romalıların kaynaşmasını önledi. Clovis, kendi için olsun, Franklar için olsun, 496 da ilk şartı gerçekleştirdi. İmparatorluk için bazı geçici hevesler duyan Merovenjlilerden sonra, Karolenjliler, Frankların kuvvetinin ancak İmperium romanum'u yeniden kurabileceğini gösterdi, 800 de Noel günü Papa Leon III Charlemagne'ın başına tacı giydirdi, Batı İmparatorlu-

ğu böylece bir sonuca bağlanmış oluyordu, ama biçimi Alplerin ötesine bile uzatılsa, Akdeniz dünyasınınkine benzemiyordu, bir Avrupa biçimi almıştı. Akdeniz'deki Hıristiyan limanlar gittikçe yalnızlaşıyordu, Müslümanlar da Palermo'da bir mühimmat deposu ile korsanları için üs kurmuş bulunuyordu, bu sırada Karolenjliler iktisadî bir buhran geçirdi, bu da Charlemagne tarafından kurulan İmparatorluğun niçin ortadan kalktığını açıklar: İmkân yokluğundan emek karşılığını alan memurlara değil de aristokrasiye iktidarı vermek zorunda kalan imparatorlar kendi kendilerini mahvettiler. Feodalite doğmuştu.

IV. yüzyıldan XI. yüzyıla kadar uzanan bir insan merhalesi, antikite dünyasının bilmediği, cephesi Atlantiğe ve Kuzey denizine bakan yeni bir Avrupa yarattı - batının iktisadı da bu yeni Avrupa'ya göre oldu. En verimli değişim, muhtemelen tarım alanında yer aldı. Batı Avrupa'nın toprağına bir köylü sınıf iyice yerleşti. Kuzeyli nüfusun etkisi altında daha sisli ve daha az güneşli bir görünüm içinde, tarıma büyük önem veren bir iktisad gelişti, bu iktisadda şehirciliğin ilkin ikinci derecede, bir rolü oldu, oysa antikide çağının iktisadında hayatın merkezi şehir idi: şehri çeviren kırlar arka plânda kalıyor, orada oturanlar da, köylü denerek hor görülüyordu. Yer olan değişiklik bir kaç yüzyıllık bir sönüş değil, bir çöküş oldu. Derin ve değişmeyen etkiler bıraktı. Şüphesiz, XI. yüzyılın sonunda Akdeniz yeniden batı iktisadı için açılınca, özellikle köy dünyasının ufku genişledi, kuzeyliler Güney Avrupalılarla temasa geçti, Bizans ve Müslümanların altınları onları çekti; ama tarım ve atlantik iktisadı, bir Akdeniz rönesansını düşündürmiyecek derecede sağlam yerleşmişti. Avrupa bu tarihten sonra başlar.

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTAÇAĞ

ORTA ÇAĞ Avrupası kendi kaynaklarıyla yetinebilen birtakım ülkelerden meydana gelmiştir. Köye, toprağa bağlı bir hayattır, alış - verişler, takaslar pek azdır. Bu çağın sonunu ve yeni zamanları haber veren tüccar olmuştur, yer yer gezmeğe başlayan tüccar - bu da, Avrupa'nın türlü bölgelerinin haritasını çok geçmeden değiştirmiştir, yollar yapılmış, ırmaklardan faydalanılmağa başlanmış, yeni şehirler kurulmuş, yeni bir hayat biçimi doğmuş, bir şehir uygarlığı meydana gelmiştir. Bu uyanış dıştan gelen saldırıların durmasıyla aynı ânda olmuştur. Bu çağ, aynı zamanda bir nüfus artışı çağı da olmuştur. Üç yıl süreli almaşık ekim gelişmeğe başlamıştır, eski münavebeli tarla dinlendirme usulü yerine üç yılda iki kere ekim usulü geçmiştir. Köylüler, yeni hububat, özellikle de çavdar ekmeğe başlamışlardır. İnsan yeni bir biçimde atı koşmağa başlamış, eskisinden on misli daha ağırlık çekebilmiş, ata nal takmayı öğrenmiş ve hayvanları sıra halinde koşmağı öğrenmiştir. Su yatakları boyunca ve tepelerde sayısız değirmenler kurulmuştur. Bu değirmenler unu öğütmek için olduğu gibi, aynı zamanda çırpıcı âletlerinin, demircilerin şahmerdanlarının, dülger testerelerinin yapılmasına da da önayak olmuştur. Denizde, pusula, gemicilerin o eski kıyı izleme ve kutup yıldızına bel bağlama zorunluluklarını kaldırmıştır. Taş ocakları açılmıştır. İki yüz yıl içinde, sadece Fransa'da «Mısır piramidler tarihindeki herhangi bir devirden daha çok taş» taşınmıştır; Beauvais'nin 47.50 m. yüksekliğine, ya da Strasbourg okunun 148 m. uzunluğuna yakın hiç bir Yunan veya Roma yapıtı olmamıştır. 1095 Ağustosu ile 1096 Temmuzu arasında

Urbain II. birinci Haçlı seferine çağırırken 11 yeni kilise açmış bulunuyordu. Chanson de Roland ve başka destanlar fuarlardan fuarlara, şatolardan şatolara götürülmüştür. Bu genel görünüm içinde tüccarın ortaya çıkması önemli bir olaydır: Bütün yollarda, özellikle de hacıların bulunduğu yollarda, tüccarlara rastlanılmağa başlanmıştır. 954 de Saint-Jacques-de-Compostelle'e gitmiş ilk hacı, ilân edilmişti. «Çok geçmeden hiç bir zaman ara verilmemiş olan hac hareketi alabildiğine genişlemiş ve verimli olmuştur, çünkü hacıların her konakladığı yerde çok geçmeden bir kilise yükselmiştir —bunlar hac kiliseleri olup, o zamanın en büyük kiliseleridir— ya da bir tanrı-evi yapılmıştır, bu evler yolcuların geceyi geçirebileceği, hastaların bakım görebileceği yarı-hastahane, yarı yoksullar evi gibi evlerdi. Hacıların ayakları altında eski yollar yeniden canlanmağa başlamış - örneğin Alplerden Roma'ya giden yol, Pirenelerin ötesine uzanan Saint - Jacques-de-Compostelle yolu gibi yeni yollar açılmıştır.. Artık yollar, yaya, atlı insan topluluklarıyla dolacaktı, bu hareket hem yeni yollar açmak için, hem de dindarlıktan idi.» İnsanların davranışları bu trafiği kolaylaştırıyordu, çünkü konukseverlik o zamanlarda kutsal bir görev gibiydi. XI. yüzyılın sonundan itibaren hacılar için konaklar bu konukseverliğin örneğidir.

Hacıların yanında tüccarlar da dolaşmaktadır. Toprak çalışmasını çekici görmeyen kimseler geçimlerini başka türlü sağlayabilirlerdi artık. Ayrıca fuarlar ve mahallî çarşılar, hacıları getiren, azizin anılma törenine tesadüf ediyordu çoğu zaman. Bu sadece tüccarları çekmiyordu, aynı zamanda para ticaretiyle uğraşan sarrafları da çekiyordu.

Mallar için ambarlar gerekiyordu; yeni halk yığınlarının akışı nehirlerde rönesansı doğurdu, tüccarlar da bu şehirlere yerleşmeğe başladılar.

I. — BÜYÜK TİCARET AKIMLARI

ANGLO-NORMAN monarşisinin kuruluşu, Norman dukalık ve kontluklarının, daha sonra da güney İtalya'da ve Sicilya'da Norman krallığının kuruluşu, sosyal tarihdeki büyük bir olayla açıklanabilir: X. yüzyılın ortalarından sonra nüfusun artışıyla, ticaret akımları bundan destek görmüştür. İngiltere'den ve Verdon'den Akdeniz limanlarına, oradan da müslüman İspan-

ya'ya esir götüren kuzey - güney ticareti, iki yüz yıl sürmüştür (1). Venedik de başka bir akımın merkeziydi. Doğudan gelen lüks mamullerin ithali gittikçe önem kazanmış ve İtalya'nın kuzeyindeki, özellikle de Milano ve Pavi'deki ticarî faaliyetin gelişmesini etkilemiştir. İtalyan tüccarlar da XI. yüzyılda bu ve başka malları Alplerin ötesine götürüp satmışlardır. Kuzeye doğru çifte bir akım yayılmaktaydı: Biri (en önemlisi) ya Provence ve Rhone'dan, ya da Jura'dan geçip, Bourgogne ve Champagne'a gidiyor, ötekisiyse Ren'i izliyordu. Dönüşte bu tüccarlar kumaş getiriyorlardı. Aynı zamanda, İskandinavya'da, Bizans ile müslümanları bağlayan akım gittikçe kuvvetleniyordu; İsveç (Gotland) ve Danimarka (Schleswig — Haithabu) ambarlarından çıkan ikinci bir akım da, onu Almanya'nın kuzeyindeki limanlara, İngiltere'ye ve Ren ile Seine arasındaki ülkelere bağlıyordu.

XII. yüzyılın ikinci yarısından sonra İtalya ile Alplerin kuzeyindeki ülkeler arasındaki ticaret öyle gelişti ki, tam bir düzene girdi. Yüzyılın yarısından itibaren tüccarların çoğu bütün yolu katetmiyorlar, Champagne fuarlarında (Troyes, Provins, Lagny, Bar-Sur-Aube) buluşuyorlardı. Buralar Avrupa'nın kuzey batısıyla Akdeniz ülkeleri arasındaki ticaretin önemli bölümünü merkezleştirmeğe başladılar. Sonraki yüzyılda rollerinin önemi daha da arttı, Ceneviz, Piza ve Venedik gibi bazı deniz şehirlerinin yararına İtalya'da büyük çaptaki uluslararası ticaret gelişti. Aynı ânda yeni bir akım çıktı: Fransa'nın Güney - Batısından şarap, Bourgneuf koyundan da tuz, İngiltere'ye ve Bruges'e doğru ihraç edilmeğe başlandı. Aynı zamanda batı - doğu akımı da güçleniyordu: Flandres ile Brabant İngiliz yünü ithal ediyor, İngiltereye ve Doğuya doğru kumaş ihraç ediyordu. Doğuya Escaut - Mause-Rhin deltasından geçerek, sonra da ya bu ırmak boyunca, ya da Bruges ile Köln arasından giden kara yollarından gidiliyordu. Köln'den sonra Ren ticareti Doğuya ve Güney Doğuya yöneliyordu, burada kumaş veya başka her türlü mamuller vardı: Madenî pirinç sanayii, Ren-Westfalia metalurji sanayii v.s. vardı. İzlenen yollar, ya Hamburg, ya Magdeburg ile Elbe ırmağındaki geçitler, ya da üst Ren, Main ile Yuna idi. Flandre Köln tarafın-

(1) **Bu akım XII. yüzyılda kaybolmuştur. Müslüman İspanya Slav esirlerin yerine, Niger bölgesinden Sahara'dan geçirilerek getirilen siyah esirler kullanmağa başlamıştır.**

da, bir yandan Londra ile Bruges arasında, öte yandan Brême ile Hamburg arasında Kuzey denizinde seyrüsefer vardı; bu seyrüsefer XII. yüzyılda Danimarkalıların elinden, büyük çapta kuzey Almanların eline geçmişti, ama buna Felemenklilerle İngilizler de katılıyordu. XII. yüzyılın ikinci yarısından sonra Elbe'nin ötesindeki Alman sömürgeciliği ve Aşağı-Saksonya, Westfalia ve Ren ülkelerindeki halkı Baltık denizinin kıyılarında Alman şehirleri kurmalarına götüren hareketin başlangıcı bu ticaret akımını son derece önemli yapıyordu.

Bu eğilimler XIII. yüzyılda gelişti. Güney-Batı Avrupa'yı Akdeniz ülkelerine bağlayan akımın ayarlayıcı merkezi Champagne fuarlarıydı, cazibe alanı İspanya'ya, İngiltere'ye ve Batı Almanya'ya kadar uzanıyordu. İtalyanlar sadece tüccar ve müteşebbis kimseler değildi, aynı zamanda bankacıydılar da. XIII. yüzyıldan sonra Placenteliler, XIII. yüzyıldan sonra Sienne'liler, sonra da Floransalılar, gittikçe, fuarlarda ödemeleri üstlerine almağa başladılar. Şirketler halinde toplanıp, Paris'de, Londra'da, Bruges'de yerleştikleri gibi, İspanya'da, Kuzey Afrika'da, Nora'da, Rodos'da Kıbrıs'da da yerleştiler. Krallar, prensler, asilzadeler, kilise, şehirler, hem iş yaptıkları kimseler, hem de müşterileriydi. Avrupa'nın para ticaretinde, özellikle XIV. yüzyılda baş rolü oynayan İtalyan bankacılar Lombard'lardı (bunlar aslında Piemonteliydi), rehin üzerine borç veriyorlardı. Kilise tarafından yasak edilen faizli ödünç para vermeyle uğraşıyorlar, bankacıların baş vurduğu dolaylı yollardan gitmiyorlardı, böylece borçluların ve kanunun nefretini kazanıyorlardı.

İki ticaret akımı daha ortaya çıktı. İlkin 1230 da Saint - Gothard yolunun açılması, merkezi İsviçre'nin ve Ren vadisinin İtalya'yla Kuzey Denizi arasında bağ teşkil etmesini sağladı. Daha sonra Atlantik, İberya yarımadasıyla Manş kıyıları ve Kuzey denizi arasında bir yol haline geldi. 277 yılında Cenevizli kadırgalar, Flandre'a ve İngiltere'ye gitmeğe başladılar. Bu akım, Alman müşterisinin gelişmesiyle genişledi ve Bruges ile Londra'daki bu ticarî faaliyetlerle ilgili olarak Kuzey Denizi ve Baltık'ın hattâ Ren - Westfalia'nın, Alman şehirleri teşkilâtının ilk taslakları belirmeğe başladı. Böylelikle çıkarlarını savunacaklardı: Bu, gelecekteki «Alman Hans'ı» nı teşkil edecekti.

Bu alışverişler, o sıralarda kullanılmakta olan gümüş sikkelerden çok, sabit para biçimlerinin tedavüle sokulmasını zo-

runlu kıldı. Daha iyi gümüş paralar çıkarıldı. İngiliz «Sterling»i XII. yüzyılın sonunda, Fransızın «Gros tournois»sı da 1266 da çıktı. Derken altına baş vuruldu, 1252 de Ceneviz'de ve Floransa'da (florin) basıldı, 1266 da saint - louis «Ekü» sü, 1264 de Venedik'te «düka» basıldı. Ama stok yine de yetersiz görülüyordu. Fuarlarda veya başka yerlerde tazminat yoluyla ödeme, borç aktarması ve kredi mektupları maden paraların yer değiştirmesini sınırlı kılıyordu.

Bu genişlemeden sonra gelen XIV. yüzyıl ve XV. yüzyılın önemli bir bölümü büyük bir buhran geçirdi, bu Flandre'da 1280'e doğru başlamıştı, Fransa ile İngiltere'de ise XIV. yüzyılda, sanayi mamulleri fiyatları sun'î olarak bir korporasyon rejimi ile yüksek bir seviyede tutulmuş, ama tarım ürünleri fiyatları düşmüştür. Bu buhrana rağmen eski akımlar gelişe, ya da değişe dursun, yeni akımlar çıkmıştır ortaya. Kuzey Denizi ve Baltık'taki ticarî Alman şehirleri en yüksek seviyesine bu sırada ulaşmıştı. XII. yüzyıldan beri denizcilerinin elinde Kogge dedikleri, büyük yükleri uzun mesafelere taşımada kolaylık sağlayan, kenarları şişik güverteli, yelkenli gemiler vardı. Bira, çay, kürk, demir, bakır v.s. gibi bir çok ürünü batıya temin eden Almanlar oldu. Bu ürünlerin götürüldüğü başlıca yerler Bruges ile Londra'ydı. Dönüşte Akdeniz ve Doğu ürünleri, Felemenk veya Brabançon kumaşı, İngiliz kumaş ve kalayı Fransız şarap ve tuzunu getiriyorlardı. «Alman Hansı» 1358 den sonra resmen kurulmuş bulunuyordu. Londra, Bruges, Bergen, Novgorod v.s. tezgâhlarıyla bu ticaret şehirlerinin devamlı teması, bütün kuzey Almanya'ya özel bir hava vermişti, İskandinav ve Baltık ülkelerinde iz bırakmıştı, bir teşebbüs ve özgürlük fikri karışımı, bir çeşit kozmopolitlik görüldüğü gibi, Brême'den Lübeck'e, Riga'dan Reval'e kadar rastlanan özel bir tuğla mimarisi de görülmektedir.

XIV. yüzyılda, özellikle de ikinci yarısında batı Akdeniz ülkelerine, hele İberik yarımadasına İtalyan iş adamları, özellikle Cenevizliler büyük önem vermişlerdir. Batı Akdeniz, Atlantiğe giden yola hâkimdi, Kuzey - Batı Avrupa'yı bağlayan büyük taşıt yollarıydı. Hiç olmazsa 1277 den beri Bruges ile İngiltere'yle de 1278 den beri, devam edegelen Ceneviz'in deniz ilişkileri yeni bir niteliğe büründüler. XIV. yüzyılda Venedik, Ceneviz'den örnek aldı: 1315 - 1317 yıllarından sonra gemileri Bruges ile Anvers'e gitmeğe başladı. İspanyollar da —Katalonyallıar, Mayorkalılar, Barselonalılar, Portekizliler ve Kastilyalılar— aynı yolu izlediler.

Gemiler, korsanlardan korunmak için konvoy halinde yol alıyorlardı. Bu konvoylar bir düzen üzere gidiyorlardı, çünkü yelken ve kürekle giden kadırgalar (bunların mükemmelleştirilmesi Atlantiğe açılmayı mümkün kılmıştır) yelkenli gemilere üstün bir seyri sağlıyordu. Ama kara trafiği daha önemliydi, çünkü kadırganın aldığı yük sınırlıydı.

Yeni bir değişiklik yer aldı. Fransa'da yüz yıl savaşının ve sonuçlarının etkisinin doğurduğu güvensizlik yüzünden Champagne fuarları gittikçe yıkıldı. Gothard sayesinde, İtalya ile Avrupa'nın kuzey - batısı arasındaki yollar vasıtasıyle yapılan ulaştırma son derece gelişti - bunlar Bruges ile Londra'ya doğru birleşen (Southampton bir öncü limandı) deniz eksenleri ile kara eksenleriydi; Akdeniz dünyasıyla Kuzey Denizi ve Baltık dünyası orada birleşiyordu.

II. — TİCARET ŞEHİRLERİ

İTALYAN ticaret şehirlerini, Felemenk şehirlerini ve Hanse birliğini birbirine bağlayan ortak bir nitelik vardır: Monarşik ve feodal bir dünyada bunlar bağımsız topluluklar olup, iktisadî emperyalizme göre düzenlenmiş, XX. yüzyılın kapitalist toplumlarını önceden haber veriyordu. Dereceleri vardır: Flandre her şeyden önce bir fabrikadır, tüccarların gelip fabrika mamullerini teslim almasını bekler, Hanse ilkin bir taşıt teşebbüsüdür, Floransa hem bir imalâtçı şehirdir, hem de bir bankadır, sadece Venedik ve Ceneviz (başlangıçta Pisa da) iktisadî elkoymayı gerçek bir sömürgeci imparatorlukla tamamlamaktadır. Bu bakımdan XIII — XV. yüzyılların Venediği, İngiltere'nin XIX. yüzyılını önceden haber verir, çünkü her iki durumda da emperyalizm, İmparatorluğu doğurmuştur.

Büyük iş çevirmeler, kollektif sorumluluk tadını, dolayısıyla da özgür kuruluşlar duygusunu geliştirmiştir. «Venedikli, Cenevizli veya Hanse'li armatörler, Floransalı veya Felemenkli sanayiciler ve bankacılar, zenginleştikçe, daha cüretli işlere girişiyorlardı, kazandıkları para da onlara öyle bir güven, yetki ve gurur sağlıyordu ki, Yunanistan'ın ve Roma'nın çöküşünden beri eşine rastlanmamıştır». Burada terimin tam anlamında bir «Cumhuriyet» duygusu değildir, söz konusu olan, Lombard şehirlerinde XII. yüzyılda beliren, Fransa'da Etienne Marcel tarafından be-

lirtilen bir «düşünce ve duygu ortaklığı»nın doğuşu görülmektedir. Sadece Venedik, Ceneviz, Pisa ve Floransa, basit, belediye bağımsızlığını aşabilmişlerdir. Frederic II.'nin ölümünden, Charles V.'in zaferine kadar süren İtalyan anarşisi İtalyan cumhuriyetinin gayretini arttırmıştır. Hanse'ın iktisadı ve serveti gibi, bağımsızlıkları ve zenginlikleri de Kutsal-İmparatorluğun anarşisine çok şey borçludur. Aynı şekilde Felemenk kömürleri, Fransa ile İngiltere arasında bir ara büyük kuvvet gibi ortaya çıkmışsa da, bu, iki monarşinin düellosunun Leliaert'lerin Philippe le Bel'in izleyicilerinin çağırmasını bastırdığındandı. (Venedik ve Ceneviz'in açıldığı) Doğuda, (Hanse'ın gelişmekte olduğu) Kuzeydeki gibi daha da karmaşık bir anarşi sürüyordu, bu anarşi, kıyıların hâkimi olan deniz ticaretinin hinterland'a hâkim olmasını sağladı. XVI. yüzyılın Lusitanyası, XVII. yüzyılın Hollanda'sı, daha sonranın İngiltere'si gibi, XIII. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar İtalyan ve Alman Cumhuriyetleri kendilerinkinden çok daha geniş ülkelere hâkim olmuştur. Çünkü, Hanse için kuzeyin kürkçülüğü ve balıkçılığı, Venedik ve Ceneviz için Doğunun baharatı, lüks kumaşları, mücevherleri armatörlere büyük menfaat sağlıyordu, ayrıca tezgâhları arkasında sağlam yerleri olan bu kimseler, sülâle ve feodalite savaşlarıyla sadece sömürmek için ilgileniyorlardı. Fransa, Kutsal - İmparatorluk, İskandinavya ve Slav ülkelerindeki savaşlar, Kralların prenslere verdiği haslarla tesadüfî, sülâlelerarası evlenmelerle ortaya çıkan çatışmalara sahne olurken, Gent, Hanse veya Venedik siyaseti realizm ve süreklilik üstüne dayanmış bulunuyordu. Sonradan Hindistan'daki Clive'ler ve Varren Hasting'ler gibi, Hanse'ın, Ceneviz'in ve Venedik'in ajanları, mahallî iktidarların zayıfladığı bir anda Doğuda ve Kuzeyde ortaya çıkmışlardır. Baltık'da, Kalmar'ın birliğinden sonra bile, İskandinavya devletleri bir düzensizlik devresi geçiriyordu. Hanse her rekabetten kendine kâr çıkarıyordu. Doğuda, Venedik ve Ceneviz karşısında, çökmekte olan bir Bizans İmparatorluğu bulmuştu. Ayrıca bu çıkarlardan başka Hanse'lıların Venediklilerin ve Cenevizlilerin başka bir ülküsü daha vardı: o da kutsal savaştı. Pizalılar, Cenevizliler, Venedikliler, XII. yüzyılda Kudüs krallığının, Trablus kontluğunun ve Antakya prensliğinin kurulmasında son derece yardım etmişlerdir. «Filolarının devamlı desteği, Frank Devletlerine sağladıkları deniz hâkimiyeti olmasaydı, bunlar Mısır veya Türklerin haçlı seferine karşı giriştikleri harekete dayanamazlardı.»

İtalya Cumhuriyetleri bundan fayda elde ediyorlardı. Kurtarılan Kudüs'ün gölgesinde, Akr'da, Yafa'da, Tyr'de, Beyrut'da, Trablus'da ve Lattakiye'de Piza, Ceneviz ve Venedik tezgâhları işliyordu. Bu imân ve ticaret birliği, Müslümanlara karşı açılmış olan savaş, Bizans'daki zındıklığa karşı çevrilmeğe başlayıp da Boğaziçinde, Ege'de, Venediğin deniz hâkimiyeti ve ticarî tekelciliğine basit bir paravana gibi, bir lâtin imparatorluğunun kuruluşuna yol açmış olan dördüncü Haçlı seferinin istilâsında daha iyi görülür. Aynı şekilde Baltık'da Hanse'ın deniz tekelciliği, Alman şövalyelerini ve kılıç taşıyanlarını Prusya'nın, Lituanya'nın ve Estonya'nın hâkimi yapan Haçlı Seferin ticarî bir uzatılması olmuştur.

XIV. ve XV. yüzyılların mâlî oligarşileri, monarşilere kendilerini zorla kabul ettiren büyük kuvvetlerdi. XI. yüzyılda, Piza, Ceneviz'den önce Sardunya ve Korsika'nın hâkimiyeti altındaydı. XII. yüzyılda Piza, Ceneviz ve Venedik, Mısır'daki Halifenin donanmasını yok ederek Haçlı Seferine zafer sağlamıştı. XIII. yüzyılda Suriye ve Filistin'deki Frank devletleri, Cenevizliler ve Venedikliler, denizlerin hâkimiyetini elinde bulundurduğundan, ayakta durabilmişlerdir. Ama Venedik firmalarıyla, Ceneviz firmaları arasındaki ticarî rekabet çok geçmeden Suriye'nin lâtin limanlarında müthiş savaşlara yol açtı, bu savaşlarda haçlı seferlerin baronlarının çocukları, tüccarların müşterileri ve askerlerinden başka bir şey değildi. Geleneksel toplumsal değerler altüst olmuştu. İktisadî çıkarların temsilcileri derebeylerine kanun koydurtuyor, banka, arına'ya üstün geliyor, arına da rolüne devam edebilmek için bankalara başvurmak zorunda kalıyordu.

Modern Kapitalizmi haber veren yeni bir toplum belirmeğe başladı. Ama «Özgür Şehirler», yakın çağlar çapında değildi. Özel sebepler yüzünden Venedik ayakta kalabildi. Öte yandan kara bakımından güçlü ve merkezleşmiş bulunan monarşiler, ne şehir bağımsızlığını, ne de bağımsız yurttaşlığı hoş görüyordu. Bourgogne düklerinin yeni Lotharenji'si tarafından kapsanan Felemenk şehirleri, Charles V.'in imparatorluğunda, sonra da Ceneviz ve Floransa'nın uysal peykleri olduğu İspanyol monarjisinde ortadan kalktılar. Önasya'da Bizans'ın çökmesiyle yerine geçen Osmanlı İmparatorluğu hiç bir Frank sömürgesine göz yummuyordu. Kuzey'de, Baltığı bir İsveç gölü haline getiren İskandinav uluslarının uyanışı karşısında Hanse şehirleri sustular. Yeni bir

iş «patrisyası» kuruldu, ama bu kez, başka bir yerde, Hollanda ve İngiltere'de.

III. — BURJUVALAR

BURJUVALARA atıfta bulunmuştuk. Gelişmeleri Avrupa toplumlarının eksenlerinden birini teşkil edecekti.

Burgensis kelimesi ilkin 1007 de ortaya çıkıyor. Yüksek Orta Çağda, Burg müstahkem bir mevki idi, Burgensis de müstahkem mevkide oturana denilirdi. XI. yüzyıldan sonra, burjuva, artık, şehirde oturan anlamını taşımağa başladı, şehirse ille de müstahkem olmayabilirdi. Yüksek Orta Çağın iktisadı, temelde köye dayanan bir iktisattı, mallarını arazi işletmesine borçluydu, insanların durumu da aynı arazi üstünde yaşıyan kimseler arasındaki ilişkilere bağlıydı. Zenginliklerini sağlayan topraktı, herkesin, geçimini sağlamak üzere kendine özel hakları vardı - törelere göre alabildiğine hiyerarşik, apayrı haklardı bunlar. Bu hakları ve aralarındaki karşılıklı bağları belirten şey, toprakla olan bağlarıydı. Tımar anlamına gelen «fief» kelimesinden doğmuştur feodalite. Hiyerarşi basamaklarının iki kutbunda aynı zorunluluk hüküm sürüyordu: Topraktan ayrılmamak - serf'in, yani köylünün topraktan ayrılmağa hakkı olmadığı gibi, derebeyin de arazisini satmağa hakkı yoktu, kimse de, bugünkü anlamında, bu toprağa baştanbaşa sahip değildi. Kişiler arasındaki ilişkiler arazi ile ilgili olarak da doğuyordu: Sadakat ve himaye gibi çifte bir taahhüde dayanan insanlar arası bağlardı bunlar. Güven ihtiyacı, kişisel özgürlük isteğine üstün gelmişti.

Burjuva hayatının çerçevesi olmaktan çıkmış olan araziden kopmak istiyordu. Derebeyin konağını ifade eden Fransızca «manoir» kelimesi, köylünün oturduğu evi ifade eden «mas» kelimesi, ektiği toprak olan «manse» ve ekeni ifade eden «manant» kelimeleri hep lâtince (bir yerde yerleşip oturmak anlamına gelen) «manere» kelimesinden türemiştir. Her şeyden önce aranan şey istikrardı. Bu feodal toplum içinde başlıca ihtiyaçları dolaşmak olan, yer değiştirerek hayatını kazanmak isteyen, mallarını bir yerden bir yere taşımak isteyen kimseler belirdi. Araziden ayrılmak ve güvenliklerini derebeylerinin yardımı olmaksızın sağlamak isteyen kimselerdi bunlar. Komün hareketi böyle doğdu, böylece araziden koparak, burjuvazi, varlığını belirtti.

«Feodal toplum, ant üstüne, kişiler arası taahhüde dayanı-

yordu. Köle derebeye nasıl ant ile bağlıysa, burjuvalar da kendi aralarında ant ile bağlıydılar birbirlerine. Burjuva timarı olan Komünü, kollektif bir derebeyliğine benzetmişlerdir. Bu toplumdan olanlar, zamanlarında şart görülen değerleri, hiç bir zaman inkâr etmemişlerdir: Karşılıklı taahhüd, verilen söz kutsaldı. Ama bu değerleri başka, yeni bir duruma uydurdular. «Derebeylerine karşı bağımsızlıklarını elde etmeyi gerekli görüyorlar ve kendi kendilerine yeteceklerini umuyorlardı. Saint Qunt'in komününü meydana getiren metin şöyle diyordu: «Hangi topluluktan gelirse gelsin, herkes, hırsız olmadıkça, komünde yaşıyabilecek, şehre girdi mi de, kimse ona el koyamıyacak, o kimse şiddet muamelesi görmiyecektir.» Kapı herkese açıktı, ama yeni gelen, şehirde kaymakam ve piskoposların izni olmadan kalamazdı - Komün andı, ant içmiş olanları sımsıkı bağlıyordu. Bu kurtuluş kanununun türlü biçimlerde binlerce kopyası oldu, ama bu hareket bugün bir siyasî parti tarafından yapılabilecek şekilde birleştirilmiş bir çaba sonucu değildi. Töre'nin beklemediği bir olay karşısında, bu yeni olayı ya benimsemek, ya da ona karşı durmak için en uygun şekilde tepki gösterilir: İster ticaretleri veya meslekleri için ihtiyaç duydukları zahirelerin serbest dolaşmasını sağlamak, ister şehirlerini savunmak için olsun, ister aralarında adaleti kurmak için v.s. Burjuvalar toplaştıkları her yerde, varlıklarını korumak için uygun yollar aradılar. Böylece ilk topluluğu sağlayan, feodal toplumun başlangıçta tanıdığı biricik toplaşmayı meydana getiren araziden kopan burjuva, yeni bir topluluk benimsemiş oldu. Bu toplaşma kısmen kendi çıkarlarını savunma kaygısından olmuştur belki: Topluluk hayatının, kişinin hayatını dengelediği duygusunu oldukça bilinçli olarak duymuş olmak, bu durumu açıklar, buysa Hıristiyanlığın temel cephelerinden birini gösteriyordu. Bu kişi ve topluluk kavramı çiftçi, bu iki unsurun her biri ötekinin gelişmesine yardım ediyordu, alabildiğine Hıristiyan olan bu çağda bunun yer almasında şaşılacak bir şey yoktur. Köy arazisini teşkil eden tabiî toplaşmadan kaçarak şehirde yaşamak üzere giden kimse, üstüne kişisel (maddî ve manevî) güvenliğini kurmayı düşündüğü başka bir topluluğu meydana getirmeğe çalışıyordu kendiliğinden. Her şeyi değiştirmesi gerektiği bir ortamda doğar doğmaz, burjuva, Avrupa uygarlığının temel niteliklerinden biri olacak olan şeyi gösteriyordu: Bu da, insanı şaşırtıcı, kişinin kendini ortama uydurma melekesiydi. Bu kendini ortama uydurma, tâ başlangıçtan

belirdi: derebeyin yerine geçen «Komün topluluğu» o âna kadar derebeylere düşen bütün görevleri üstüne almak zorunda bulunuyordu, şehrin savunması, adalet teşkilâtı, mâlî düzen v.s. gibi. Köy arazisi, yüksek Orta Çağ sırasında üstünde yaşayan herkesi beslediyse, burjuvanın özel niteliği, doğrudan doğruya ekilmiş topraktan değil, mamullerin takası veya biçim değiştirmesi sayesinde yaşamak olduğu için, bu daha da önemliydi - bu da, şehrin yeni bir iktisadî birlik teşkil etmesinin nedenini gösterir. «Siyasî teşkilâtda şehirlerin rolü Antikite çağında, Orta Çağa nazaran daha büyük idiyse, buna karşılık, iktisadî etkileri eskisine nazaran çok daha aşılmış bulunuyordu.» Büyük ticarî şehirler, Roma İmparatorluğunun Batı eyaletlerinde, Napoli'de, Milano'da, Marsilya'da ve Lyon'da oldukça seyrektir. Venedik, Piza, Ceneviz veya Bruges gibi limanlarla ve Milano, Floransa, Ypres ve Gent gibi sanayi merkezleriyle boy ölçüşecek yoktu ve Orleans, Bordeaux, Köln, Nantes, Romen gibi eski şehirlerin XII. yüzyılda elde ettiği önem, Sezarların hâkimiyeti altında bulunduğu zamandan çok daha büyüktür.

Bu burjuvalar, toplumsal bir kuvvet teşkil ettiler, atılışları, başka alanda Avrupa'nın yüzünü değiştirmeğe yardım edecekti. 1301'deki Bruges ayaklanması, sadece burjuva soylarına karşı değil, aynı zamanda Fransa Kralının yetkisine karşı da bir kuvvet darbesi oldu. Fransa, Felemenk komünlerine karşı uzun süre sürecek bir mücadeleye girişti. Bu mücadelenin ötesinde, Roma hukukuna yeni bir ilgi duyulmağa başlandı. Bolonya üniversitesinde okutulan Justinianus'un Codex, Institutes ve Novelles'leri zamanın fikirlerini kuvvetle etkilemeğe başladı. Bolonya'nın entellektüel şubesi Montpellier'de de, büyük şevkle, Digest'i okumağa başladılar. Yeniden Aristo'nun keşfi ile birlikte bu hareket, felsefe derslerinde siyasî hayata girecek olan bir akım doğurdu. Bu hukuk tam bir lâik inceleme oluyordu. XIII. yüzyılın sonunda bütün ülkede kanun koyma hakkı ilân olundu: Kanun koyucular kamu gücü kavramını keşfetmişlerdi. İnsanlar arası ilişkilerin niteliği üstündeki feodal kavrama karşılık, Roma metinleri, bir kamu gücü fikri ortaya atıyordu, bu kendi kendini doğrulayan, tesbit olunması için hiç bir mukaveleye ihtiyaç göstermeyen hukukî bir postula idi. Kral artık bir metbu değil, bir hükümdardı. Aynı zamanda Aristo, toplumu tabiî bir gerçek gibi görüyor, iradelerin birleşmesinden meydana gelen bir şey olarak görmüyordu. Bu fikir üstüne kurulan bir felsefe, feodaliteyi nitelendiren

kişinin, kişiyle olan bağlarını hükümsüz görmeğe götürecekti ergeç. Saint Thomas ile başka iskolastik filozofların vardıkları sonuçlar kanun koyucularınkinden ayrıydı şüphesiz. Toplumsal içgüdüye ahlâksal bir temel tanıyorlar ve «Kamusal iyi» kavramı yerine «Ortak iyi» kavramını muhafaza ediyorlardı. Topluma karşılıklı andlaşma ve söz vermeyen başka bir temel sağlamak üzere bu iki eğilim birbirini tamamlıyordu. Dante, bir monarşinin gerekli olduğunu ilân ederek feodalitenin sonunu gerçekten haber veriyordu.

Öte yandan, kiliseye karşı yapılan mücadelelerde Devlet Kavramı teşekkül etti ve kuvvetlendi. «İki iktidar» fikri eski bir düşünceydi, ama tatbikatta bu ayrılığı muhafaza etmek pek güçtü. Philippe le Bel ile Boniface VIII. arasındaki düşmanlıklar çağ boyunca gelişmiş olan olay ve fikirlerin hepsinin üstüne tüy dikti, bu fikirler komünleri çoğu zaman piskoposlara karşı yapan fikirlerde önceden belirmişti. Mesele tatbikatta kamu gücü kavramını kurmaktı, Flandre'da, İtalya'da, Almanya'da, kuzey Fransa'da Komünler belli bir iktidara ulaştıklarında, kilise damlarını kamusal işlerden uzaklaştırmağa çalışıyordu. Bu bakımdan, komünler lâik hükûmetin ilk biçimini teşkil ettiler.

Etienne Marcel'in, Flandre'da, Artevelde'nin başaramadığını başarması, (iktidarın bir komünler federasyonu tarafından ele geçirilmesi) için ramak kalmıştı. Teşebbüsü, burjuvaziyi kralî ortama zorla kabul ettirmek, aralarından, kralın daima müşavirini seçtiği derebeylerin oğullarının yerine koymak idi. Bu arada bambaşka bir gelişme oldu: Zengin olmuş burjuvaların tutkusu, daha çok, kendilerinin asaleti ele geçirmek istemesiydi. Buna erişmek için, kralî iktidarın ajanları oldular, resmî bir görevde bulunmak, sonradan asalet ünvanı kazanmak demek oluyordu. Şeref ve itibar ararken, istikrar da istiyorlardı. Para değişmelerinin servetlerini tehdit ettiği bir çağda paraya güvenmemeğe, toprak ele geçirmeğe başladılar (anaerkil siyasetlerini açıklar bu da). Böylece, yavaş yavaş, komün hakkındaki fikirler, millet üstündeki fikirlere çevrildi.

IV. — PARLEMENTO

İLK parlemento taslağı, Philippe - Auguste'ün Haçlı seferine çıkmadan önce almış olduğu kararda vardır, 1190 da çıkardığı kararda, kendi yokken Paris'de her dört ayda bir, adlî bir

oturumun yer alması gerekiyordu, ama, ancak Philippe le Bel'in saltanatı sırasında Fransa'da Parlemento, yani yüksek mahkeme anlamına gelen «Curia regis in parlemento» teşekkül etmiştir. Aynı çağda, mâlî bir idare teşkilâtı da kurulmuştur. 1303 de Divanı Muhasebat kurulmuştur. Yine bu sıralarda kralın çevresinde bir memur gurubu, mühürdarlıkla tamamlanmıştır, böylelikle birliği desteklemiştir. Merkezleşme çabası, elini, askerî reforma da atmıştır. Feodalite sırasında doğru dürüst bir ordu yoktu, her derebey «kendi savaşının çaresine kendi bakıyordu, askerleri parayla tutuyor ve techiz ediyordu. Philippe le Bel'in hükümdarlığı sırasında ancak, devamlı bir orduya ihtiyaç görüldü - asker toplamayı da, vergi toplama izledi. Bu asker veya karşılığında para toplama bütün ülkeye yayıldı; o zaman için yeni bir şeydi bu. 1304 yönetmeliğinde askerî alanda, ilk olarak alınan kararlar, feodal ordunun, ulusal bir ordu haline getirildiğini belirtiyordu. Askerliğin bu yayılışına paralel olarak, «bütün ülkeye ve bu ülkedeki herkese» şâmil olmak üzere vergi toplanmasına başlandı.

Devletin organları yavaş yavaş yerlerini buluyordu. Aynı zamanda kamu oyuna da baş vuruluyordu. Philippe le Bel, ilk olarak, arazinin sınırlarını aşıp, bütün ülkeye yayılan meclislerin toplanmasını istedi, bu meclisler eski feodal meclislerden bambaşkaydı, Saint Louis para konusundaki yönetmeliğini çıkarmadan önce bazı büyük şehirlerin fikrini sordurmuştu.

Bu «Etat Generaux» (Genel Devletler) modern Parlementolara benziyor muydu acaba? Benziyordu demek tehlikeli olur. Bu devletler ülkede etkin bir rol oynadılar, kiliseliler ve asiller, bir bir çağrılmadan Tiers Etat'nın temsilcileri gibi seçiliyorlardı. Bu, zihniyete adalet duygusunun girdiğini gösteriyordu.

Anayasalar ve komün muafiyetleri bireyin özgürlüğe kavuşuşunu, vatandaşlık seviyesine yükseltildiğini haber veriyordu. Yüzyıl önce bir hak kazanma hareketi İngiltere tarihine hâkim olduğu için, bu daha da önemliydi. Bouvines savaşı İngiliz baronlarına zafer cüreti sağlamıştı. Topraksız John'da, 15 Haziran 1215 de İngiliz haklarının Büyük Anayasası'nı imzalamıştı. Bu karar yeni bir anayasa olmaktan çok, eski İngiliz haklarının resmî bir onaylanmasıydı. Henry I., Etienne ve Henry II.'nin tahta çıkmadan tanımağa söz verdikleri haklardı bunlar. Kralın artık yapmaması gerektiği şiddetli davranışları sayıyordu. Piskoposların, rahiplerin serbest seçimine karışmıyacağı gibi, kilise hukukuna

da el atmıyacaktı, tımar sahiplerinin karılarından ve öksüz çocuklarından para sızdırmak için Hükümdarlık haklarını kullanmayacaktı. Adalet, üç ayda bir yer alacak oturumlarla yerine getirilecekti, kendi eşitleri tarafından ve kanuna göre alınan karar olmadan hiç bir özgür, insan tutuklanamayacak, sürülemiyecek, mallarına el konamıyacaktı, tüccarlar ülkede serbestçe dolaşabileceklerdi, bir ölçü birliği tesbit olacaktı, krallık kurulunun (yani piskopos ve baronlardan meydana gelen meclis)'in ortak rızası olmadan hiç bir vergi toplanamıyacaktı, krala nezaret etmek ve sözlerinde durmasına zorlamak için 25 barondan meydâna gelmiş bir kurul teşkil olunacaktı. Büyük Anayasa ulusun bütün sınıflarını ilgilendiriyordu - zaten baronlar sınıf bencilliğiyle sarılmamıştı silâhlara, kilisenin ve burjuvanın ittifaklarını kolayca elde etmişlerdi. Büyük Anayasa bundan böyle İngiliz özgürlüklerinin temeli olacaktı. Yeni bir şey ortaya koymuş olmuyordu - ama kralın tebasının taleplerini kesin bir metinle desteklemiş oluyordu; artık Edward the Confessor ve Henry I.'in törelerine belli belirsiz atıflarda bulunmak zorunda kalmıyacaklardı. Bu, kral karşısında ulusun haklarını belirten ilk Avrupa metnidir.

Böylece bu ulusal haklar parlementer bir biçim almış oluyordu. İngiliz Parlementosunun geçmişteki kaynakları, Saksonların halk meclislerinde ve heptarşi'nin krallarına yardım eden bir çeşit meclis olan wite-nagemot'da aranmalıdır. Normanlar fetihten sonra, buna feodal savaşların kuruluşları olan Curie'yi, daha sonra da Consilium'u getirdiler. Ancak 1239 yılına doğru vakanüvisler parlemento adını kullanmağa başladılar. Bu kuruluş, tam niteliğini 1265 de buldu. Sonra da, 1265 Ocağında olağanüstü bir çare olan şey, kural haline geldi. Parlamento iki kamaradan ibaret oldu. Kontlukların küçük asilzadeleri tarafından seçilen mebuslardan meydana gelen avam kamarası ile, kral tarafından bir bir çağrılan ve bizzat gelmeleri gereken yüksek rütbeli baron ve kilise mensuplarından meydana gelen Lordlar kamarası. Henry VII ile haleflerinin mutlakiyetçiliğinden sonra Parlemento Sarayla çatıştı. 1648 devriminde zafer kazandı.

Siyasî kuruluşlar bakımından bütün Avrupa, İngiliz parlemantarizminden az çok örnek alacaktı - bazı devirlerdeyse bu etki pek güçlü oldu.

V. — BÜYÜK TARLALAR

XI yüzyılda, Avrupa'da, nüfusun meslek bakımından bir sayımı yapılacak olaydı, muhtemelen % 90'ının kırlarda yaşadığı ve geçimlerini tarla ekip biçmekle, balıkçılıkla veya ormancılıkla sağladıkları ortaya çıkardı. Nüfusu onbini aşan pek az şehir vardı. 1000 yılında havadan çekilecek bir fotoğraf, ırmaklarla, veya belirsiz yollarla bağlı, aralarında iskân olunmıyan geniş ormanlık, step veya bataklık bulunan dağınık şehirler gösterirdi. Üç yüz yıl sonra alınacak bir fotoğraf da şehirlerin büyüdüğünü, çoğaldığını ve Ortaçağ Avrupasının yeni topraklar kazarak, sulayarak, kolonileştirerek sınırlarını gerilettiğini gösterirdi. «1050 yılı sıralarında —Normandi ve Flandre gibi özellikleri olan bazı bölgelerde biraz daha önce— XIII. yüzyılın sonuna doğru bitecek olan yeni bir çağ açıldı - toprağımızın tarih öncesi devirlerindenberi görmüş olduğu en çok ekimin yer aldığı bir çağdı bu. O zamana kadar ağaç yüzünden tarla yapılamıyordu, zaten ağaç kesme için uygun âletler elde yoktu. Üstelik ormanlar geçim kaynağıydı. Odun, ısınmada, inşaatda, tarımsal malzemede kullanılıyordu, yosunlar ve kuru yapraklar hayvanların yatacağı yere seriliyordu, meyveler besi maddelerinden olmuştu v.s. Üstelik otlak yerleri teşkil ediyordu. Ağaçları azaltarak veya zayıflatarak hayvanların dişleri, oduncuların elleri tarla açma işini şüphesiz hazırlamıştı, ama sık ağaçlıklar ortak hayattan öylesine uzaktı ki, şebekesi bütün meskûn bölgeye uzanan bucak teşkilâtı içine girmiyordu. XII. ve XIII. yüzyıllarda buralara uzanıldı. Tarlalar ekildi, çiftçiler yerleştirildi. Sık ağaçlıkların çoğu parçalandı.

İşi, krallığın sınırında yer alan ilk güclü teşkilâtlar manastırlar oldu. Manastırların hepsi vahşî bir ülkede yükselmiyordu, keşişler her yerde bulundukları yeri düzeltiyorlar, ağaçları kesiyorlar, tarlaları ekiyorlardı, her gün bu işler için dört beş saat harcıyorlardı. Derken manastırın çevresine yeni bir çarşının varlığı ve sağladığı güven ile yabancılar yerleşmeğe başladı, manastır kurulması çoğu zaman bir kolonicilik işi oldu. Benedikten keşişlerinin başladığı işe Sistersien keşişler sistemli olarak devam etti. Bunlar ortaya çıktığında, en güzel yerler işgal edilmiş ve toprağın değeri artmış bulunuyordu. Bu bakımdan daha az elverişli

olan yerlere yerleştiler: Kuzey İngiltere ve İskoçya vadileri, Galya ülkesinin sınırları, Gaskonya Körfezi boyunca uzanan kumlu araziler, ya da Germenlerin inatla Slavları itmekte olduğu şu ırksal sınır boyunca uzanan topraklar gibi yerlere yerleştiler.

Charlemagne fetihlerini Saale ve Tuna'nın üst kısmındaki Elbe ırmağının aşağı yatağına kadar götürmüştü. Hareket X. yüzyılda yeniden canlandı ve XII. yüzyıldan sonra hemen hemen karşı konamaz bir hale geldi. Her adımda fetihin ardından adı burg ile biten bir müstahkem mevkii kuruluyordu, ülke uc eyaletlerine bölünmüş ve sınır valilerine emanet olunmuştu. Piskoposluklar veriliyor, manastırlar kuruluyor, asiller toprak sahibi oluyorlar ve topraklarına yabancıların gelip yerleşmesi için çalışıyorlardı. XIII. yüzyılda Germanya Aşağı-Vistül'e kadar işletilmiş bulunuyordu. Ormanlık merkezler, bağlarla bahçeler milyonlarca köylerle donatılıyordu. Derken sınır Vistülü aştı, Töton şövalyeleri ve Porte - Glaive şövalyeleri, Livonya'yı, Prusya'yı, Lituanya'yı, Estonya'yı fethetti. Doğuya doğru olan bu hareket, 1350'ye doğru durdu. Batı Almanya nüfusu, genişlemekte olan şehirler tarafından sindirilmiş bulunuyordu, toprak kaynakları da gittikçe azalıyor, ya da yerliler tarafından kullanılıyordu. 1410 da şövalyeler Tannenberg savaşında Polonya tarafından ezildi, sadece Doğu Prusya elde kaldı, orada büyük güney ormanlarını küçük çapta kolonileştirmeğe başladı. Bu Alman göçleri seyrek nüfuslu bölgelerde nüfusun artmasına sebeb oldu, tarım metodlarını geliştirdiler, ticarî faaliyet için yeni alanlar açtılar. Bu genişleme XIV. yüzyılın ortalarında durakladı, gelirlerin artması durdu, fiyatlar düştü. Mamul fazlalığı yüzünden miydi? Belki, ama genişleme büyük sermayelerin kullanılmasını gerektirmişti, bir çok mal sahibi (Sistersienler bile) borçlandı. Siyasî değişimler de rol oynadı. Eski aristokrasi, bazan kilisenin kendi iktidarının, gelirinin ve topraklarının azaldığını gördü. Yavaş yavaş yeni bir mal sahibi yerini alıyordu: Bir burjuva, bir çiftlik kiracısı olan bu kimse Almanya'da, Junker, İngiltere'de, Squire idi. Yeni biriydi bu, Orta Çağdan kalma şeylerden kurtulmak istiyordu.

Avrupa uygarlığı tarihi için temel bir olaydır bu. İki tip yarım yapısının çıkması bu tarihe rastlar: Açık ve uzayan tarlalarla, açık ve düzensiz tarlalar. Avrupa köylerinin bazı manzaraları o çağda bulmuştur biçimini.

VI. — ENTELEKTÜEL ÇABA

SOFRA zevkleri, sürek avı veya şahin avı derebeylerini eğlendiriyordu belki. Ama karılarına oyalanacak şeyler gerekti. Sosyete ve şiir hayatı onlar sayesinde gelişti. İslâmlığın tersine, Hıristiyanlıkta kadınla erkek bir görülüyordu. Yeni ulusal dillerde ilk beliren edebiyat bu değildir tabiî. Saz şairleri daha önceden çıkmıştı. Ama bu edebiyat, önceki kaba destanlardan apayrıydı. Kadınlardan doğan bu gönül ve ruh hayatında, onlara ithaf olunan bu «yeni sanatta», şeref yeri «Saraylılar» (1) tarafından işgal olunuyordu. Loire'ın güneyindeki ozanlar, kuzey Fransa'daki ve İngiltere'deki saz şairleri, Almanya'daki Minne Singer'ler baronların savaş ve kahramanlıklarını dile getiriyorlar idiyse, çoğu zaman «hanım»ları için duydukları aşkı şiirle ifade ediyorlardı. İnceden inceye işlenmiş sayısız şiirler, mümkün olan bütün aşk temalarını canlandırıyordu. «Aşk saraylarında da» duygusal sorunlar ödül ve taç veren bir kadın mahkemesi huzurunda şiirle tartışılıyordu. Bu soluk sayesinde eski efsaneler yeni bir havayla canlandılar. 1200'e doğru şair olan bir Avusturya şövalyesi, Siegfried ile Brunehilde'nin tarihini yeniden yazdı ve «Saraylı» sosyetenin beğenisine uydurdu. Böylece Nielbulungen şiiri, zamanı aştı. Büyük prenslerin kendileri de besteliyor ve türkü düzüyorlardı. Kastilya kralı Alphonse le Sage, kral ozanların en ünlüsü oldu. Bohemyalı Wenceslas, lied'leriyle, bu geleneği, XIV. yüzyılın ilk yıllarına değin Tuna'nın sınırlarına kadar sürdürdü. Bu aşk kaygısı —ya da zevki— Batı için yeni bir şeydi. Arap şiirinde var idiyse de, Hıristiyan mistisizmi, parlaklığıyla aşıyordu. Çoğu kimse modaya uymak için, bazılarıysa duygudan, buna katılıyordu. Ama «saray» sembolizmi Avrupa edebiyatını yüzyıllarca sardı. Her şeyden çok da «Saray» romanında gelişti. Bir hayat süresi içine gerçek veya hayalî maceralar ile Hıristiyanlaştırılmış pek eski Kelt gelenekleri karıştırıyordu. Quete du Graal'ın, Tristan ile Yseult'ün aşkları kadar uzayan yankıları oldu. Chretien de Troyes'den Welfram von Eschenbach'a, Richard Wagner'e kadar, şiirin, Graal'ın kahramanlarına karşı gösterdiği saygı, durmadan yankılanacaktı.

---

(1) Bu kelime, sonradan kibar çapkın, fahişe anlamına gelmiştir.

Hiç bir imgenin başlı başına temsil iddiasında olamıyacağı bu zamanlarda, Cenevizliler, Karadeniz kıyılarında amber ve kürk peşinde dolaşırken, Venedik, Suriye'den ikmalini yaparken, büyük fuarlar ilk olarak Avrupalıların buluşmasını sağlarken, aşk edebiyata girerken, köylüler topraklarının sınırlarını ormanları yok ederek genişletirken v.s. başka bir büyük hareket başlıyordu. Örneğin Lendit fuarının başka mallar arasında en çok tutulanı olan üniversiteyle ilgili olan eşyalar bakımından ün salmış olması ne ifade ediyordu? XIII. yüzyılda öğrenmek ihtiyacının gittikçe arttığını ve gittikçe daha büyük vasıtalar gerektirdiğini. Piskoposların yönettiği veya kontrol ettiği okullar XI. yüzyıldan beri pek gelişmişti, koruyucusunu sarsmağa başlamıştı. Şehirli burjuvalar gibi öğretmenlerle öğrenciler elele verip «Üniversite»leri için kendi kendini yönetme hakkını istiyorlardı. Papa bu teşebbüsü destekliyordu. 1221 de Paris Üniversitesi tıpkı bir komün gibi mühüre sahip olmuş bulunuyordu.

Her memleketten gelmiş bulunan öğrenci ve öğretmenlerin kaynaştığı bu merkezlerden daha ulusal ve daha Avrupaca bir şey olamazdı. Onları bağlayan ortak bir dil vardı: Lâtinceydi bu. Üniversiteler birbirlerinden sadece dalları bakımından ayrılıyorlardı. Öğretmen Rolandino'nun ders verdiği İtalya'daki Bolonyada, Piza'da XII. yüzyılda bulunmuş olan Justinianus'un külliyatında Roma hukuku inceleniyordu. Oxford ve Cambridge gibi İngiliz Üniversiteleri bayağı şehir haline gelmişlerdi. Mezheplerinin kurucusunun bilgi karşısındaki hoş görüşünden kendilerini ayıran Fransisken keşişleri ilâhiyat öğretiyorlardı. Sefil ve yoksul durumları, üniversitelilerin çoğunluğunu teşkil eden yoksul öğrencilerin gözünde onları büyütüyordu. Oxford'da Fransisken ekolü büyük ün saldı ve zamanının büyük zihinlerinden üçünü meydana getirdi, bunlar: Roger Bacon, Duns Scot ile Ockham'dır. Oxford üniversitesini, edebiyat, «güzel sanatlar», kilise hukuku, «ferman» ve ilâhiyat derslerinin okunduğu Sorbonne üniversitesi seviyesine çıkarıyordu. Ama ilâhiyatın, Oxford'da çok geçmeden Roma'ya karşı özgür tutumu olmağa başladı.

Aristo'nun eserinin Batıda yayılması XIII. yüzyılın entellektüel hareketine hâkim oldu ve Üniversiteleri şiddetle sarstı. Önceki yüzyılda Kordova halifesinin bir doktoru olan Ibn Rüşd bu eseri kendine göre açıklamıştı, çevirisi de her tarafa yayılmıştı. Aristoculuk ve İbni Rüştcülük ile Hıristiyan doğması arasındaki karşıtlıklar zihinleri öylesine bulandırıyordu ki, Paris Üniversite-

sinde başarı kazanmış olan iki Dominik mezhebi izleyicisi, Alman Büyük Saint Albert ile İtalyan Aquina'lı Thomas, Hıristiyan düşüncesini, imanın Aristo felsefesinde karşılaşabileceği tehlikelerden arıtmağa çalıştı. Montpellier Üniversitesi başlıca tıp dalına adamıştı kendini. Toulouse Üniversitesi 1229 da Papalık tarafından Albi'deki ortodoksluğun öncülüğü rolünü oynasın diye kurulmuştu. Napoli üniversitesi Hohenstauffen'li Frederik tarafından memur yetiştirmek amacıyla kurulmuştu. İspanya'da, Salamanca da gelişmeğe başladı. Portekiz'de, Liberal Kral Denıs 1290 da Lizbon üniversitesini kurdu, yerine geçen Coimbre de büyük saygı gördü. Otton sayesinde, Almanya, Karolenjliler geleneğiyle yeniden bağ kuran ilk ülke oldu. Bununla birlikte, Üniversiteleri daha sonra teşekkül etti. XI. ile XII. yüzyıllarda onu sarsan siyasî istikrarsızlık, Heidelberg üniversitesinin niçin ancak 1386 da, Leipzig üniversitesininse ancak 1409 da kurulduğunu açıklar. Charles IV, 1347 de Prag Üniversitesini ortak bir kültür içinde Germenlerle Slavları toplamak amacıyla kurdu, Avusturya arşidük'ü aynı şeyi 1385'de Viyana'da, Polonya kralıysa 1400 de Krakov'da yaptı.

Ama doğuda bir engel vardı: Türklerin fetihleri her türlü ilerlemeyi engelliyordu. 1389 Kosova zaferinden sonra, Türkler Sırbları, sonra da Bulgarları hâkimiyeti altına almıştı. Bizans, batıdan çevrilmiş bulunuyordu - 1453 de fetholundu ve cami haline konmuş olan İstanbul'daki Ayasofya kilisesinde dört minareden Allah sesleri yükseldi. Kuzeyde, 1000 yılından önce katolik olmuş olan, bir zamanlar Bizans tarafından Hıristiyanlaştırılmış bulunan Polonya, ihtişamlı ânlar yaşıyordu. XIV. ve XV. yüzyıllarda. Büyük Kazimir, daha sonra da Jagellon sülâlesi Polonya'yı modern bir ülke haline getirdi. Krakov bir üniversite merkezi oldu, oradan bütün Doğuya, batı kültürü akıyordu - bir yandan Polonya hükûmeti, ne yazık ki geçici olan kuruluşlarda köylülerin özgürlüğünü ve mal sahibi olma hakkını tanıyordu. İmparatorluğun öte yanında İsviçre XIV. yüzyılda bağımsızlığını elde etmişti. Üç ormancı Kanton Avusturya hâkimiyetinden kurtuldu ve «Sonsuzca sürecek olan» bir andlaşma yaptı: İsviçre Kantonlarının Konfederasyonu, demokratik kuruluşlara sahip ilk Avrupa devleti oldu. Yakın çağların müjdecisiydi bu...

Aynı çağda Floransalı Dante Alighieri İtalyan edebiyatını can-

landırıyordu - ama kendi, Orta Çağlıydı, ondan sonra gelen başka bir Floransalı, Petrarka, yakındaki Rönesansın öncusü gibiydi, Giotto da insanların resmini değil, insanların kendini resmediyordu.

Ama bu araştırma ve yaratış hamlesi sadece İtalya'yı etkiledi. Uzun sürecek olan bir felâket Fransa ile İngiltere'nin canlı kuvvetlerini tüketecekti. İhtiyar Holbein'ın Saint Sebastien Şehidi'nde çizdiği kundaklı yaycı, kilise tarafından mahkûm edilmesine rağmen şaire, keşişe ve şövalyeye üstün gelecekti.

VII. — MİSTİK HAMLE

CHARLEMAGNE'ın hâkimiyeti altında Barselona'nın çevresinde bir «İspanya uç eyaleti» teşekkül etmişti. Roncevaux felâketinden sonra, İmparator Pampelone'u ele geçirdi; bu, yarımadanın kuzey batı kıyısını icabında feth etmek için, başlangıç üssü görevi görecekti. Bu kıyının ucunda, Galikya'da, katedralinde saint Jacques'ın kutsal emanetlerini barındıran Compostelle yükseliyordu. Her yıl yüzbinlerce hacı gidiyordu ziyaretine. Bu hac yollarında halklar birbirine karışıyordu ve Paris Vezelay, Clermont, Conques veya Arles'dan geçerek Fransa'yı kateden bu yollarda Chanson de Roland (Roland'ın türküsü) yayaları coşturuyordu. Minyatür ve Vitraylar çok geçmeden onu temsil etmeğe başladılar. Chanson'un ilk el yazması Anglo-Norman'dır, iki tane de Venedik el yazması vardır. 1130 da da Bavyera'nın Ruodlandeslied'i vardır.

XI. yüzyılda, Cluny'de devrimsel bir mimarî yükseldi göğe. Çok köşeli plânı, iki sıra penceresi, bindörtyüz kadar dinî tesisin Almanya'daki Halberstadt'a kadar yayılmasına sebep olacaktı. Sayesinde ulusal bir dilin ilk olarak edebiyat sınıfına girdiği Chanson de Roland'a paralel olarak, Avrupa, roman sanatıyla kendine özel üslûbu bulmuş oluyordu. Birtakım etkiler altında kalmamış değildi, Avrupa kültürünün dayandığı türlü Akdeniz Lombard ve Doğu geleneklerini bir araya getiriyordu. Karolenjli duvarcılardan beri yapı yapma sanatı pek az gelişmişti: XI. yüzyılın sonunda büyük çapta bir ilerleme yer almıştı, ama Cluny'deki kilise, XVI. yüzyılda Roma'daki Saint Pierre kilisesinin yeniden yapılmasına kadar en büyük ve örnek alınan kilise olarak kalmışsa Roma ekollerinin çeşitliliği de besbelliydi. Portekiz'den

Baltık denizine, İskoçya'nın uç sınırlarından Sicilya'ya kadar gerçekten Avrupaî olan bir mimarî yayıldı. Sadece Ren bölgesinde Treves, Worms, Spire katedraliyle Laach manastırı kuruldu. Fransa'da Auvergne veya Poitiers ekolü gibi ekoller vardı. Bu Roma sanatı, kutsal metinlere hayat veriyor bir çeşit gerçek dışılıkla, ya da bile bile yayılan bir Stilizasyon ile sembolik anlamını açıklıyordu, özellikle de resimde yapıyordu bunu.

Derken, yavaş yavaş yeni bir toplum doğdu, bu toplum için yeni bir ruh gerekti. Benedikten duası, şehir halkına dokunmuyordu pek. Günlük yakarak Tanrıya kulluk gösterme zamanından çok, bir yardım severlik çağıydı - François d'Assise'i ayla ile süsleyen bu yardımseverlik idi. 1210 da papa Innocent III'e sunduğu 12 yoldaşla Freres Mineurs mezhebini kurdu, vaizlerinin kalabalıkları çektiği tam bir dilencilik mezhebiydi bu. Kastilyalı Saint Dominique, her şeyden önce Albi zındıklığına karşı mücadele etmek için, yoksullar tarafından kendine inanılsın diye 1205 de yoksul oldu. Engizisyon'un kaynağı Dominiken'ler oldu - ama Katolik teolojisinin fenerlerinden biri olan Aquina'lı Thomas'ı ortaya çıkardı. Saint François ile Saint Dominique'nin mezhepleri bütün Avrupa'ya yayıldı, birincisininki İtalya'ya, Fransa'ya, Almanya'ya, İspanya'ya, İngiltere'ye ve Macaristan'a kadar yayıldı, ikincisininkiyse Polonyaya kadar uzandı.

Avrupa'da benediktenlerin etkisinin azalmasının bir sebebi de XII. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan Gotik üslûp oldu.

Belki İngiltere'de, daha muhtemelen de Fransız kralına doğrudan doğruya bağlı ülkelerde önce küçük tapınaklarda teşebbüse geçildi. Bu mimarîye göre, duvarları uzatarak, yapının damını çok yükseğe çıkaran sivri bir kemer meydana getirmek üzere birleşen silmeler ile çapraz hale getirilen kubbe denemeleri yapılıyordu. Çok geçmeden bu üslûp katedrallere de uygulandı. 1151 de Noyon ilk işareti verdi. Laon da hemen peşinden gitti. Bu, bütün Almanya'yı etkisi altına alacaktı. Notre Dame de Paris, Chartres, Amiens, Reims izledi ...Roma üslûbundan ayrı olarak Gotik sanat Avrupa'nın belli bir noktasından fışkırdı. Roma sanatı kadar yayılmadı. Bütün ulusların gözünde Fransız ruhunun bir ürünü gibi görüldü. Sadece İngiltere, Fransa gibi ülkeler kesinlikle Gotik üslûbu benimsedi, ama bunun kendine göre bir özelliği vardı, bunun en iyi örneği tek çan kulesiyle, üçüz sıra kemerli pencereleriyle Salisburg Katedralinde görülür - üslûbun türlü çeşitlerine York, Exeter, Lichfield, Gloucester,

Wells gibi yerlerde rastlanır. Başka ülkelerde mimarlar aynı temayı işlediler; bu, Orta Çağın büyük Avrupa olaylarından biri oldu.

Roma Çağı tabiî biçimlere ne kadar karşı geliyorsa, Gotik sanatçı da, o kadar saygılı davranıyordu. Onlara göre Tanrı'nın yarattığı yaratıklar, Tanrı'yı günlük gerçeklerinde, sadece ruhlarının değil, aynı zamanda vücutlarının gerçeğinde de ululuyorlardı - böylece François d'Assise'e katılıyorlardı. Vitray, fresk'in yerini aldı: her şeyden önce ışığın şiiri gerekti onun için, bu ışık ihtiyacı, Chartres'ın 173 nakışlı camının 2000 metre karesi kadar başka hiç bir yerde sağlanamamıştır.

Gotik tema, Fransa'nın kuzeyinden geliyordu, Avrupa türlü çeşitlemeler kazandırdı ona. Toledo, Bourges'dan esinlendi, Coutances ile Bourges, Burgosda görülmektedir, Leon Chartres'a ve Champagne sanatına bağlanır, Portekizdeki Alcabaça manastısı Sisteryen sanatının ağırbaşlılığını yansıtır, Batalhadaki, Sainte - Marie-des-Victoires da York ve Canterbury'den esinlenmiştir. Bizans geleneğini sürdüren sadece İtalya yeni mimarîyi itiyordu, pek geç olarak benimsemiştir onu. İtalyanların çok geçmeden bütün katedrallerine verdikleri duomo (kubbe) adı, oklu ve çapraz silmeli kubbelere pek alışamadıklarını göstermektedir. Almanya ise, tersine, dom adını kabul etmişse de, kesinlikle Gotik olmuştu. XIII. yüzyılda Magdeburg, Notre Dame de Trêves, Marbourg, Köln Katedralleri yükseldi. Ama hemen hemen bu yapıların hepsi de bir çok neslin çalışmasını gerektirmişti. Bizans, Roma ve Gotik üslûbunda olan Venedik'teki San Marco Katedrali X. yüzyılda yapılmağa başlanmış, ancak XV. yüzyılda bitmiştir. Milano Katedrali ancak Napoleon'un emriyle tamamlanabilmiştir. Köln Katedraliyse ancak 1880 de bitmiştir...

Başka bir mistik hamle olan Haçlı seferlerine gelelim. 1095 yılı olaylarından önce Haçlı seferler olmadıysa da, XI. yüzyılın sonunda haçlı seferi zihniyetini doğuran unsurların gelişmesi yer almıştır. «Müjde»nin geldiği yer olan Doğu ile bir yıldır maddî ve manevî bakımdan temasda olan Batının ortak bilinç dışında birtakım yaşantılar, imgeler, gelenekler iz bırakmıştı. Konstantin sayesinde, Kudüs, Hıristiyanlığın kutsal şehri haline gelmişti. Kutsal —Mezar mağarası, İsa'nın çarmıha gerildiği Kalver tepesi ve Kutsal - Haç'ın keşfi bu sırada olmuştur. Daha IV. üncü yüzyıldan tapınma bir düzene konmuş ve kutsal yerlerde büyük

kiliseler kurulmağa başlanmıştı. Doğu, batılılar için, geçmişin, şimdiki tarihin ve dinlerin kutsal toprağı olmuştu. Hacıları arttıkça, özellikle de Hacca giden insan kalabalıkları sıklaştıkça, kişisel amaçlara ortak amaçlar ekleniyordu. Bazılarına göre Kudüs'e Hac, bir müminin erişebileceği en ulu dinsel kaderin en yüksek noktasıydı— çok geçmeden de Jean VIII'in papalığı sırasında, dinsizlere karşı savaşarak ölen savaşçıların cennete gideceği vaadi de ortaya atılmış bulunuyordu. Bu Hac, kutsal haçın ortaya çıkarılmasıyla IV. yüzyılda başlamıştı. IV. yüzyıldan XI. yüzyıla kadar durmadan gelişti - kişisel arınma töreni olan hac da, ortak kurtuluşun bir eseri haline gelinceye dek gelişti.

Böylece Hacılar bir araya gelip, silâhlanmağa başladılar. Siyasî durum «dışta» bir oyalanma gerektiriyordu, Urbain II.'nin Haçlı seferine çağırması için «İklim» uygundu.

Başlangıçta, Haçlı seferler, kilise tarafından düzenlenen bütün Hıristiyan Avrupası için bir tehlike teşkil etmeğe başlamış olan Selçuk Türklerinin ilerleyişi karşısında Kutsal toprağı kurtarmak içindi. Gerçekle karşılaşıldığında, çoğu kimse duruma daha olumlu bir açıdan bakmağa başladı. «Haçlı seferler bu kez bir sömürgecilik seferine çevrildi; başarısı elde edilen dinî sonuçlardan çok, yapılan fetihler, ya da elde edilen kazançlara göre ölçülüyordu; papalığın kendi de, bu durum, Avrupa'nın selâmeti için olduğu süre ve kişisel etkinliğini alabildiğine yaydığına göre, buna göz yumuyor, feodal asaletin savaşçı içgüdülerini bu kadar faydalı olarak kullandığından seviniyordu.» Bu seferler, XII. ve XIII. yüzyıllarda, önce Fransa'da, sonra bütün Avrupa'da gelişecek olan uygarlığın açılmasını sağlamıştı. Derebeylerin mekik dokumasıyla İngiltere'nin kuzeyinden, Akdeniz'in en uç kıyılarına kadar Avrupa'nın manevî bakımdan, belli bir çapta, etnik açıdan birleşmesine yardım etmişti. Güney İtalya ve İngiltere'nin Normand'lar tarafından XI. yüzyılda sömürge yapılması, aynı çağda kuzey İspanya'nın Bourgogne'lu, Champagne'li, Languedoc'lu veya Gaskonyalı şövalye topluluklarının, akın akın, toprağı üstüne hücum ettiklerini görmesi, daha sonra Suriye, Trakya, Peloponez'in, Fransız, İtalyan veya Alman baronlarının toplanma noktaları görevi görmesi, büyük sonuçlar doğurmuş olan olaylardır.

Papalık, «Tanrının askerleri» tarafından kazanılan başarılardan kâr eden ilk kuruluş oldu. Onlar sayesinde Hıristiyan dini durmadan yayıldı. «Dinsizlerin» karışık yığınına karşı, Avrupa

uluslarını bilinçli bir çabayla birleştiren bu dindi, kendilerinde «Avrupa» duygusu duymağa başlayan kimselerin bakışları papaya doğru dönüyordu. Ünvan verme işi gibi muhataralı bir meselenin keskinliğini kaybetmesinin nedenini açıklar bu. Buna bıkkınlık da yardım etmişti, ama daima yeterli bir maddî kuvvetle desteklenmesi ile üstün ahlâksal bir gücün oldukça yeni duygusu da yardım etmişti. 23 Eylül 1122 tarihli Worms Konkardatosu mükemmel değildi elbette, ama manevî ve zamana bağlı olan iki alanın sınırlarını çiziyordu. Kilisenin, din alanında lâik iktidarın hâkimiyetinden oldukça büyük çapta kendisini kurtarabilmesi kesin bir ilerleyişti. Her defasında kralların ve derebeylerin muhalefetiyle karşılaşmadan dinsel reformu tamamlayabilecek bir durumdaydı - bunu yapmakta da gecikmedi.

İncil çağlarının erdemlerini ululuyan, irticalî vâizler tarafından halk harekete getirilmeseydi, Haçlı Seferin başarısı pek açıklanamazdı. Bu vaizler ilk Hıristiyanlığı canlandırmağa uğraşıyordu. 1075 de Cluny'den örnek alınarak kurulmuş bulunan Hirschau mezhebi keşişleri, 1090'a doğru bütün Almanya'ya yayıldılar. Fransa'da Robert de Solesme, Citeaux'ya, Köln'lü Bruno, La Chartreuse'ü, Robert d'Arbrissel, Fontevrault'yu v.s. kurmuştu. XII. yüzyılda papalık bu hareketi kontrolu altına almıştı. Ancak Saint Bernard ile, papa tarafından destek gören yeni yönelim belirdi: 1122 de Sistersien mezhebine bağlı manastır sayısı 19 iken, otuz yıl sonra bu sayı 350'yi buldu. Sistersien ruh böylece lâik kilise üyeleri tarafından benimsendi, onlar da partikülarizm (1) eğilimlerini kullanarak, Papa'nın çevresinde toplanmayı çabuklaştırdılar.

Haçlı seferlerin iktisadî sonuçları belirmekte gecikmedi, çünkü Fransız, Alman veya İtalyan şövalyelerin ardında, fetholunacak piyasaların prespektifinin çektiği tüccarlar ve armatörler atılmışlardı. XII. yüzyılın başından beri, bunlar Suriye kıyısında Antakya'dan Yafa'ya kadar uzanan kıyılar boyunca ve içerdeki başlıca şehirlerde yerleşmişlerdi. Asya yolları henüz ellerinde değil, ama geçitlere hâkimdiler, Ticaret, ticareti çağırdı ve onyıllardır uyuşuk duran faaliyetlerde genel bir canlanma görüldü. Bu yüzden bütün toplumsal yapı biçim değiştirdi, feodal çerçe-

---

(1) PARTİKÜLARİZM: Almanya İmparatorluğunu meydana getiren devletlerin kendi kanunlarını tutmasını isteme ve bunu isteyen parti.

velerin kendi de, birdenbire genişlemiş bulunan bir dünyaya yetmemeğe başladı. Batılılar, Önasya ürünleri almadan edemiyorlardı. Doğu Akdeniz ticaretine engeller koyan Arap ve Türk fetihleri, XI. yüzyılın sonuna kadar Avrupa'nın sunaî yıkımının biricik sebebi değilse de, başlıca sebeplerinden biridir.

Haçlı seferler, Piza, Ceneviz ve Venediği, derebeylerin askerî başkanlarının yerleşmelerini kolay kıldığı alanları işletmeğe hazır buldu. Önasya'nın zenginliklerini sömürmek için bu üç şehirde güclü şirketler kurdular ve mâlî imkânları sayesinde, Doğu Akdeniz'in en önemli piyasalarına hâkim olmakta gecikmediler. Cebelütârık boğazından Nil ırmağının deltasına kadar İtalyanların uğramadığı ve ticareti kendine çekmediği hiç bir liman yoktu. Batı Avrupa yapılmış olan hamleye ayak uydurmasaydı ve ihracat ticaretinin gerektirdiği mamuller için gittikçe artan talebi karşılamak için Önasya'dan ithal ettiği ham maddeler sayesinde imalâtını büyük çapta arttırmamış olsaydı, Akdeniz trafiğine yeniden başlayamazdı Batılılar. Bir süredir, nisbî bir siyasî istikrara dönüş, genel faaliyetin canlanmasına elverişli şartlar yaratmıştı. İstihsali mahallî tüketicilerin satın alış yeteneğine inhisar ettireceğine, daha yaygın bir müşteri elde etmeğe çalışıldı. İş ihtisası yoluna girilmiş bulunuyordu. XII. yüzyıldan sonra bu yola tamamiyle girilmiş oldu.

VIII. — AVRUPA'NIN YENİ YÜZÜ

CHARLES d'Anjou'nun 6 Ocak 1285 de ölümünden beri düzensizlik hüküm sürüyordu. Bilinçli olmıyan, ortak bir uygarlıkları bulunmayan Mongollar tarafından fetholunmuş, Doğunun karşısında Avrupa, manevî gücünün temelini geçmişine boçluydu. Ama düzensizlik ve kararsızlık içinde yaşıyordu. Saint Louis'nin halefi Philippe le Hardi, Sicilya Kralıyla aynı yolda ölmüştü. Martin IV, Papalığı pek güc bir duruma düşürmüştü. Acayip bir tesadüf, Aragonlu Pierre III, 1285 de Sicilya tacını başından aldığı ve Papa'nın işe karıştığı kralın mezarında buluşmağa gitmişti, öte yandan Bizans İmparatoru Mişel Paleologos, varisi Andronikos'a ölmek üzere olan bir İmparatorluk bırakarak 1282 aralığında göçüp gitmişti. Yeni bir durum çıkıyordu ortaya. Charles d'Anjou'nun ölümü, Almanya kralının Otton'lardan beri seleflerinin gözlerini kamaştırmış olan İtalya'ya bakışları-

nı yeniden yöneltmesine sebep oldu. Gelecek, (Örneğin Fransa gibi) güclü bir ulusal monarşi kurabilmiş ülkelerin olacak gibi görünüyordu. İngiltere'de Edward I ve Habsbourg sülâlesinden Rudolf iktidarlarını kuvvetlendirmeğe çalışıyorlardı. Bununla birlikte, kralların, tebalarını gözönüne getirmesi gerekiyordu. Topraksız John'un Büyük Anayasası karşısında, Macaristan'ın Altın Fermanı yankılanıyordu, İskandinav ülkelerde de feodal anarşi sırasında yetkilerinden birazını kurtarmayı başarmış clan prensler de, aynı şekilde, bazı şeylerden vazgeçmeğe razı olmak zorundaydılar. 1282 tarihli Büyük Danimarka Anayasası, İngiliz örneğin ne denli yayıldığını gösteriyordu. Fransa da farkına varmakta gecikmedi bunu. Toplumsal düzende de yenilikler kendini belli ediyordu. Şehir burjuvazileri daha geniş bir yer istiyordu: Fransa'da, İngiltere'de ve İtalya'daki XIV. yüzyılda yer alan toplumsal kargaşalıkların tohumu XIII. yüzyılın sonunda atılmış bulunuyordu.

Zihin ve ahlâk alanında da bir düzensizlik hüküm sürüyordu. Bu, XV. yüzyılın din bilginleri toplantılarına yol açtı.

Üç yüz yıl süren sefer ve macera, Avrupa'ya yeni bir yüz vermişti. Filistin'den gelenlerin bakışları değişmişti. Ufukları genişlemişti. Öte yandan Haçlı seferleri feodaliteyi de parçalamıştı. Durmak bilmeden dövüşen derebeylerden kurtulan Avrupa ülkeleri daha rahat nefes almağa başladılar, iktisatlarını geliştirdiler, krallar da feodal çerçevelere merkezî bir idare sistemi taslağı uygulamağa başladı.

1245 te Papa Fransisken mezhebinden olan Jean du Plan Carpin'i Karakurum'a gönderdi, 1254 de Louis IX. başka bir Fransisken mezhebi müridi Guillaume de Rubrouck'u Mongolistan'ın başkentine gönderdi. Geniş ufuklar açılıyordu. Marco Polo Çin'den dönerken Avrupalılarca bilinmeyen sayısız teknik şeylerden söz ediyor ve biberi ektiklerini anlatıyordu. Dersleri boşa gitmedi: XIV. yüzyıldan sonra Avrupa maden kömürü işletmeğe ve barut kullanmağa başladı. 1000 yılından beri koşum hayvanlarının randımanı, boyunduruk sayesinde üç misli artmıştı, 1105 den beri rüzgâr değirmenleri döndürmekteydi.

Yüzyıl savaşının sonunda, Fransa'da ve İngiltere'de esen yeni Milliyetçi rüzgâr, başka bir ulusun, İspanya'nın, Aragon'lu Ferdinand ile Kastilyalı Isabella'nın evlenmesiyle ve Magribilerden Granada'nın alınmasıyla ihtişama eriştiği bir sırada Orta Çağ

Hıristiyanlığını inkâr ediyordu. Orta Çağ sona eriyordu. Enerji ve iradeler geriliyordu: Toplu halde zındıklıklar, aşırı yahudi düşmanlığı, Jean Huss'un yeni bir mezhep edinmesi, Almanya'da Kırbaççılar kafilesi, gizli bilimlerin başarı kazanması, büyücülük mahkemeleri, resim ve heykeltraşlıkta tutkululuk çağıydı. Bununla birlikte erişilemeyenin tutkusu dünyayı bırakıyordu. Jean Van Eyck tezhib sanatından vazgeçmiş, sehpa üstünde tablo yapmağa başlamış ve yağlı boya resmi mükemmelleştirme yoluna girmişti. Ölüm teması bütün Avrupa'ya yayılmıştı. Piza'daki Campo - Santo freski, Lucerne köprüsündeki Danse Macabre (iskeletler dansı) ve Chaise - Dieu aynı acıklı iniltiyi çıkarıyordu. David Mouts, Jugement Dernier (yargı günü) adlı tablosunda bir sona varıyordu. Yatıştırdıktan ve durgunlaştırdıktan sonra, sanat, biçimleri karıştırıyor ve tedirginlik veriyordu, Rouen Gotik sanatın başkenti oluyordu, İspanya ve Portekiz'de Gotik, süslü Arap etkilerine karışıyordu, Brüksel'deki belediye yapıları da, Burjuva'nın gücünün, yaratıcısı kadar büyük olduğunu ispat etmek ister gibi görünüyordu.

BÖLÜM II

SANAYİ ÇAĞININ DOĞUŞU

«ORTA ÇAĞDA büyük bir çalışmayla başlayan, XV. yüzyılın ikinci yarısında daha da hızlandırılan - öyle ki, tarihçiler bu devri bazan Orta Çağa mı, Yakın Çağa mı sokacaklarını bilemiyorlar— evrim, XV. yüzyılın sonuna doğru öylesine ileri atılıyor ki, sayısız Orta Çağ düşünce, duyma biçimlerine ve bir çok Orta Çağ kuruluşlarına rağmen, yeni bir dünya doğmakta, insanlık için yeni bir çağ başlamaktadır.» Bu çağın niteliği nedir? Her şeyden önce bireyciliğin, Faust'umsu bir bireyciliğin gelişimi görülmektedir. İnsan mutlaka erişmek için kaygılanmaktan çok, tabiata üstün gelmeğe çalışıyor, Tanrı'ya yüz çevirip insan yaratığına doğru eğiliyor. Rönesans sadece Antikite'nin bir taklidi değildir: Avrupalılar, eskilerde onların Orta Çağdan kurtulmalarına yarıyacak bazı özellikler görüyorlar (1). Öte yandan, deniz ve sömürge ticaretiyle, değerli madenlerin akışıyla ve tayin ettikleri yüksek fiyatlarla kışkırtılan, Devletin ve bireyin gelişimiyle desteklenen Kapitalizm büyümeğe başlamıştır. Önce ticarî bir kapitalizm, sonra da İngiltere'de XVII. yüzyılın ilk yarısından sonra sanayi kapitalizmi gelişmiştir. Birey, bireysel özgürlük peşindedir. Loncalar, beylikler, eyaletler, dinsel formülle-

---

(1) Ama bu çağın dinsel reformları —protestan reformu, katolik reformu, katolik rönesansı, Jansenizm— aynı zamanda, tanrıyı inkâr eden çığırından çıkmış bir dünyaya karşı da, daha kişisel, bireysel bir dinin ihtiyacını belirtmektedir.

re karşı özgürlük istemektedir. Daha sonra, burjuvazinin gelişimi asillerle burjuvalar arasında hakemlik yapan Monarşik Devletin gelişimine bağlıdır. Tüccarlarla Devlet, ortak çıkarlara sahiptir, ancak tüccarlar, Devletin ihtiyacı olduğu parayı ülkeye getirebilmektedir. Böylece devletin Merkantilizm iktisadını benimsemesi gerekmektedir. Ülke öyle bir iktisadî birliktir ki, değerli madenleri tüccarlara uygun yollar vasıtasıyla kendi içinde biriktirmesi gerekir - ve ancak Devlet, Kapitalist burjuvaları önceki rejimin engellerinden kurtarabilir, asilzadelere karşı toplumsal bir mevki ve ayrıcalıklar sağlayabilir. Bireycilik, ulusları harekete getiren kuvvette de kendini belirtmektedir. Papa ile İmparatorun birleşik yönetimi altında kutsal —İmparatorluk, hiyerarşik olan bir Hıristiyan Cumhuriyet fikri gücünü yitirmektedir; yerine, eğemen ve eşit hakları olan bir Devletler bütünü fikri geçmektedir— bu kavram da Avrupa dengesi fikrini doğurmaktadır. Devletler, üstün gelmek için aralarında savaş yapmaktadırlar. Imparatorluk fikri yerine, İspanyol, Avusturya ve Fransa emperyalizmi fikri geçmektedir - ama andlaşmalar ile koalisyonlar devletlerin aşırı derecede genişlemesini önlemektedir. Bu devletler bütün denizlerde savaşmaktadırlar, Avrupa tarihi de büyük çapta deniz aşırı ülkelerin tarihinin bir fonksiyonu halini almaktadır.

I. — HAÇLI SEFER ZİHNİYETİNİN SONU

«İSPANYA üstünlüğü» ifadesi, Avrupa'nın XVI. yüzyılın ikinci yarısının siyasî tarihini nitelendirmek için kullanılır çoğu zaman. Pek, hattâ fazlasıyla şematiktir, ama hakikatin önemli cephelerinden birine tekabül etmektedir, manevî alanda yarıkları olmuştur. İspanya'nın siyasî üstünlüğü İtalya'da yerleşirken, bir İspanyol tarafından kurulmuş olan ve büyük çapta İspanya'dan toplanmış olan İsa Şirketi, Roma'da ve Roma Katolikliğinin yaygın olduğu bütün eyaletlerde kendini duyurmağa başladı. «İspanya, sadece Batıda dinden sapmaları önleyebilmişti. Din mücadeleleriyle kuvvetlerini boşa harcamamıştı.»

Bütün ülkeleri dolaşarak cesaret arttıracak ve iman uğruna girişilen muharebelerin yer aldığı alanlarda örnek olacak bir milis kuvveti düşünmek oğullarından birine nasib oldu. Ignazio de Loyola'da ve müritlerinde Magribilere karşı girişilen savaşlarda

Iberya'nın «reconquista» ordularını harekete getirmiş olan savaşçı tutku görülür. Cezvitlerin etkisiyle kilisenin İspanyollaştırılması mıydı söz konu olan? Aslında kilise daha çok İtalyanlaştı, çünkü kiliseye yön veren «Concile de Trente» oldu. Daha önce Slav ve Yunan ülkelerinden koptuğu gibi, şimdi de büyük çapta Germen ülkelerinden kopmuş olan, Reformdan sonraki kilisenin sadece baş bakımından değil (1523 ten sonra bütün papalar İtalyancı) üyeleri ve zihniyeti bakımından da lâtin olması tabiî idi. Çıkışında ve ilk yöneticileri bakımından İspanyol olan Compagnie de Jesus (İsa Şirketi) çok geçmeden, tıpkı başka din mezheplerindeki gibi uluslararası üyeler kabul etmeğe başladı, Roma'dan tenbihat almakta gecikmedi. Kendisinin Papa'ya ve Roma'ya ait olduğunu ilân etti, hattâ Philippe II.'ye karşı Roma mutlakiyetçiliğini savundu.

Cezvit hareketinin en yaygın olduğu ülkeler mücadele edilmesi, eğitilmesi gereken dinden sapan kimselerin bulunduğu ülkelerdi. Başarabildikleri yerde, örneğin Avusturya ile Polonya'da, hükümdarların sözü dinlenen müşavirleri oldular ve bütün çabaları da, dinden sapmanın dehşetini telkin etmeğe yöneldi. «Katolik dünyasıyla, reform geçirmiş dünyayı bölen, Ingolstadt ile Prague'dan geçerek Douai'den Vilna'ya uzanan sınır boyunca, kolejleri, düşmanın elinde tuttuğu mevkileri çepeçevre saran büyük bir kuşatma hattının burçları gibiydi.» Onların teşvikiyle, militan Hıristiyanlığın işi gücü artık reformun yayılmasını önlemek, yani geleneksel Hıristiyanlık biçimlerini muhafaza etmek oldu, İslâm tehlikesini umursamamağa başladı ve Haçlı seferi zihniyetini farkında olmadan bıraktı.

Reform, Papa'nın başkanlığında toplanan piskoposlar meclisinin dağılmasına sebep oldu. İslâm söz konusu olmadığı zaman, Hıristiyanlık sadece bir kelimeden ibaret kaldı. Bundan böyle, önemli olan, aralarında Hıristiyan toplumun bölündüğü devletlerdir - bunlardan her biri de, var olmak ve yaşamak isteminin, kollektif bencillik belirtileri doğurduğu bir ulusu temsil etmektedir; bu belirtiler, XIX. yüzyılın çöküşü sırasında milliyetçilik kelimesinin yarattığı zamanki belirtilere benzemektedir. Bu milliyetçilik bütün alanlarda görülmektedir.

1. Lâtince uluslararası bir dil olmaktan çıkmıştır artık. 1536 da Charles, Roma'da, Papa'nın başkanlık ettiği bir Kardinaller meclisi önünde İspanyolca bir söylev vererek büyük gürültü ko-

parmıştır. Erasmus geç kalmış gibi görünmektedir. Her devlet kendi diline kavuşmak istemektedir.

2. Bir ülkenin kendi kaynaklarıyla yetinebilmesi fikri ticarî kanunları büyük çapta etkilemektedir. Yabancı tüccarlar, yerli mal satın almak için satışlarından elde ettikleri fiyatı kullanmak zorundadırlar. İngiliz tüccarları sadece İngiliz gemileri kullanmak zorundadır. İspanya, altın ve gümüş v.s. ihracını yasak etmiştir.

3. Orta Çağ, devletler hukuku konusunda birtakım hukukî prensipler tanıyordu, ama bunların külliyat haline getirilmesi (Orta Çağda külliyat haline getirilmiş olan deniz ticareti, örf ve âdet hukuku istisna teşkil eder) yazılı hukukun, örf ve âdet hukukunun yerine geçmesi ancak XVI. yüzyılda olmuştur. Papa ile İmparatorun çifte yetkisi altındaki dünyanın hiyerarşik düzeni, kendilerini prensiplerine herkesin gönüllü olarak uyacağı bir hukuka tâbi görebilmeleri için devletlere yeterli derecede bağımsızlık sağlamıyordu. Hıristiyanlığın birleştirici kavramı resmen bırakıldıktan sonra bu şart yerine getirildi. XIV. yüzyıldaki kimseler sırf bir alışkanlık sonucu «Hıristiyan Cumhuriyetinden» söz etmektedirler, artık inanmamaktadırlar.

4. Büyük Devletler arasındaki ilişkilerin temposu savaş ve siyaset vasıtalarının değişmesini gerektirecek derecede artmaktadır. XV. yüzyılın sonundan sonra devamlı ordular ve devamlı elçilikler görülmektedir.

5. Yakın Çağlar açısından bakılacak olursa, Orta Çağın Hıristiyanlığı büyük bir iktisadî birlik teşkil ediyordu. Siyasî sınırlar, gümrük sınırlarına uymuyordu. Homojen, tarifeli bir gümrük sistemleri teşkilâtı, XVI. yüzyılın eseridir. Başlangıçta basit mâlî çareler olan vergiler belli bir iktisadî siyasetin âleti halini almaktadır, bu âletin esnekliği yavaş yavaş açığa çıkmaktadır. Tüccarlara tanınan imtiyazlar rejiminin, yerini ikili anlaşmalar ,devletlerarası andlaşmalar almaktadır. Ticarî sorunlar, diplomaside gittikçe önemli bir yer kazanmaktadır, ticaret andlaşmalarının sayısı gittikçe artmaktadır.

Belli bir birlik, Orta Çağı Hıristiyanlığı sırasındaki siyaseti nitelendirmişti. Türlü ülkelerin seçkin zümreleri tek bir kültür kaynağından faydalanıyorlardı, profesörler olsun, öğrenciler olsun üniversite üniversite geziyor ve lâtince sayesinde kendilerini yabancı ülkede yabancı gibi duymuyorlardı. XIII. yüzyılın sonunda, Alman Alexandre de Roes, papalığa, papazlığı, Almanya'-

ya İmparatorluğu, Fransa'ya Bilgi alanını atfetmeği teklif ettiğinde, bütün iyi düşünürlerin hayal ettiği uluslar üstü bir toplulukta öğretimin, manevî ve geçici iktidar gibi, tek bir dürtüyle harekete gelmesi prensibini zımmen ifade ediyor ve kendine göre Paris Üniversitesine tanınmış üstünlüğü doğuruyordu. XV. yüzyıldan sonra üniversiteler yavaş yavaş millîleşmeğe başladı, bu olay, Avrupa toplumunun genel evriminde büyük millî Devletlerin teşekkülünden ya önce, ya da birlikte yer almıştır. Uluslar bütün alanlarda, geçmişten daha sık ve belirli olarak, bireyliklerinin bilincine varmış olduklarını, hattâ bundan gurur duyduklarını belirttiler, bunu da, yeni bir inanca katılmaları eski kilise düzenine karşı durmaları destekledi. Kutsal - Mevki yavaş yavaş ulu yetkisini yitirdi, özellikle de reform geçiren ülkelerde, eski Üniversiteler Devlete bağlandılar. Devlete hizmet edecek olan yeni Üniversiteler de kuruldu (Cenevre, Marbourg, Lena, Königsberg'deki Üniversiteler gibi).

Bununla birlikte, bu milliyetçi hareket, genel olmasına rağmen, Avrupa'yı, Devlet gümrükleri kuruluşunun aynı çağa doğru iktisadî bakımdan bölmelere ayırdığı gibi, zihin alanında ayırmadı. Çağlardır süregelen alışkanlıklar kolay kolay bırakılamaz. Böylece lâtince yine kültür, dolayısıyla da öğretim dili olarak kaldı. Uluslararasında devamlı alışverişler oluyordu, entellektüel bağlar sürekliydi, uzun bir süre üst sınıfların yetişme ve eğitim birliği, İtalyan hümanizması ve İtalyan uygarlığının çekiciliğiyle pekişti. İspanyol ve Portekiz kuvvetleri denizleri ve uzak kıtaları fethe çıkarken, İtalya, zihin gücüyle İmparatorluğunu bütün eski Avrupa'ya yayıyordu. Bütün Avrupa'da ışığı pırıldayan güçlü kültür kaynağı olan «Cinquecento»nun İtalyasının merkezi Roma değildi. Padua Üniversitesi daha rağbet görüyordu, Bolonya Üniversitesiyse, bütün ülkelerden hukukçuları kendine çekiyordu. Kilise 1565 de, bu Üniversitelerden «imansızları» ayırmak için tedbirler almıştı, bu, Almanların ayrılmasına sebep oldu, ama İtalya'nın etkisi yine devam etti. Bu «seçkin ulus»a karşı duydukları hayranlıkla, öteki uluslar onda örnek arıyorlar, Kılavuz gibi görüyorlardı. Rönesans İtalyasının elde ettiği itibar Fransa'yı gölgelemiş değildi, zaten Fransa İtalyan ekolüne katılmış olduğundan iki kültür arasında herhangi bir rekabet yoktu. Doğrudan doğruya rakip oldukları yerde Kalvinist reform, Luther reformuna üstün geliyordu. Yayılmasının genel yönleri Fransız düşüncesinin yayılma yönleridir. İskandinav ülkeleriyle birlikte

Germen bloku bir yana, Kalvinizm, Reform ruhunun etkilediği Avrupa'nın bütün bölgelerine yayıldı. İngiltere'yse apayrı bir tip reform benimsedi, bu reform ne Lutherci'ydi, ne de Kalvinist idi, Elisabeth tarafından biraz değiştirilmiş olan Henry VIII.'in reformunun sadece kilise ayrılığı getirdiği, mezhep ayrılığı olmadığı ileri sürülüyordu. Etkisinin zirvesine erişmiş bir İtalya ile, yayılma gücünü belli eden bir Fransa arasında, İspanya pek saygı görüyordu. Ama Conquistadores'lerin (fatihlerin) başarılarının siyasî ve askerî üstünlük elde etmesi ve eski imana örnek teşkil edecek şekilde bağlılığı gibi özelliklerin gerektirdiği seviyeye çıkamıyordu. Uluslararası zihin hayatına katılıyordu, ama başka ülkelerden, onlara verdiğinden daha çok şey alıyordu. Üniversitelerinin hemen hemen tamamiyle Iberya'ya öz bir müşterisi vardı. Oradaki eğitimin evrensel değeri yoktu. Fransız ve İtalyan yazarlarının etkisi Avrupa kıtasının doğu sınırlarına kadar uzanırken, Ispanyol yazarlarınınki kısır kalıyordu. Bununla birlikte İngiltere ilgi duyuyordu. İtalyanizmin başarı kazandığı bir çağda, Elizabeth devrinde, İspanya'dan gittikçe çok şey alındı, İspanyol tiyatrosu da, Shakespeare'in muhayyilesini beslemeğe yardım etti.

II. — İNSANOĞLUNUN ÖLÜM DUYGUSU

1450'ye doğru, hemen hemen Avrupa'nın her tarafında ama özellikle de Kuzey ülkelerinde, garip «el yazmaları» belirdi. Görünüşü bakımından büyük ayrılığı yoktu, ama, hareketli harfler ve baskı makinesiyle kâğıt üstüne basılmış bulunuyordu. Bu yeni kitaplar, dindar veya lâik, o zamanın okuyucularının alışkanlıklarında ve çalışma şartlarında derin değişimlere sebep olacaktı, bu değişiklikler çıkış çerçevelerini aşıp, dünyada izlerini bıraktılar. «Sürebilecek bütün uygarlıkların tanıdığı şu yaratma ve değişim geçirme sürelerinden biri sırasında doğmuş, barut ve başka ateşli silâhların yarattığı sarsıntıdan az sonra düşünülmüş ve gerçekleştirilmiş, Ptolemaus'un bildiği dünyanın genişlemesinden yıllarca önce (Aquina'lı Thomas'ın bildiği dünyaydı bu) ve 1492 den sonra bilinmeyen kıtaların Avrupa tarafından ele geçirilmesine sebep olacak olan cüretli denize açılmalardan önce ortaya çıkmış olan kitap güçlü değişimlerdendir.» Basılmış kitap teknik bir şeyden öteydi: Temsilcilerinin dağınık

düşüncelerini bir noktada toplamak için batı uygarlığının en güçlü âletlerinden biriydi. Etkisi nasıl gelişmiştir? Michelet'nin Rönesans diye adlandırdığı şu zihin iktisat ve toplum alanlarındaki altüstlükler çağında XV. yüzyılın ortalarına doğru başlamıştır. Siyasî devrimlerle ifade olunan, İktisadî ve toplumsal derin değişimlerin ortasında yer alan ve bir sanat ve Edebiyat devrimine yol açan başka bir kargaşalık devrine uzanmıştı. Sanayi proleteryasının kendi kendinin bilincine vardığı ve bir seçkin zümre sosyetesinin bir yığın toplum karşısında silinmeğe hazırlandığı bir sıradaki romantizmidir bu. Kitabın yanı başında gazete çıkmıştı.

1450 ile 1500 yıllarından kalma 35000 çeşit baskı vardır, bu, 10 - 15000 kadar ayrı metin demektir - tirajı ortalama olarak 500 sayarsak, 1500 yılından önce demek ki 20 milyon kitap basılmış oluyor. Avrupa'nın bugünkünden daha az kalabalık olduğu düşünülürse (matbaanın yaygın olduğu ülkelerdeki nüfus 100 milyondan azdı) bu sayının büyük olduğu görülür. Bu kitapların % 77 si lâtince, % 7 si İtalyanca, % 6 sı Almanca, % 5 i Fransızca, % 1 i de Felemenkçe idi. Başta din konuları yer alıyordu: % 45, arkasından % 30 ile edebî nitelikte kitaplar geliyordu, hukuk kitapları % 10 u, bilim kitaplarıysa yine % 10 u teşkil ediyordu. Kitab-ı mukaddesi Lâtince veya millî dilde elden geldiği kadar fazla okuyucunun okumasını sağlamak, öğrencilere ve Üniversite doktorlarına büyük iskolastik eserleri temin etmek, dua kitaplarını çoğaltmak v.s. gibi görevlerdi matbaanın başlangıçtaki işi. Böylece lâtin dilini ve Antikite yazarlarını daha iyi tanıtmış oldu - böylece Avrupa'da İtalyan hümanizmasını büyük çapta yaydı.

Aynı anda başka önemli bir değişiklik de yer alıyordu. Öteki dünyaya yönelmiş insanın önceden sabrı fazlasiyle tükenmeden geçebildiği ardına dek açık bir kapı olan «Semavi» bir ölüm yerine - aklın ilk belirtisiyle «insansı» bir ölüm geçiyordu. Yavaş yavaş insanların ölüme verdiği yüzler, temasının meydana getirdiği refleksler yeni bir görünüşe bürünüyor; ölüm konulu ikonlarda Hıristiyan kavramlarıyla çelişmeler, gerçekçi bir duygunun dinî ifadesi, o âna kadar bilinmeyen manevî bir varlığın imgesi görülmektedir. XIII. yüzyılın sonundan ve XIV. yüzyılın başından sonra, insanın ölümlülüğünün acıklı duygusunu ifade eden bir edebiyat doğmaktadır: Hayat acısı, fiziksel ölümün manevî değerinin bilinci nisbetinde şiddetle artmaktadır, semavî kısım-

la, yeryüzünden sürgünlük arasında Hıristiyanların gittikçe güçlükle aşabildiği bedenin yok olması bir duvar gibi yükselmektedir. Dindarlar için bir tefekkür konusu olan insan ölüsü, yavaş yavaş korkunç ve tehditkâr anlamını kazanmaktadır. Artık başları üzerinde ölüm dolaşmaktadır. Bu baskı, manevî tepkilerini değiştirmiştir - bu altüst olmadan, Avrupa'nın her ulusu için evrensel değeri olan tasvirler ortaya çıkmıştır ve bir iç buhran da çok geçmeden bir özgürlük hareketi görünüşüne bürünmüştü. İnsanlar, yeryüzü varlıklarının aşılamayacak sınırının bilincine varınca, bu varlık, dinî inancı o ana kadar tanımağa engel olduğu açık bir anlam kazandı. Ölümün lâik anlamı diyebileceğimiz şeyin başlangıcı böyle oldu. Ortaya konan şeyin, uğrunda mücadeleye girişilmeğe değmesi için ölüm biricik rakip oldu, yeryüzünün ve göğün güclerine tâbi bir ahlâkın, ya da kısa süreliliğiyle birlikte değerinin bilincine varmış bir insanın etik'inin düşünce gücü haline geldi. Sağ kalma sorunu yepyeni bir görünüm içinde bütün genişliğiyle ortaya çıktı ve insan özsaygısının yüceltilmesi ile Rönesansa özgür erdemin lâik kavramı ve şerefi mitosunun başlangıcında, insanoğlunun eskimişliğin kendisine verdiği duyguya üstün gelecek ahlâksal değerler yaratmak ihtiyacı vardı. 1500'e doğru sağ kalma sorunuyla (birey ve Tanrı ilişkileri sorunuyla da) uğraşmakta olan insanlık bu kavramı yenilemek istemektedir. Fiziksel yok olma ile sonsuz hayat özlemi arasındaki bu yakın bağ, Leonardo da Vinci'de felsefî bir natüralizm biçimine bürünmüşse, bu kaygı XVI. yüzyılın başka bütün manevî akımlarında görülmektedir. Ölüm, modern insana, sürekliliği duygusunu dolayısıyla da bütün ömrünün duygusunu veren temel etken olmuştur.

III. — HUMANİZMA

AUGUSTİN RENAUDET ile birlikte hümanizmayı şöyle tanımlayabiliriz, «hümanizma, aynı zamanda havatın incelenmesine yönelmiş olan bir doktrin olup, insanın değerini, bireysel ya da kolektif eserinin değerini küçümsemez, üstünde alçak gönüllü bir fikir edinmeği, insan tabiatında sadece zayıflık ve sefalet görmeyi reddeder, öte yandan, insan dehasının büyüklüğü-

nü, bilim, sanat ve ahlâk alanındaki yaratışlarının gücünü yüceltir, kuvvetini, kanunlarını kavradığı maddenin kaba kuvvetine karşı koyar. Bu doktrin bir eylem etik'ine götürür kişiyi. İnsanın, insansı ilişkilerinin en üstün mükemmelliğini gerçekleştirmesi için devamlı bir çaba göstermesini zorunlu kılar. Bu şekilde anlaşılan hümanizma, büyük çapta bir kültür, insan ve dünya üstünde gittikçe genişleyen bir bilgi alanı gerektirir, bir ahlâk ve hukuk kurar, belli bir siyaset benimser... Bu, aslında Rönesans sanatıdır; modern edebiyattır.»

Petrarca'nın izleyicileri, bütün bilgi, hayat ve sanat problemlerinin ve onları çözme isteğinin, Orta Çağ boyunca kaybolduğuna inanabilmişlerdi. Antikite, hümanizma anlamında çalışmayı hiç bir zaman bırakmış değildi. XV. ile XVI. yüzyıl insanları, Orta Çağın hümanist olmaktan çıktığını, ya da, zaten hiç bir zaman hümanist olmadığını sanmışlardı. Antikite ile birlikte ara verilmiş olan akımı yeniden sağlamak isteyerek, dünyaya yeniden yönelmişlerdi - vatandaşın eğitimi eskiden böyle olurdu; böylece, Hıristiyanlığın entellektüel ve ahlâksal reform geçireceğini ümid ediyorlardı. Ölmüş değerlerin böylece dirilişi onlar için, bilimsel alanda Leonardo da Vinci'nin muazzam araştırmaları, Kopernik' in ve Vesale'nin ispatları müsbet bilimin kuruluşu demekti, felsefî ve ahlâksal düzen bakımından da bütün bir bilgeliğin yeniden fethini ifade ediyordu. Emile Faguet'nin yazdığı gibi stoacılık, epikürcülük, naturalizm, «bütün kahramansı, tatbikî ve felsefî bilgelikleriyle, insanı, bile bile şeylerin geniş düzeninde yitirerek yeniden doğuyordu. Teba fikri yerine vatandaşlık fikri, sülâleye bağlılık fikri yerine vatan fikri, geleneksel, miras yoluyla kalmış, organik gibi olan andlaşma yerine, henüz karışık olmasına rağmen serbest anlaşma fikri geçiyordu.»

İnsan zihninin gücüne inanç üstüne kurulmuş olan bu çaba, ilkin hıristiyan kiliselerinin geleneksel kötümserliğine karşı çıkar gibi oldu.

Dünya ve insanlar üstündeki bütün Hıristiyan kavramları, nitekim, «ilk günah»la bozulmuş olan insan tabiatını mahkûm ettiğini düşünüyor, «çağı hor görüyor», ancak hayırseverliğin geçerli olduğunu farzediyor gibidir - insanın, Tanrı ile, dünya ile ve başka insanlarla olan ilişkilerindeki bütün sorunları sadece bu hayırseverlik çözer diye düşünmektedir, «geri kalan» önemli değildir, bilgisi kendini beğenmişlikten ve zihin hastalığından başka bir şey değildir. Hıristiyan kötümserliği böylece tabiata ve in-

san dehası da dahil tabiatın bütün meydana getirebileceği şeylere, onu inkâr eder, ona karşı çıkar ve suçlandırır gibi görünen tabiatüstü bir düzenle karşı koymaktadır. Hümanizma, tersine tabiatın iyiliğini doğrulamakta, tabiatla dünyayı kabul etmekte, içinde kendini rahat duymaktadır; bu hümanizmadan Rönesansın iyimserliği, Encyclopedie'nin iyimserliği, Goethe'nin, Devrimcilerin ve sosyalist ekollerin iyimserliği türemiştir, bu iyimserlik tabiî kanunların daha sert bir görüşüyle düzeltilmişse de, geleceğe ve sonsuz değişimlerin kesinliğine bel bağlamıştır. Bundan da, Hıristiyan kötümserliğinin dışında, hıristiyanlığı umursamayan, onu inkâr eden, ya da ona karşı çıkan bir etik, bir sosyoloji ve bir siyaset doğacaktır. İnsan zihninin tarihi bu antitez ile daraltılamaz. Hıristiyan kavramının ister istemez, insan tabiatını ümitsizliğe düşürmeğe hazır bir kötümserliğin hâkim olduğunu düşünen kimse, bilinçli veya bilinçsiz, Reformcuların, sonra da İngiliz Püritenleriyle Jansenistlerin fikirlerinin etkisi altında kalmış demektir. Luther, insanın bütün eserlerini, insan aklını ve insan etiğini mahkûm ediyor. Saint - Paul'ün, bilgi, felsefe, kültür alanındaki «putperestlerin» kibrine ve «putperestlerin» uygarlığına karşı savurduğu lâneti daha da ağırlaştırarak benimsiyor. Ona göre bir tek kurtuluş yolu vardır Bütün insan eserlerinden alabildiğine nefret etmek, bütün ümidini, İsa'nın kurtarıcı olarak araya girmesine dayamaktır. Hümanizmadan nefret etmesi ve Erasmus'u lânetlemesi bu yüzdendir. Hümanizmaya karşı borçlu olmasına rağmen, Calvin de, insandaki «kibir»den nefret etmektedir - bu insandan nefret edişinde onu Jansenius'dan, Saint Cyran'dan veya Antoine Arnould'dan ayıran hiç bir şey yoktu. Ama Luther, Calvin, Jansenius, Saint Cyran ile Arnauld, Hıristiyanlığın biricik temsilcileri değildir. XVII. yüzyıl Port - Royal'a münnasır değildir, çünkü mistik bir hümanizma ve kötümserliği tamamlamaktadır. «Bir ruhun görkemli güzelliğini ve büyük yeteneğini karşılaştırabileceğim, hiç bir şey bulamıyorum» diye yazmıştı Saint Thérèse. Tanrının saygı tanıdığı bir ruha dünyada, büyüklüğünün duygusunu zayıflatmadan alçak gönüllülüğün öğretilmesi gerekmektedir. Yine Saint Thérèse der ki: «Bizim için en gerekli olan şey alçak gönüllülüktür... Ama varlığımızı yoksul bir şekilde görmemizin bir sakıncası vardır... Alçak gönüllülük ve kendi kendimiz üstündeki bilgimiz konusunda yanılmak bizim için tehlikelidir. Gerçekte içimizde açığa çıkan sırlar beni çoğu zaman dehşet dolu bir hayrankârlığa götürüyor.» Uzun

bir geleneği olan, Sainte Thérèse'in bu sözünü XVII. yüzyılın Fransız spiritüalistleri benimsemişlerdir. Bunda şaşılacak bir şey yok. Çünkü Saint François de Sales büyük bir hümanistler ailesinin en belirli temsilcisi olmuştur. Bilinçli ve istenen geniş bir hümanizma felsefî ve teolojik sentez çabalarında Orta Çağın başlıca ekollerini, hattâ dünyayla en uzlaşmaz olanları desteklemişlerdir. Antikite çağı yazarlarının eseri, insanın evren veya insan toplumu karşısındaki bir tasviri şeklinde özetlenebileceğinden, bir hümanizma ihtiva ediyordu. Socrates'ciler, Epikürcüler, Stoacılar, Platon ile Aristo, Ciceron ile Seneca, Thucydides, Polibius, Satteste, Titius - livius, Tacitus, Lucretius, Virgilius v.s. insanın eğitimi, zihinsel ve ahlâksal bakımdan reformu için çalıştıkları çapta hümanist iş görmüşlerdir. Bu antik hümanizma, Delfi kehanetinin yargısını uygulamak için çalışıyordu. İnsanı tanımak, ona dünyada ve şehirde bir yer vermek ve bu bilgiye göre eylemini çizmek istiyordu. Aynı çaba Hıristiyan felsefesi için de zorunluydu, çünkü Haç işaretli nesillerin etik'ini tanımlamayı üstüne almıştı. Bu bakımdan Orta Çağın gerçekte Anitikite'den kopmuş olduğu, Hıristiyan teolojisinin, antik bilginin eserini yok ettiği söylenemez. Kilise babaları ve Orta Çağın doktorları bu eseri mükemmeleştirmek istemişlerdir, tanrısal etkenlerle yuğrulmuş bir tabiatı, bir «tabiatüstü» ile birleştirmek istemişler, bunun için gereken vahiyi kitabı mukaddesteki hikâyelerde bulacağını ummuşlar, mistiklerin bu teması yaşadıklarını düşünmüşlerdi - tabiat dünyasıyla, din dünyasını birleştirmeye çalışmışlardır.

Bu bakımdan, Rönesans ile Ortaçağı hümanizma ile, Orta Çağ düşüncesini karşı karşıya koymak, insanın ve dünyanın keşfinin tarihini Rönesanstan saymağa başlamak hümanizma ile putperestlik, ya da hiç olmazsa Hıristiyan inançlı yabancı akılcılık arasında bir prensip birliği görmek doğru olmaz. Filozof ve şairlerin antik hümanizması, putperest inançlarından bir semboller sistemi çıkarmıştır. Modern hümanizma Hıristiyanlığa çeki düzen vermiş, Hıristiyanlık da buna uymuştu. Bu karşılıklı alışveriş kilise babaları zamanından beri süregelmiş ve Orta Çağ boyunca devam etmiştir. Rönesans, Hıristiyan zihniyetine karşı tepki olarak tamamiyle natüralist bir hümanizmanın zaferini haber vermiş olaydı, günahkâr tabiatın durumundan memnun insan, Hıristiyanlığın başlangıcından beri kendini tanımak, kendini aşmak ve sadece kendi dehasını inceleme konusu yapmak ça-

basına bir son verirdi, demek gerekir. Oysa kilise Babalarından beri, hümanist unsurlar kabul etmiyen Hıristiyan düşüncesi olmadığı gibi, bir bakıma, Hıristiyanlık ihtiva etmeyen hümanizma da olmamıştır. XVII. yüzyıl ve «Quattrocento» insanları, hattâ Petrarca'nın kendi, niçin yeni bir bilgi kurduklarına, eskileri anlayamayan bir geçmişle ilintilerini kestiklerine inanıyorlardı? Petrarca, Orta Çağı tanımıyordu. Antikite ile Hıristiyan dünyasını uzlaştırmağa çalışan ilk kimse olarak görüyordu kendini. Selefleriniin muaf olduğu lirik bir tutku ve şevkli bir romantizmle bu işe sarılmıştı, bir şey keşfetmiş gibi görüyordu kendini, ama işte o sırada skolastisizm en son düşüş devresine girmiş bulunuyordu. Petrarca'nın Çağdaş Paris'li ustaları, Saint Thomas'ın sentezine, fiziğin kuramsal ve tatbikî olmaya başlayan incelemesini tercih etmeğe başlamışlardı bile. Metodsuzluk ve teknik âletlerin olmayışı yüzünden XV. yüzyıldaki izleyicileri, teşekkül etmeğe başlamış olan müsbet bilimleri bıraktılar ve formel mantığın kuram ve tecrübesini tercih ettiler, düşünce kuruluğu da hümanistlerin gözlerinde skolastik geleneğin hümanizmasını maskeledi. Petrarca'nın bilgisi ve dehasıyla yenilenen hümanizma, Reform'un ortaya çıkışına kadar, bütün batı Avrupa'nın zihin ve ahlâk tarihine hâkim olmuştur. Ama Petrarca doktrinini tesbit etmek teşebbüsünde bulunmadan, bu hümanizma, Dante'nin eseri tarafından doğrulanmıştı. Bütün bir geçmiş canlanıyordu onda, yepyeni bir dünyanın tohumu gelişiyordu.

Rabelais ile çağdaşları inanamıyorlardı buna. İncil'e bir bütün olarak bakılmıştı, metinleri hiç bir tarihî eleştirmeye tâbi tutulmamıştı, Hıristiyanlığın başlangıcı tarihi bir lâik tarih gibi ele alınmamıştı. Bilimsel temele dayanan inançsızlık, Hıristiyanlığı doğrudan doğruya hedef tutamıyordu. Evrendeki her şeyin, yaratıcı ve kanun koyucu bir tanrının iradesine bağlı olduğunu söyleyen bütün dini hedef tutuyordu. Bu inançsızlık, sadece François Villon'un dile getirdiği ümitsizlikten doğarak şiddetle kendini ortaya çıkarıyordu. XVI. yüzyıl, vahiye inanan, inanmak isteyen bir çağdı. Modern dünyanın yaratıcılarının çağı din duygusuyla yuğrulmuş kimselerdi: bu, Descartes'dan önce Rabelais için de varittir. Yine de, ne Luther, ne de Calvin, zihin haklarının sonsuz olduğu fikrini düşünmemişlerdi, öte yandan ilkel Luthercilik, XVIII. yüzyıl deizmi (Tanrıcılığı) ile modern ateizm (Tanrısızcılık) arasında bir yakınlık gören Auguste Comte izlenmese de, önüne gelen Hıristiyan Kitabı Mukaddesi serbestçe yorumla-

ma hakkını elinde tutan kiliseye karşı gelişerek Kitabı Mukaddesin kendini bile tehlikeye düşürebilecek olan bir prensip ortaya koymuş oluyordu: Lüther, Calvin'in, Calvin Voltaire'in, Voltaire de Renan'ın yolunu açmış bulunuyordu. Öte yandan, Amerikayı keşfettiklerinden, Christophe Colomb ve selefleri Thoma'cılığı düşünmemiş ve onunla çarpışma niyeti olmamış olsa da, ağır bir darbe indirmiş oluyorlardı. Kitabı Mukaddes ile Aristo o sırada insan bilgisinin bütününü meydana getiriyordu, bu bilgiyse Amerika'nın varlığının farkında değildi. 1543 de Kopernik, eskiden evrenin hareket etmeden duran merkezi gibi görülen yeryüzünün, güneşin çevresinde dönerken kendi çevresinde de döndüğünü ispatlamıştı. Aynı zamanda putperestliğin bilgeleri de bir zamanlar kilise Babalarına ve bilginlerine özel yerlere sokuluyorlardı. Tertullianus, Saint Ambrosius, Saint Augustinus, Saint Thomas ve Duns Scot'un adı geçtiği yerlerde, Montaigne, Sokrates, Stoacılar, Epikürcüler, Plutarkhos, Ciceron, Seneca'dan söz etmekte ve «Ne biliyorum?»u geniş ufuklar açmaktadır.

Evrim kolay olmadı: Galile'nin mahkûmiyeti Nantes fermanının yürürlükten kaldırılması, Jansenistlerin dağılması v.s. Bununla birlikte Pascal'ın kendi, insanlığı: «varlığı sürüp giden ve durmadan öğrenen aynı insan gibi görerek yeni yollar açtı.» Başka bir inanan Descartes da devrimsel bir ilke düşündü: «İlk iş açıktan açığa, gerçek olmayan bir şeyi hiç bir zaman doğru kabul etmemek.» Galile'den Newton'a giden fikir akımı, Kitabı Mukaddes'teki Takvimin ve Aristo'nun birleşik güvenleri üstüne kurulmuş eski yapıyla çatışıyordu. Yavaş yavaş yeni bir yapının taşları toplanmıştı.

IV. — KAPİTALİZMİN DOĞUŞU

MİCHELET XVIII. yüzyılı «Büyük Çağ» diye nitelendirdiyse, Renan, «Düşünce özgürlüğünün olduğu ama gerçekte düşünme diye pek az şey olduğundan bunun büyük faydası olmadığını» ileri sürerek bu çağı küçümsemiştir. Michelet, olayların tamamiyle yanlış çıkarmadığı bir övgüde bulunmuş olabilir. Paul Hazard 1670 - 1700 yılları arasında gelişmiş olan fikirleri «Işıklar Çağının» gurur duyduğu fikirler ile yeniden canlanmış olduğunu görmüştü. Renan'ın karşı yönden aşırı gittiği bellidir. Ama böyle ifade olunan kavramlara bağlanmak ile, derin bir

değeri olmayan kronolojik şeylerle sınırlanma ve devrimi filozoflarla açıklama tehlikesine düşmek demektir. Gerçekte, XVIII. yüzyılın Avrupasında, önceki iki yüzyılın mâlî devrimi gelişmiştir, bir yandan da 1750 - 1760 yılları arasında, modern makinacılığın çağını açacak olan bir sanayi devrimi yer almaktaydı. Uzun süre, Çağdaş uygarlığın, İngiltere'de 1760 - 1832 yıllarında yer almış bulunan iktisadî değişimlerden sonra George III.'un tahta çıkmasıyla, Avam Kamarasının ilk reform önergesi oyu arasında - geliştiği düşünülmüştü, ama bu değişiklik niye olmuştu ve niçin İngiltere'de yer almıştı?

XVI. yüzyılın sonu, Avrupa'nın iktisadî tarihinde önemli bir ânı gösterir. Her şeyden önce İspanyollar, Amerika'nın değerli madenlerinin kontrolunu kaybediyor. Değerli maden stoku XVI. yüzyılda muhtemelen on misli artmışken, XVII. yüzyılda ancak iki misline çıkıyor, öte yandan ticarî alışverişler için para ihtiyacı gittikçe artıyor. Yapıdan ileri gelen bir dengesizliğe fiyat hareketleri yüzünden konjonktür krizleri ekleniyor. XVI. yüzyıldaki hemen hemen aralıksız yer alan fiyat artışından sonra, 1625 - 1630 yıllarına kadar bir yavaşlama, derken bir duraklama ve en sonunda da 1650 - 1660 yıllarına doğru iyice beliren yavaş bir düşüş görülüyor, hareket enflasyonist bir konjonktüre gidiyor. Bundan da iktisadî çabada bir yavaşlama oluyor ve kapitalizm gelişmeğe başlıyor. Teknik alanda ilerlemeler gerekmektedir. Ama XVII. yüzyıl aynı zamanda dengesiz fiyatlar devridir, hattâ XVI. yüzyıldakinden daha dengesizdir. Ülkelerin çoğunda fiyat düşüp yükselmeleri yüzyılın başlangıcından sonra başlıyor. Hemen hemen her yerde 1585 - 1600 yıllarına doğru, 1610 yıllarına kadar uzanan büyük bir düşüş oluyor, derken bütün yüzyıl boyunca geniş dalgalarla çalkalanmalar yer alıyor. Bir çok etkenler gölgede kaldığından, olayın tam bir açıklaması imkânsızdır. Sebep, savaşlar değildir, iklim şartlarını, para suistimallerini, nüfus artışını v.s. dikkate almak gerekir. Bundan, XVII. yüzyılın bir krizler çağı olduğu meydana çıkmaktadır. Toplumsal uyuşmazlıklar artmaktadır. Bu sırada İngiltere, büyük deniz ticaretine dayanan Kapitalizmini geliştirmektedir. Dış alışverişler 1610 - 1640 yılları arasındla on misline çıkıyor, ticarî iktisad, tarım kuruluşlarını ve kültür biçimlerini daha derinden değiştiriyor. XVI. yüzyılda başlanan birinci sanayi devrimi XVII. yüzyılda devam ediyor.

John U. Nef: «Otuz yıl savaşlarının içinde İspanyol hâkimiyeti altındaki güney Pays-Bas (Belçika)nın iktisadî gelişimi ile

bağımsız ve cumhuriyetçi kuzey Pays-Bas (Birleşik - Eyaletler)' in iktisadî gelişimi arasındaki karşıtlıklar, aynı çağda, bir zamanlar Charles V.'in egemenliği altında bulunmuş olan Devletlerle Reformdan bu yana protestan olmuş olan Kuzey Avrupa Devletleri arasındaki karşıtlıkların tıpatıp aynıdır» derken büyük bir sorun ortaya atmış oluyor: O âna kadar Akdeniz Avrupasında bulunan bir iktisadî ağırlık merkezinin Kuzey - Batı Avrupa'ya doğru kayışıdır bu. İki din arasındaki bu karşıtlık bu denli iktisadî ayrılıklar doğurabilir miydi? Tayin ettiği davranışlarla, din ne çapta iktisadî bir etken olabilir? Kilise, tefeciliğe karşı olduğunu söylemişti, oysa büyük şirket ve bankalardan yüksek faizle borç almaktan çekinmiyordu. Aslında rehin karşılığı borç almayı mahkûm ediyordu, kredili büyük işleri değil, ama yine de prensip olarak çağın en büyük kapitalist gelirini de mahkûm etmekten geri kalmıyordu. Bir mal başka bir mal ile değiştirildiğinde, ya da başka bir mal satın almak üzere, bir mal para karşılığı değiştirildiğinde durum ne kadar meşru ise, yani marksist semboldeki M-M (mal-mal) veya (M-P-M) (Mal-Para-Mal) sıraları P-M-P o kadar günah oluyordu. P-P büyük günahdı. P-P, para hesabı, Banka. Bu günaha rağmen ticarî kapitalizm P-M-P ve P-P ifadelerinin zaferini kutsayarak genelleşti. Aynı ânda kalvinizm şehirlere alabildiğine sokulduğundan, nedensellik ilişkileri arama teşebbüsünde bulunulmuştur.

Reform geçirmiş din, iktisadî ahlâkını da değiştirir: Daima zenginlikten kaçınır, ama kötüye kullanılacağına, yığılmasını daha az mahkûm eder. Teşebbüs ruhuyla ahlâksal zorunluluğu uzlaştırmağa çalışan İngiliz püritanizmi daha da öteye gitmiştir: Rekabet ve mücadele ahlâkı böyle doğmuştur. Ama istihsalin gelişmesiyle püriten ideolojinin yayılması arasındaki bağ nedir? Kalvinizm, modern kapitalizmin babası mıdır? Çatışma eskidir. Tawney'ye göre püritanizm sadece bir «maya», bir «tonik» görevi görmüştür. Tasarrufun kullanılması, yatırımlar, iktisadî genişleme üstünde başka etkenlerin de rolü olmuştur, çünkü psikoloji konjonktür unsurlarının etkisiyle değişmiştir. Teşebbüs gelirinin genel yükselişi müteşebbisin inisyatifini uyandırmıştır. Kredi tarihi refah zamanlarının «pahalı para» zamanı olduğunu söylemektedr. «Müteşebbis sınıfının büyük çapta uygun bir konjonktürünün toplu halde bilincine varılması, yatırıma olan eğilimi, istihsalin veya alışverişin hızlandırılmasını ve genişlemesini desteklemektedir.» XVI. yüzyılda bu yüksek konjonktür kârı-

nın kaynağında genel bir fiyat yükselişi vardı. Böylece temelde iktisadî açıklamanın yatırım ve genişleme desteklemelerini göz önüne aldığı düşünüldü. XVIII. veya XIX. (Viktorya çağı)nın «ütilitarist» (çıkarcı) birikmelerini harekete getirici kuvvetine XVI. yüzyılın «Spiritualist» (maneviyatçı) birikmeleri pek benzer. Bunun «sebebi» püritanizm değil, fiyatların durumudur.

Ama bir zihin olgusu ideolojiyle, toplumsal bir olgu yayılması arasında ayrılık vardır. Püritanizmin tarihdeki yeri nedir? İktisadî yanını bir tarafa bırakarak, toplumsal bakımdan açıklanamaz mı? Güc bulduğu sınıflardan onu ayırabilir miyiz? Bir ahlâk düzeninin topluma biçim verdiği gibi, toplumun da bir ahlâk düzeni geliştirdiği görülmektedir. Max Weber, Protestanlık ve Kapitalizm adlı eserinde seçileceğinden hiç bir zaman emin olmayan Kalvinist teşebbüsünde refah arıyordu. Dinlenmek için kendine başarı tanımadığından parasını yeniden kullanıyor, tamamiyle matematiğe dayanan bir işlemle sermayesini arttırıyordu. Weber, idealist bir tarih kuramıyla karşı çıkarken, marksizmi hiç bir şekilde reddetmiyordu. Daha basit olarak, «doğmatik» bulduğu, tarihî iktisat ile «topyekün» açıklamaya eğilim gösterenlere karşı çıkıyordu. İtalyan şehirlerindeki ticarî bir kapitalizmin ortaya çıkışına, yeni bir ahlâkın —toplumsal ve bireysel düzendeki birliği bozan bir kâr ahlâkının— doğuşu için XIV. yüzyıla kadar gitmek gerekir. Bu ahlâk kötümser bir toplum kavramı doğurmaktadır, bu toplum işbirliği yapan hiyerarşik bir toplum değildir, herkesin birbiriyle ve herkese karşı kâr uğruna savaştığı bireyler toplumudur. Machiavelli'nin zorbasına baş vurma ve Luther'in Prensi çağırması, kendisini anarşiye vermiş görünen bir toplumda düzeni korumayı hedef tutmaktadır.

«Poliçeleri kırdırmak kolayken, bankacıların kilisenin savunularını atlatmak amacıyla karmaşık bir mekanizmaya baş vurmuş olmaları pek muhtemel değildir. Bununla birlikte, bankacı tüccarlar kırdırmada bulunmuyorlardı, ödünç verdikleri şeyi, meşru sayılan Kambiyo muamelesi örtüsü ardında gizliyorlardı.» Bilginlerin iktisadî doktrinleri ile kapitalizmin ilerlemesi üstündeki yansımaları pek ihmale uğramıştı. «Uygun fiyatla tefecilik» teriminden ne anlıyordu bilginler? Tahviller çıkarılırken kesilen fiyat değil, rakip piyasa kuruydu. Skolastik doktrinler bankanın gelişmesini önlemediler, ama faizli borç vermeyi mahkûm ederek niteliğini değiştirdiler. Hüküm süren dinin ilkelerine karşı gelmeden bankacıların mesleklerini yürütmesini sağladılar. Mu-

hasebe defterlerinin başında rastlanan dinî yazılar, bankacıların da halk yığını gibi dinden olduğunu göstermektedir. Dinsel doktrin vasıta sağlıyor, onlar da ahlâk zorunluluklarına uygun olarak tatbikatta bulunuyorlardı.

Bu tatbikat içinde temel bir rol oynayanı olmuştur. Sanayi, sermayesiz ve özel ödeme şekilleri olmadan ilerleyemezdi. Sermaye, durmadan çoğalmaktaydı. Büyük deniz ve sömürge ticareti Batı Avrupa'ya sermaye yığmakta, böylece Avrupa'da, durmadan artan dünya altın ve gümüş istihsalinin büyük kısmı yığılmaktaydı. Ama bu değerli madenler ödemelere yetmezdi, pek sınırlı sürüm hızı kütlesinin yetersizliğini daha da belli ediyordu. Böylece banka tekniği gelişmektedir. 1275 ile 1350 yılları arasında Roma hukukunda bilinmeyen başka türlü bir mukavele cinsi ortaya çıkmaktadır. Bu, varlığı başlangıçta bir noter senediyle tesbit olunmuş olan «Contrat de Change»dır.

Döviz mukavelesinin bulunduğu başlangıçta bir noter vesikası ile tesbit ediliyordu. Bunun yerini âdî bir iş mektubu aldı ve bu mektubun müsbet ve icraî nitelikte olması poliçeyi meydana getirmişti. Ciro etme usulü poliçeyi piyasada geçer ve iskonto edilebilir bir senet haline getirmiştir. Bu şekilde şimdiki dünya banka teşekkülleri meydana gelmiştir.

Para piyasasının uluslararası niteliği XVI. yüzyıl için bir yenilik değildir, çünkü Champagne fuarları zamanına çıkmaktadır, ama İngiltere'de, Portekiz'de, Kastilya'da, Andaluzya'da ve Almanya'da genişlemektedir. Anvers hamle yapmaktadır, Augsbourg maliyecileri eski şirketlerin karşısına rakip olarak çıkmaktadır. Bununla birlikte, XVI. yüzyıl para piyasasının yapısına temel bir değişiklik getirmemiştir. Banka spekülatif nitelikte olan bir para alış veriş yeri olarak kalmıştı, din kuralları iskontonun gelişmesine karşıydı, ciro olmayışı, ticarî malların serbest dolaşmasını engelliyordu. Kesin değişmeler, ciro ve serbest iskonto tatbikatından doğmuştur: Modern maliye XVII ile XVIII. yüzyıllarda gelişmiştir.

Ücretlere gelince, XVIII. yüzyıldaki istikrarı fiyat değişmeleriyle çelişmektedir. Fiyatların yükselmesi burjuvazinin yükselişinin işaretidir ve «yükselen» sınıfın çıkarları, bireysel ahlâkın ister istemez tâbi olduğu bir toplum ahlâkının ifadesidir, XVIII. yüzyılda hayat seviyesi ne kadar düşükse, vergi o kadar artmıştır. İtibarî ücretin yükselmesi gerçek ücretin düşüşüne tekabül

etmektedir. Toplumsal üstünlüğünün bilinciyle geçici bir kuvvet elde etmiş olan burjuvazi, 1789 da köylülerde derebeylerine karşı destek bulmuşlardır. Gelir incelemesi, bu anlaşmayı izleyen karşıtlığı açıklar.

Katoliklikten önce, protestanlık, çağın ruhu uğruna bazı imtiyazlar vermek zorunda kalmıştı. Ticarî senedlerin kırdırılması ilkin İngiltere'de gelişti. Döviz, eski bir geleneğe göre hükümet çevrelerinde olsun, halk arasında olsun şüpheli görünüyordu. Londra'da, XVII. yüzyılın başında ikinci plândaydı, bu da, daha liberal, ama başka Avrupa bölgeleriyle yakın teması olan Amsterdam'da, kırdırma işinin daha çabuk geliştiğini gösterir. 1713 Utrecht ve 1763 Paris andlaşmalarından sonra, hareket büyük ticaret ve sanayiinin açılmasıyla gelişti. İskoçya Bankası % 20 temettü veriyordu. Londra, Amsterdam'a üstün gelmişti, hisseli şirketler kaynaşıyordu. 26 Mart 1714 de John Frecke ilk mâlî haftalık dergiyi çıkardı. Fransa, Law'dan önce hisseli şirketler, hâmiline istikraz, vadeli piyasa gibi şeyleri biliyordu, ama büyük ticaretin ihtiyacından çok Louis XIV.'ün savaşlarıyla iflâsın eşiğine gelmiş bir devletin ihtiyaçları John Law'ya kulak verdirdi. Para onun için bir değiş tokuş vasıtasıydı, büyük sorun tedavülünü sağlamaktı. Bu gibi sorunlar son derece önemliydi. Reformların felsefî düşünceyle ilgisi yoktur. Büyük Frederik II., Montesquieu, Voltaire, Rousseau ile fizyokratlar diye alay ederek, Katerina onlarla övünmekle yetiniyordu. Joseph ise onları dinlediğinden yıkımın eşiğine gelmiş bulunuyordu. Avrupa'nın kuruluşları XVIII. yüzyılın Fransa'sına pek az şey borçludur, ama XVII. yüzyılın Fransa'sıyla, İngiltere'sine çok şey borçludur.

Zaten her şey oldukça doğrudan doğruya İngiltere'ye doğru ayarlanmaktadır.

V — SANAYİ HAMLESİ

TAŞ kömür ve demir madenlerini sınaî olarak ilk işleten İngilizler olmuştur. Binlerce yıldır Çin taş kömürünü biliyordu, ama Liège, Newcastle ve Nottingham bölgeleri bir yana, kömür, XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar beklenmedik bir şey olarak kalmıştı. Thomas Moore, «topraktan çıkarılan kömür»den söz etmemektedir, Elisabeth devrine kadar turba kömürden daha yaygın bir şekilde kullanılmıştır, ama 1640 da (o sırada Av-

rupa'nın en kalabalık şehri olan) Londra'da en çok kullanılan şey taş kömürü olmuştur. Taş kömürü sanayi uygarlığında onu kullanan sanayiler üstündeki etkisi yoluyla temel bir rol oynamıştır. Kullanılmağa başlar başlamaz kömür, sanat veya lüks eşyasının istihsalinden çok, ucuz malların istihsaline daha uygun geliyordu. Yeni yakıtın kullanılması, Avrupa'da Orta Çağda ve Rönesans'da büyük dinî ve kralî yazılarla, sanat ve lüks sanayileri uğruna ihmal edilmiş olan âdî mallara yeni bir önem kazandırmıştır. Nicelik kaygısı iktisadî bir zorunluk olmuştur. Orta Çağ ile Rönesans da teknik ilerlemeler kaydetmiştir kaydetmesine, reformdan önce Avrupa'da icat kafası yok değildi. Ama teknik gelişim ve metodlar ile teknik araştırma ve teknolojik kullanılış arasında ayrılık vardır. Taş kömürünün işletilmesi ve kal ocaklarının hizmete konması bu bakımdan Avrupa iktisadının bir kısmının hedeflerinde, bir yön değişikliği göstermektedir, bu nicelik kaygısı Elisabeth ile Jack I.'in saltanatları sırasında İngiltere'ye getirilmiş bütün imalâtlarda görülmektedir. O zamanki İngiltere'de gerçekten devrimsel olan yatırım hacminin arttırılmasından çok, o âna kadar pek gelişmemiş olan fabrikalara büyük çapta para yatırılmasıdır. Yatırımın amaçları hacminden daha anlamlıdır. Reformdan önce mâliye ve ticarette büyük sayıda sınaî teşebbüsler vardı, ama çoğu kilise veya lâik makamların işiydi. Büyük sanayi özel teşebbüslerine yöneliş nicelik aramadaki amaç değişikliğine bağlı idi.

XVIII, yüzyılın ortalarına doğru temel sanayi devrimi başarılmıştı, geç kalan İngiltere lider oluyordu. Orta Çağda, «kenarda» bulunuyordu. Henry VIII sırasında yün istihsal merkezi olan İngiltere gerçekten tarımsal ve sınaî bir ülke almaktan çok hammadde kaynağı olmuştu. Bir yandan kralın manastırları yıkması bu gecikmeyi daha da kötü duruma düşürüyordu. Yeni düşünce ve çalışma metodlarına yaptığı ilk yardım, XVII. yüzyılın bilginler topluluğu oldu. Gilbert, Napier, Boyle, Harvey, Newton, Hooke v.s.. Daha az şeylerden kopmak gerektiğinden geçmişten ayrılmak daha kolaydı ve yeni enerji kaynaklarının coğrafî dağıtımı da uygun bir etken sağlıyordu. Derken birden para değerlerine döndü ilgi, hayat ufuklarının baştanbaşa değişmesine ve XIX. yüzyılın altına, demire, bakıra, petrola ve elmasa «akınlarını» haber veren bir «Kömür kapitalizmi»ne yönelindi. Ocak işletme düşüncesi bütün iktisadî ve toplumsal yapıyı etkiledi.

XVII. yüzyılın başında Dud Dudley, metalurjide mangal kö-

mürü yerine taş kömürünün geçmesini diliyordu. Bu amaca 1709 da Abraham Darly tarafından varıldı. Güclü Kal ocakları mümkün oluyordu, 1760 da bu metod Shropshire ve bütün kuzey İngiltere'de uygulanmağa başlandı. Dökme imalât, ocağa hava veren bir pompanın keşfiyle, Watt'ın buharlı pompasıyla gelişti. Bunu izleyen demir talebindeki artış, kömüre olan talebi arttırdı. Bu teknik ve teknolojik karışımı XVIII. yüzyılın ilk yarısının özelliklerinden biridir.

Orta Çağ ve Rönesans adamı hesap yapmasını bilmiyordu. Yunan bilimi bugün «Lojistik» denen şeyi geliştirmiş değildi. 1645 de bakan Segnier'ye hesap makinesini ithaf ederken, Pascal, kısa süre içinde insanın zihnini yoran, dikkat gerektiren, kalemle yapılan hesapların güçlüğü üstünde durmaktadır.

Aynı zamanda ticaretin gelişmesi yeni ihtiyaçları doğuruyordu. Liverpool, Doğudan pamuklu ithal ediyordu, bu Manchester' de bir taklid sanayiini doğurdu. Liverpool da ham pamuk ithalâtçısı oldu. Ama Muson rüzgârlı Asya'nın zenaatkârlarıyla baş etmek gerekti, hayat seviyeleri düşük olan Asyalı'ların Avrupalı' larca bilinmeyen bir el ustalıkları vardı. Yeni makinaların icadının sebeplerinden biri de bu oldu. Bütün makinalar, genellikle bütün teknik icatlar iktisadî bir dengesizlik ve maliyet fiyatını düşürme ihtiyacı ile ucuza sermaye mal etmek ve büyük kârlar elde etmek imkânından doğmuştur. Bu, bu icatların bilginlerin işi değil, araştırdıkları konuyu pratik olarak bilen zenaatçıların, «meslek adamlarının» işi olduğunu göstermektedir. Hargreaves dokumacılıktan sonra marangozluk yapmıştı, Crompton iplik bükücülükten dokumacılığa geçmişti. Darby'ler demirci ustalarıydı, demir eritme işini patron olan Henry Cort ile işçi başısı Peter Onions 1783 de bulmuştu. Newcomen'in makinası 1764 de laboratuar âletleri v.s. imalâtçısı James Watt tarafından «sanayi» de kullanılmağa başlamıştı. Watt, Black'ın Kalorimetresini kullanmıştı. Bilim teknikle birleşiyordu. Zenaatçılar ameliyeleri ortaya çıkardıktan sonra bilginler incelemelerde bulunuyor, kanunlarını ortaya çıkarıyor, böylece gelecekteki yüzyılın hamlesini hazırlıyorlardı.

Her icad yeni bir dengesizlik yaratıyordu, bu da yeni makinelerin araştırılmasına yol açıyordu. «Büyük Sanayi»nin sonuçları ortaya çıkıyordu. Fazla istihsalden, nüfus artışından ve şehirlerde insanların katılıp kalmasından proleteryanın gelişimini asalete dayamayı düşünen sanayici kapitalistler zümresinin teşek-

külünden buhranlar belirmeğe başladı. 1785 den sonra grevler yer almağa, makinelere ve insanlara saldırmağa başladı. Böylece sınıflar kavgası doğmuş oldu. İktisadî hayat yeni kuvvetlere, yeni amaçlar, yeni zorunluluklara göre ayarlanmaktadır. Toplumsal tabakalaşmalar ortaya çıkmakta, bir yandan da bazı kimseler romantizm terennüm edeceği bir saflığı yeniden tabiatta bulmağa çalışmaktadır.

VI. — TARIMSAL DEVRİM

AVRUPA'da yeni bir hareket yer almaktadır. İktisadî hayatta Atlantik ufuklarının açılması, Akdeniz üstünlüğünün sona erdiğini haber veriyordu. Akdeniz çevresindeki ülkeler ise özellikle taş kömürü gibi, üstüne sanayi gücünün kurulduğu enerji kaynaklarından yoksun bulunuyordu. O âna kadar antik mevziinde kalmış olan bir odak noktasının Kuzey Batı Avrupa'ya geçişi görüldü. Aslında Akdeniz'den geçen ticarî yollar ancak XVI. yüzyılda, İngilizlerle, Hollandalılar, Portekizlilerden daha üstün bir şekilde baharat istihsal bölgelerini etkin bir şekilde kontrol etmeğe başardıklarında terkedilmişti. Aynı zamanda Akdeniz madenî para buhranı geçiriyordu, oysa İngilizlerle Hollandalılar, Hint piyasalarında artık paralarıyla, peşin parayla istedikleri kadar şey alabilirlerdi. Bu hareketin ifadesi olan İngiliz üstünlüğü başka etkenlerden de ileri geliyordu. Ama eski dünyanın imkân ve amaçları karşısında Atlantiğin açılması ile Akdeniz'in düşüşü önemli etkenlerdendi.

Böyle bir hareketin köy hayatı üstünde etkisiz olmaması imkânsızdı. Bir sanayi devrimi ile Tarım Devrimi yer almıştır. Tarım Devrimi uzun yıllar, hattâ çağlar sürdü. Bunu nitelendiren iki özellik vardı: Kollektif hizmetlerin yavaş yavaş ortadan kalkması ile, teknik yenilikler. İki hareket arasında yakın bağlar olmuştur. Birbirleriyle birleştiklerinde devrim meydana gelmiştir. Ancak ikisi de tam aynı zamanda yer almış değildir. Çoğu ülkelerde, kollektif hizmetlere karşı saldırı, kültürel değişikliklerden önce gelmiştir. İngiltere'de «enclosures»(1) lehine yapılan

(1) **ENCLOSURES: İngiltere'de XIV. yüzyılda başlayan ve tarımsal toprakların mera haline getirilmesini hedef tutan siyasî, iktisadî hareket.**

hareket, Parlementonun müdahalesi tarihinden öncedir. Toplumun Orta Çağ düzeninin yıkılması sırasında, Elisabeth'in saltanatındadır. Kraliçenin danışmanlarının yeni bir yapının kuruluşuna teşebbüs etmesi. Daha 1557'de Thomas Tusser, «Hundreth Good Pointes of Husbandrie» adlı eserinde enclosures'leri ileri sürüyordu, ama Openfield, ancak yavaş yavaş, tarımcılar tarafından mahkûm edildi.

Devamlı malazların değerlendirilmesi, openfield'in parçalanması, komün istimlâkleri başlı başına birer yenilik değildi: bu üç etken 1740 - 1750 yıllarından sonra, tohum fiyatlarının artması, bundan doğan kiraların yükselmesi, nüfusun çoğalması, tarımın daha yüksek seviyesi yüzünden yeni bir destek görmüştür. Enclosures tarafçıları, yeni tarım teknikleri ve besi maddeleri talebinin artması, openfield'in iktisadî anlamsızlığını daha açığa çıkarır çıkarmaz kesinlikle üstünlük elde ettiler.

VII. — İKİ DÜNYA ARASINDA MÜCADELELER

XVIII. yüzyıl, iki dünya arasında mücadeleler çağıdır. Toplumsal düzeni altüst etme tehlikesini göze alarak, yeni tekniklerinin ve yeni kavramlarının yıkıma devam ettiği Orta Çağ ile köklerini türlü yerlerde aşındırılmış bir toprağa soktuğu yakın çağ idi bu iki dünya. 1789 da Paris, büyük bir burg'un sınırlı iktisadî hayatına sahiptir. Ama Encyclopedie'nin başlık altı anlamlıdır: Sanat, Bilim ve Zenaat Açıklamalı Sözlüğü'dür. «Liberal Sanat» karşısında, «mekanik» meslekler aşağılık görülmemeğe başlıyor, ahlâksal ve toplumsal bakımdan seviyesi yükseliyor.

Encyclopedie'nin çizdiği çağ Lonca atölye ile, Marx'ın Kapital'de «machinofacture» dediği şey arasındaki geçiş çağıdır. Makineleri idare eden işçi yanına bir çırak almaktadır. Zenaatların Lonca sistemi, doğmakta olan büyük sanayiyle birlikte yaşamaktadır.

El işi yeniden önem kazanmıştır, dikkat teknik yönüne çevrilmektedir, makineler inceden inceye anlatılmaktadır. Ama Encyclopedie'nin yazarları, makinanın yaratıcısının kontrolundan çıkıp, kendi başına bir prensip olabileceğini düşünmemektedirler. Bununla birlikte, bazı fabrikalar binlerce işçi toplamağa başla-

mıştı. 1776 da Adam Smith iş bölümünü ele alırken zenaatçılığın bölük pörçük el işlerine dağıtılmasını suçlamaktadır, sadece Teknolojik işsizlikten yeni yeni kaygılanmağa başlanmakta Montesquieu su değirmenlerine, binlerce kolu dinlendirdiği için çatmaktadır. Kapitalist iktisadın büyük sorunları ortaya çıkmaktadır, bunların farkına varılmamaktadır, düşünce olayların gerisinde kalmakta, onlara ayak uyduramamaktadır. Teknik ilerleyişe olan inanç «aydınlıklar» mitosunu ve Saint Simon'cu ilâhileri haber vermektedir. Makina zihnin baş inançlara üstün gelmesinin bir sembolüdür. «Encyclopedie'nin bize en iyi öğrettiği şey, insanın ilerlemesine olan inançdır... İlerlemeye olan bu inanç, doğrudan doğruya iktisadî ve toplumsal evrim kavramlarına yol açmakta ve bu evrimi, insana uygun bir yöne götürmek ve hızlandırmak için çabalar ileri sürmektedir.» Ansiklopediciler için tarımsal ilerleme olmadan iktisadî ve toplumsal ilerleme de olamaz. «Köy iktisadı» başlığı altında şunlar vardır: «Köy iktisadı kırın bütün faydalı ve kâr getirici vasıtalarını tanımak, bunları elde etmek, muhafaza etmek ve azamî faydalanmak sanatıdır. Bu şekilde zenginleşmesinin sonu yoktu.» Faust yollu bir kavram mı bu? Belki - ama Marx sezilmeğe başlanıyor. «Tarım» başlığı altında da işlenmişti bu konu. Bu iki yazıdan, tarım istihsalini çağın hayat seviyesine bağlayan determinizm çıkmaktadır. İktisadın bütün büyük problemleri somut ifadelerle ortaya konmuş bulunmaktadır. İstihsal ile tüketim, istihsalle randıman hayat seviyesiyle ölümlülük nisbeti, ulusal kuvvetlerle uluslararası kuvvetler v.s. arasındaki ilişkiler. Bu basit determinizmler, millî gelir ve iş verimliliği üstündeki modern kavramların temelini teşkil etmektedir. Yüzelli yıl sonra bu yeniden keşfolunacaktır.

«Milletlerin Zenginliği Üstüne» adlı denemesinde, Adam Smith, 1776 da, tabiatın kendi haline bırakıldığı yerde gerçekleşen ve en iyi olan tabiî bir düzene işaret etmektedir. İnsanoğlu kaderini düzeltme eğilimine sahiptir, kişisel çıkarını seçme yetisi vardır, bu bakımdan onu serbest bırakmak gerekir. Devlet, ancak bireyler gerekli kuruluşları ilerletmeğe muktedir olmadıkları zaman müdahalede bulunmalıdır. Dünya, birbirine bağlı istihsalci ve tüketicilerden meydana gelen geniş bir cumhuriyet midir, barış da bu bağlılığın bilincine varmaktan mı doğmaktadır? İskoçyalı iktisatçı ve ahlâkçı tarafından XVIII. yüzyılın sonunda ortaya atılmış olan bu sorulara hiç bir cevap verilmemiştir. Zaman çok geçmeden değişecekti, sınıf bilinci de sert davranışı öğ-

retecekti. Adam Smith ve Turgot gibi kimseler ile, Rousseau'ya saygı göstererek eğitim görmüş Whig partisinden Malthus'u ayıran fark görülmektedir: Smith'in iyimserliği yerine Malthus'un kötümserliği geçmiştir. Bu evrimi olaylar da doğrulamıştır. «1789 tarihinde çöküş, ondan önceki uzun sıkıntı devresinden ayrı olarak anlaşılamaz. Derdin büyüklüğü, zaten iyice kansız kalmış olan bir organizmaya musallat oluşundandır.» XVIII. yüzyılda kansızlık mı? Oysa bir refah dalgası sadece XVIII. değil, aynı zamanda XIX. yüzyılın ilk üçte birini de kaplamaktadır. Ancak, akış düzensiz bir şekilde yükselmektedir. 1733 - 1817 safhası tek bir safha değildir. Kısa süreli yükselme ve alçalmadan «yavaş ilerleme» ve «hızlı ilerleme» zamanlarından ayrı olarak, olağanüstü derecede bir «gerileme» göstermektedir.

İşlemeğe başlama 1733 - 1764 yıllarında yavaş yer almakta hız, Yedi Yıl Savaşının ertesi artmakta, çabucak istisnaî bir duruma bürünmekte, çağın rekorunu kırmakta, derken 1770 krizi bu refah atılışını bozmaktadır. 1778'e doğru normal bir geri dönüşten sonra, 1787 de son bulan anormal bir geri dönüş yer almaktadır. Hareket yeniden başlamakta ve yüz yılın son yıllarına kadar sürmektedir. Bu eski tip iktisatda işçinin içinde bulunduğu şartlar «içten» çok, hububat, fiyatları eğrisiyle «dıştan» yönetilmektedir. Büyük dürtüler, buğday hal'inden gelmektedir. Bu bakımdan XVIII. yüzyılın iktisadı henüz «eski tip» iktisattır, ne pahasına olursa olsun korunması gereken bir «hayat seviyesi» kollektif olarak temsil edilmemektedir, iktisadî buhran facialarını birbiri üstüne gelmesi üstüne dayanmaktadır. Hayat seviyesinde belli aralarla yer alan istikrarsızlık bir hayat seviyesi kavramının doğuşunu engellemiyebilir ama, tedirgin eder. Bugün hayat pahalılığının devre devre artması işlerin faaliyetini gösterir, eski zamanın iktisadında tam tersini ifade ediyordu. Bununla birlikte, verimli sermayeler fiyat ve kâr artışının etkisi altında gelişmektedir. Gittikçe artan iş miktarını sindirebilmektedir, ama nüfus genişlemesi bakımından yetersizdir. Parayla ödenen ücretin faiz oranı, iş çeşidi genişlemektedir, hayat pahalılığı yarıyarıya artarken, o parayla hesap edildiği takdirde dörtde üç artmaktadır. Ücretler payı mutlak değer bakımından ve satın alma gücü bakımından artarken insan böleni daha çabuk artmakta, her kimsenin «gerçek» payı daha zayıflamakta, ücretlerin nisbî düşüşü,

kapitalist gelirlerin yükselişiyle karşıtlık meydana getirmektedir. Malthus'un düşüncesinin kaynağı budur. İktisadî toplum, doğuşunda makul görünmekle görevini görmüş, işini bitirmiştir.

Bu çağ nüfus ve teknoloji alanında büyük hamle yapmış bir çağdır, XIX. yüzyıl da onun izinde gidecektir. Aynı zamanda Newton ve Locke'un çağı olduğu gibi Kitabı Mukaddes'in üslûbunun yerini alan felsefî bir uslûp çağıdır da. Spinoza'nın 1670 tarihli İlâhiyat ve Siyaset adlı eseri, İngiltere'de 1689 da çevrilmiş bulunmaktadır. Encyclopedie'de Turgot şöyle der: «Newton, Descartes'ın keşfettiği ülkeyi tasvir etmiştir», bu mihanikî kavram ise, Locke'un duyguculuğuna rağmen, istihsalin büyük sorunlarıyla uğraşan kimseleri de esinlemiştir.

Böylece Devrim XVIII. yüzyılın şehrinde bir çok yapısı olan, ama gittikçe modern iktisadî hayata bağlı olarak yaşıyan toplumsal bir yer olan şehirde gelişmektedir. Şehir - Burg-Burjuvazi: açıklama bir şema gücündedir. Filozoflar şehirlerde sınaî toplaşmadan doğan insan ilişkileri üstüne eğilecek ve Marx Kapital'ini XIX. yüzyılın İngilteresinde iktisadî ilişkiler ve toplumsal sonuçları üstünde yaptığı klinik incelemesi üstüne kuracaktır. Araziye bağlı uygarlık yerini yavaş yavaş bir şehir uygarlığına bırakacaktır, değişiklik bazan dramatik bir niteliğe bürünecektir, çünkü yeni şehirlerin çoğu topraklarından kovulmuş köylülerdir. Nüfus genişlemesi, iktisadî yapı açısından bakılır bakılmaz anlam kazanacaktır, iktisadî yapılarsa buharlı makine ile âlet makine arasındaki işbirliğine göre gelişecek ve «filozofların» sözlerine kulak verecektir. Böylece Encyclopedie artık «çözümler Ansiklopedisi» olmaktan çıkacak, bir «Problemler Ansiklopedisi» olacaktır.

Gutenberg'den Kopernik'e ve Rönesans mimarlarına, Luther ve Ignezio de Loyala'dan Cervantes, Shakespeare ve Montaigne'e, Rubens'den Descartes'a Voltaire'e ve Diderot'ya sembol - insanlar çoğalmış, her biri bir macerayı temsil etmeğe başlamış ve böylelikle Avrupa uygarlığının temel unsurlarından biri olacak olan şeyi belirtmiştir: Bireyin kendinin, kendi gerçeğini ve bu yetenekteki büyüklüğünün temelini araştırma hakkıdır bu. Zaman değişmişti. Armadanın mezarı üstüne, Elisabeth İngilterenin iktidarını kurmuştu, 1648 de Westfalya barışları, Avrupa için anlamı olmuş ve başka ülkelerde yankıları duyulmuştur. Saint - Pierre, Avrupa Devletleri Federasyonu fikrini ortaya atmıştı, Locke tarafından genişletilen Rousseau'nun fikirleri, kaynayan zihin-

leri besliyordu. Londra, Paris, Bolonya, Berlin, Upsala, Stockholm gibi yerlerde bilim akademileri kuruluyordu. Bach ile Haendel bütün insanlara ortak gerçekleri müzik yoluyla aktarıyorlardı.

Ama Genç Werther'in çektikleri ile Goethe, Alman burjuvalarına yeni duygu ve sevgi biçimleri veriyordu. Romantizmin yolunu açıyor, Beethowen'in de bir sembol haline gelecceği «iklimi» hazırlıyordu.

XIX. yüzyıl, Kant'ın Avrupa'dan beklediği Fransız Devriminden mi, ya da Goethe'nin «yeni bir çığır» açacağını söylediği Valmy muharebesinden mi doğmuştur? Hayır. XV. ve XVI. yüzyıllardan beri gelişmekte olan büyük akımlardan, iktisadî, toplumsal, ahlâksal, psikolojik değişimlerden meydana gelmiştir. Büyük sanayi çağı açılmış bulunuyordu, sınıf mücadeleleri gittikçe şiddetleniyordu. 1620 de Mayflower gemisi, Amerika'ya birtakım püritenler bırakmıştı ve New England eyaleti kurulmuştu. Çok geçmeden Massachussets kolonisi, ardından da 1632 de Maryland kurulmuştu. 1636 da İngiliz Amerikası, Harvard Üniversitesini kurmuş bulunuyordu. Avrupa uygarlığı Atlantik'e uzanıyor, Avrupa kıtasında sınırlı kalmıyordu. Coğrafî dayanağını genişletiyordu. Avrupa - dışından yeni şeyler alarak zenginleşmeğe hazırlanıyordu. Yakın çağ açılmış oluyordu.

BÖLÜM III

BİR GELECEK PEŞİNDE

XVII. inci yüzyılın sonlarında, Asya'da, Afrika'da, Amerika'da animizm (ruhçuluk) ve büyücülük safhasında bulunan sayısız topluluklar vardı. Aztekler ve Mayalar gibi astrobiyoloji ile uğraşanlar da vardı. Fikirler arasındaki mantıkî bağlar pekişiyordu, ama bu sezgiye ve mistik kavramlara dayanıyordu. Müslümanlar, kavramlar mantığı, genetik nedensellik ve tasım v.s. ile nitel akılcılığa varıyorlardı. Avrupalılar bu akılcılığa Yunanistan'da I.Ö. VI. yüzyılda varmışlar, şimdiyse nicel akılcılıkla onu aşıyorlar ve Pascal, Newton ve mihanikciler deneysel akılcılığa kadar onu genişletiyorlardı. Bu ilerleme neye dayanıyordu. Başlıca, bireyin özgürlüğe kavuşmasına. Toplumsal gruplar henüz çok kuvvetliydi, kuvvetli olmasına, ama baba yetkisi, soy gücü, kilise baskısı, devlet müdahalesi v.s. animist oymak töreleri, kast kuralları ve çin ailesi âdetlerinin sıkılıklarıyla boy ölçüşecek çapta değildi. Bazı kimseler bu artan bireyselliğin nedenlerini ırk düşünceleriyle, ya da sözde coğrafî bir determinizmle açıklamağa çalışmışlardır. Başka nedenler vardır: Derebeyliğin çöküşü, Devletin yeniden kuruluşu, ticarî ilişkilerin yeniden düzenlenmesi kültürel temasları ve bir Edebiyat Cumhuriyetinin kuruluşunu destekliyordu. Hıristiyanlık da bir faaliyet ilkesi haline gelmişti. Ama Avrupa, Orta Çağdan kalan tekniklerin yanında, Orta Çağ skolastisizmi, Yunan tasımına ve Öklid geometrisine de sahipti.

Üstelik, Avrupa kendinden öteye yansıtmıştı kendini: Yeni Dünyanın fethi, aslında Avrupa sömürgecilik yaşantısının Okyanusun ötesine yansımasıydı. XVIII. yüzyılın sonunda Amerika'nın Avrupa tarafından değiştiği duyulur derecedeydi. Avrupalı-

lar, o âna kadar bilinmiyen hayvan ve bitki götürmüştü oraya, tekniklerini öğretmişlerdi. Özellikle (Eski Dünya uygarlıklarının temellerinden biri olan) daire hareketi üstüne kurulmuş mekanizma olan, tekerleği ve (Avrupa yapılarının başlıca şartı olan) Kubbeyi öğretmişlerdi. Amerika'dan, Avrupa uygarlığının değişmesine yardım edecek olan bir çok yeni bitki getirmişlerdi Avrupa'ya mısır, patates, yer fıstığı, tütün v.s. gibi. Değerli madenleri sayesinde Amerika, Avrupa hayatını altüst etmişti. Christopher Columbus'un macerasının ertesi bir «deniz devrimi»ne benzer bir şey olmamıştı. 1492 den önce olduğu gibi sonra da, İngilizler ile Hollandalılar Hanse'ın mirasına göz dikmişlerdi. Ama Akdeniz'in deniz hayatı Atlantik'e geçmişti, bu geçiş Yakın Çağların başlangıcını belirtmişti. XVI. yüzyılın ilk yıllarından sonra, dünya Akdeniz'le sınırlanmayı, kendi başına kendi için istediği tempoda yaşamayı bırakmıştı. Sevilla, Yeni Dünya ile olan ilişkilerin limanı olduğunda, Avrupa, bir macera Okyanusu'ndan çok, ticarî bir Okyanus haline gelmiş olan Atlantik'e bakmağa başlamıştı. Avrupa iktisadı, Amerika'dan altın, sonra da gümüş gibi değerli madenlerin gelişiyle altüst olmuştu. Maden para kıtlığı alışverişleri kısıtlayacak ve istihsali engelliyecek derecede olan ülkelere bu değerli madenlerin yığın halinde akmasının ilk sonucu fiyatların uzun süreli ve genel bir artışı ile, para yapısını altüst eden ve büyük çapta toplumu sarsan bir seri devalüasyon olmuştur. Fugger gibi bir çok kimseleri prenslik mertebesine yükselten tüccar ve maliyeci bir burjuvazi zenginleşirken, mertebesini ve şaşaasını ancak servet yaratıcıları tarafından elde edilen sonuçları işleterek korumağa çalışan asilzadelik gittikçe çöküyordu. Habsbourglar deniz aşırı altın ve gümüş babasıydı, bu sarsıntılar, 1789 devriminin kaynağının derininde önemli bir yer kaplar.

Bununla birlikte, Avrupa'nın hedefi her şeyden önce Asya'ydı. Yeni Dünya fethedilmiş, Hıristiyanlaştırılmış, Avrupalılaştırılmış iken Asya'ya girilmemişti bile. Asya, Katolik dinini benimsememiş, Avrupa bilimini sadece insanın merakını kurcalayacak bir şey gibi görmüş, tekniğin ruhunu almadan, bazı Avrupa teknikleri öğrenmiş, gelişmesine gelişmiş, ama Avrupalılarla temasdan çok kendi öz gücleriyle hareket etmiş ve uygarlıklarının temeli değişmemiştir. Bununla birlikte, Avrupa'nın üstünlüğü belliydi. Ama Avrupalı devamlı bir hareket halindedir, ideali mücadele, genişleme, ilerleme veya değişiklik, yeniye karşı merak, engeller

karşısında sabırsızlık, boyun eğmeyiştir. Oysa Asyalı kendi başına devamlı bir rüya içindedir, çabayı hor görür, yerleşmiş yasalara ve soydan soya aktarılan fikirlere saygı gösterir, yeni bir şeyden çekinir, insanın yaptığı, ya da tabiî bütün dış biçimlere saygı gösterir misyoncuların Asya'yı Hıristiyanlaştıramamasının sebebi, Hıristiyanlığın Avrupa uygarlığıyla bir tutulmasındandır.

Avrupa'da XVII. ve XVIII. yüzyılın iktisadî hareketleri bütün toplumsal ve psikolojik sonuçlarını geliştirmekteyken dünyaya açılan bu pencereler genişliyordu. Bilimler alabildiğine gelişmişti, toplumsal bilimler de ortaya çıktı, bilgilerin artması insanlığın daha yüksek bir duruma sürekli bir şekilde ilerlediğine olan inancı geliştirmişti, bu, çoğunluğun geçmişi hor görmesine eski inanç ve metinleri bir yana bırakmasına, aynı ânda içindeki gerçekleri de atmasına sebep olmuştu. Antikite küçümseniyor, Katoliklik düşmanca bulunuyor, bir yandan da akılcılık ilerliyordu. Bu akılcılık çağdaş pozitivizm ve idealizmi haber verdiği gibi, tepkisel olarak, romantizmi tanımlayacak olan gönül hareketlerini de hazırlıyordu. Çağ bir devrimle sona ermişti. Altın ve Gümüşün çoğalması, deniz aşırı ülkelerle alışverişin şiddetlenmesi, gerçek fiyatları yükseltmişti. Şehirler şişiyordu, burjuvazi sayı ve güc bakımından genişliyordu, ama Oligarşik İngiltere bir yana - orada burjuvalar bir düzen üzere sivil ve siyasî durumlarını gittikçe düzeltiyorlardı - aristokrasi ve mutlakiyetçilikle karşılaşıyordu. Özellikle Fransa'da burjuvazi temel sınıftı. Sınıf mücadeleleri başlıyor muydu? Evet, başlamıştı bile.

I. — PROLETARYANIN AYAKLANMASI

XIX. yüzyılın ortalarında proletarya kendi bilincine varmıştır. Marksist sembolizminin siyasî ekstrapolasyonları (1) yer almakta, katolik dünya ile iş dünyası birbi-

---

(1) EKSTRAPOLASYON: Belirli bir sahada yapılan müşahedeye dayanan deneme ve etüdlere ait sonuçların, bütün dünya pazarlarına şamil olacak şekilde genişletilmesi.

rinden ayrılmaktadır. Sanayi - öncesi uygarlığın toplumsal çerçevesinin yerine yeni toplumsal çerçeveler geçmektedir. Sermayenin toplumsal ve siyasî gücü artmakta devam etmektedir, genel oy hakkı, siyaseti bazı imtiyazların çemberinden öteye götürmüştür, önemli kimselerden meydana gelen partilerin yanında rakip yığın partileri belirmişti. Geçim krizlerinin yatışması, taşıtların düzelmesi, vergi desteğinin değişmesi nasıl nüfusun aşırı derecede artmasına sebep olmuşsa, köylerden şehirlere akıştaki yavaşlama da kırlarda nüfusun yığılmasına yardım etmiş, 1840 - 1850 de mâlî hafiflemenin ortaya çıkardığı bu bütçe artığı, çoğalan nüfus tarafından sindirilmiştir. O zaman, elli yıldır oldukça sunî bir şekilde geri itilen nicel «yük»ün sınırlarının aşılmış olduğu görülmüştür. Bütün kırda oturan toplum gurupları türlü tarihlerde servetlerinin genişliğine ve niteliğine göre buna uğramışlardır. Kır halkının önemli bir kısmı alışık oldukları işlerinden ayrı kalmış, işsizlik ve sefaletin eline düşmüştü. Öte yandan tarım kapitalist bir yönde gelişmeğe başlamıştı.

Sürgün halindeki bu köylü yığınların kaderi ne oldu? Liberal toplum onları topluma bağlamaktan çok, toplum dışı edecek şekilde bir bağımlılık biçimini, yani işin, arzu ve talebe göre kiralanması veya satın alınmasını zorla kabul ettirdi onlara.

Sınaî atılıştan çıkan toplum biçiminin kendine özgü niteliği, özel bir hiyerarşide değil, bu toplumun maddî hizmetkârlarını örgütlenmiş toplumun dışına atan mekanizmadadır. İşçi, tabiî, kurumsal bakımdan öteki vatandaşların durumundadır. Onu ayırt eden maddî durumu da değildir. Bu maddî durum ücret seviyesinden çok, işte güven yokluğundan ayrılık göstermektedir, yani fabrikada çalışan işçi, başka sosyal kategorilerden hayat seviyesi bakımından değil, hayat biçimi bakımından, maddî durumu bakımından değil, toplumsal durumu bakımından ayrılmaktadır. Oy hakkı olduğuna göre ve kanun karşısında eşit olduğundan ulusal hayata hukukî bakımdan katılmaktadır. Servet yaratmağa çalıştığından ve yaptığı iş karşılığı ücret aldığından iktisadî bakımdan katılmaktadır. Ama uygarlığın değerleri başkaları tarafından ve ondan başka kimseler için yaratıldığından toplumsal katılışta bulunmamaktadırlar. Toplum hayatını ve en yüksek ifadelerini meydana getiren şeylerin sadece soluk resimlerini, bozuk ve ticarîleştirilmiş biçimleri tanımaktadır. Ulusun tarihsel özünden ayrı bulunmaktadır: «Ayrı tutulmaktadır» ve iskân şekli («İşçi banliyöleri») sürgünlüğünü temsil etmektedir.

Marksçılık «burjuva uygarlığı» ve «burjuva değerleri» ifadelerini bulduysa, bu, içinde sürgünlük bilinci uyanan kimselere hitap ettiğindendir, toplum, kendisi için elzem olan bu kimseleri sürgün halinde tutuyordu. Toplumsal biyoloji elbette marksçılığın ileri sürdüğünden daha karmaşıktır, ama Marksın doktrini öyle bir anda ortaya çıkmıştı ki, bütün görünüşlerin sınıf ortaklığından faydalanıyordu. Determinist kelime oyunu ne ifade ediyordu? Proleteryanın, yavaş yavaş bilincine varmış olduğu toplumdaki öneminin, bu bilince varışın pek faydasızlık bilincine değil de, elle yapılmayan bütün faaliyetlerin ihtimaliyeti ve tâli niteliğinin bilincine çevrildiğini ifade ediyordu. Kendisini hor gören toplum için kaçınılmaz bir maddî varoluş durumu teşkil ettiği fikrinden, proletarya dünyası, bu toplumun biricik istihsalcisinin kendi olduğu efsanevî fikrine geçmiştir. Gerçek toplumdan sürülmüş olduğu fikri yerine de, sadece kendisinin gerçek toplum olduğu efsanevî fikrine geçmiştir. Toplum komplekslerinin açık olarak bilincine varmış olmaktan daha dolaysız etkinliği olmuştur bu mitosun, tarihî açıklama bakımından yanılan marksizm, kuvvet bakımından bir gerçek olmuştur. İşçi yığınları «köklerinden koparmış» değillerdir. Milyonlarca insan geleneksel yaşayış biçimlerini bırakmışlardır, yavaş yavaş yerin yaşayış biçimlerine kendilerini uydurmuşlardır. Düzenlenmiş topluluklar halinden, kendilerine yeni birlikçi çerçeveler bulmuşlardır. Devrimsel hareketleri desteklemeleri, sadece bu hareketlerin kendilerinden yana oldukları için değil, bu hareketlerde ve yalnızca bunlarda bir ortaklık ve «temettü zorbalığının» koparmış olduğu toplumsal bağları bulmağı başardıkları içindir. Karşısına, kendinden öte tutulmuş olan işçi yığınlarının dikildiği bu örgütlenmiş toplumun sütunlarından birini teşkil ediyordu. Siyasî bakımdan olduğu gibi, felsefî kaygıyla da, dünyanın değişimlerinin ortaya çıkardığı sorunlara boyun eğmekten başka hiç bir cevap vermiyordu. Komünist partilerinin katolik ülkelerde niçin pek güçlü olduğunu, iktisadî yapıları ne olursa olsun katolik olmayan ülkelerde, özellikle protestan ülkelerde niçin önemsiz olduğunu açıklar bu. Sanki öyle olmuştur ki, katolik papaz egemenliği tarafçılığında başlıca kuvvetlerinden birini bulan toplumca reddolunmuş, işçi sınıfların aynı şekilde «topyekûn» ve uzlaşmaz olan ama somut hayat sorunlarına, katlanış ve boyun eğişten başka cevaplar bulan, ayrı bir papaz egemenliği tarafçısı olmuşlardı. Bu bakımdan, komünizm geleneksel dinler açısından bir ateizm,

bir tanrı tanımazlıktır, ama dinsel gerçek açısından bir dindir.

İnsanoğlu, hayatının süresini uzatmağı başarabilmiştir, aileler, sadece kadere katlanmadan, kendi geleceklerini güven altına almak için çabalamaktadırlar. Avrupa İnsanı olduğundan, Avrupa'nın üstünlüğünden şüphe etmemektedir. Astronomide kendini göstermiş olan mekanik bütün bilimsel bilgilerin kraliçesidir. Gauss matematik bilimlerini yenilemektedir. Daha yeni birleştirilen Kant'ın sentezleri aşılmıştır. Toplum mertebeleri bilgisi veya edebiyatçı için değil servetler yaratıcı mühendise açıklar. Metrik sistem, rakam yanlışlığına karşı, külliyat, hukuk yanlışlığına karşı koruyucu görevi görmektedir. Bilim tanrıyla bağlı olmayan bir felsefe ve ahlâkın gelişmesini desteklemiştir. Hukuk yeni iktisadî toplumda bireyin yeni yerini kaydediyor ve güven altına alıyordu... ama hiç bir teknik, hiç bir yasa, toplumsal barışı güven altına alamıyordu.

II. — BURJUVALARIN YERLEŞMESİ

İNGİLTERE, kanun, ağırlık ve uzunluk ölçüleri alanında reform yapmıştı. Özellikle de, kredi müesseseleri tarafından kolayca erişilebilecek siyasî ve toplumsal bir yapı benimsemişti. Londra Bankası 1685 de, Fransa bankası devrimin ertesi, Almanya Bankası ise Bismark'ın birliğinin ertesi kurulmuştu. Büyük Atlantik ticaretinden doğmuş olan iktisadî kuruluşlar Batı Avrupa'ya doğudan yavaş yavaş giriyordu. İngiltere'de kredinin öneminin eskiliği (1793 de her şehrin kendi bankası vardı) maşinizmin orada, Avrupa'da siyasî kuruluşları yıkacak olan sarsıntılarına benzer sarsıntılara sebep olmadan yerleştiğini gösterir.

Oysa bu kredi kuruluşları burjuvazinin elindeydi. Fransa'da da durum aynıydı. Bu bakımdan 1830 yılı önemli bir tarihti. Sınıf olarak, araziye bağlı aristokrasi artık toplum tarihinde rol oynamayacaktı. Charles X., sürgüne giderken hayaletler kayboluyordu, sınıflardan biri üstünlüğünü kaybediyor, başka biri, yani büyük burjuvazi onun yerine geçiyordu. Louis Philippe saltanatının yönetimini asalet ünvanı olmayan banker Jacgues Lafitte'e itimat ediyordu. Daha Temmuz Monarjisinden itibaren yer almadaki iktisadî gelişimin önce ve özellikle büyük burjuvaziye fay-

dalı olacağı apaçık görülmektedir, çünkü büyük burjuvalar, gelir kaynakları arasında, en iyi sonuç verebilecek olanları ellerinde tutacaklardır. Tarım büyük kârlar sağlamaktadır. Sanayi ve maliye için ise tersine kâra sınır yoktur. İktisadî gelişimin ilk sonucu büyük burjuvaziyi zenginleştirmek, daha doğrusu başka sınıflara nazaran zenginleştirmek ve bundan böyle apayrı bir sınıf yaratmak olacaktır. Bazı burjuvalar imalâtçı, bazıları banker olmuştur; bu faaliyetlerden büyük kârlar elde etmişlerdir ve «büyük» burjuva sıfatını alarak burjuvazinin başka bölümlerinden ayrılmışlardır. Toprak servetlerinin mutlak ve nisbî çöküşü ile karşıtlık gösteren hem nisbî hem de mutlak bir iktisadî ilerleyiştir bu. İktisadî ilerleyiş çok geçmeden toplumsal bir ilerleyişe yol açacaktır. Sembolleşecek adlar ortaya çıkmaktadır: Broglie, Schneider, Pereire, Laffite, Delessert, Perier, Seillere, Hottinguer, Mallet Rothschild v.s. gibi. Sonunda, bu büyük burjuvazi 1875 - 1880 den itibaren çökmeğe başlamıştı. Başka sınıfların, sınıf bilincine ve seçmen haklarının genişlemesine karşı meydan okuduktan sonra, orta sınıfların artan gücü ve işçi hareketi karşısında yenilgeye uğramıştır. 1880'e doğru hiç bir bakımdan iktisadî güçlerinden yoksun kalmamıştı. Servet sahipliğine bağlı ve işgal etmiş olduğu mevkilerin hatırasından çıkan itibardan faydalanmakta devam ediyordu. Önemliler, mahallî meclislerde ve parlementoda vekilliklerinden vazgeçmişlerdi, artık seçilmiyorlardı ama, «otorite» olarak kalıyorlar ve böylece bir sınıf iktidarı sahibi oluyorlardı.

Almanya, Arthur Young'ın ilerlemelerinden söz etmiyor ve yeni bir sanayi çağına girebilmek için olgun görünmüyordu. On iki en büyük şehrin nüfusu Londra veya Paris'in nüfusuna ancak erişebiliyordu. Sâkinlerin % 80'i de topraklar üstünde dağılmış bulunuyordu. Berlin gibi bir şehir her şeyden önce çevredeki toprakları işleten çiftliklerin merkeziydi. Küçük şehirle çevresindeki sayfiyeler birbirine yakından bağlıydı, prenslerin kanunlarıyla teyid edilmiş olan bu topluluğun geleneği inceden inceye herkesin sınıfını ve mesleğini tesbit ediyor ve şahsî mülkiyet de bu kurallı gelenekler dokusu içine girmeyi başaramıyordu. Sanayi devriminin yakın olduğunu gösteren veya «İngiliz vari» değişikliklerden kuşkulandıracak olan hiç bir şey yoktu. İşte bu Orta Çağ Almanyasında Fransız devrimsel taşması yer aldı. Ren ırmağı boyunca Fransız valileri ve Westfalya kralı yeni bir yönetim kurdular, yeni bir kanunu zorla kabul ettirdiler, yol şebekeleri yaptılar, bele-

diye yönetimine, Fransız yönetiminin Descartes'çı ilkelerini uygu-ladılar. Daha doğuya doğru eski toplumsal yapı, İmparatorluk yönetimlerini bozguna uğrattı. Prusya parçalanabilirdi, ama ortadan kaldırılamazdı. Napoléon da, Elbe adasının doğusunda dolaysız yönetimi bırakmak zorunda kaldı. Bununla birlikte ilerlemeler yavaş yavaş gelişti ve 1830 da Liberal bir anayasa prenslik hükümetlerine ticaret ve sanayi temsilcilerini, yani burjuvaları soktu. İngiltere'de bu temsilciler sanayi içinde yerleşmiş bulunuyordu. Fransa'da devlete el koymuşlardı. Almanya'da ise, henüz yarı feodal yapılarla karışmışlardı.

Böylece, 1830'a doğru, devrimler Avrupa'nın siyasî görünümünü derinden değiştirmemişse de, teknik ilerlemenin getirdiği derin değişiklikler gösteriyordu. Toplumsal hiyerarşi ilâhî takdirin bir buyruğuyla tanımlanmış olan istikrarlı bir gerçek değildi artık, yenilerine yer açmak için eski seçkin zümreyi zayıflatan tutkular, başarı ve başarısızlıklarla kaynayan bir şeydi. Zaman kavramı anlamını değiştiriyordu ve tarihlerini yeniden keşfederek uluslar bireyliklerinin bilincine varıyorlardı. «Bu çağ, der Carlyle, ne kahramanlık çağıdır, ne felsefe, ne din, ne de ahlâk çağıdır. Bütün öteki çağlardan daha büyük çapta makina çağıdır.» Bilim tarafından kurulan makina ahlâk hayatını kaplıyordu.

III. — BİR GELECEĞİN PEŞİNDE

ZAMANIN sorunu Pascal'ı ve dindar zihinleri pek uğraştırıyordu, ya mistisizme, ya da şehvet düşkünlüğüne yol açıyordu. XVIII. yüzyılın sonuna doğruysa, zaman kavramının kendi bile insansı olmakta, metafiziklikten çıkıp, tarihselleşmektedir. İngilizler, eski ağaçların bulunduğu parklarına harabeler yerleştirmekte, Atala'ya edebî cenaze törenleri düzenlemektedir. Bireycilik ve özgürlük hakları daha zafer kazanmadan insanların kaderi tarihde aranmaktadır. «Şiir, tiyatro, felsefe zamanla karşı karşıya gelmekten korkmamaktadır artık. Burjuvazi, kendi için çalıştığını bildiğinden beri zamandan çekinmemektedir. Yoksullara amansız davranan sanayi toplumu ne denli sert ve haksız görünürse görünsün, bu başlangıçların her yerde uyandığı sefaletleri yatıştıracak olan, teçhizatlanma çabasında inatla duruştur. Özgürlüğe sadık kalınmasa bile, zaman, sonunda adaleti ge-

tirecektir.» Romantizmin temalarından biridir bu, ama aynı zamanda Michelet'nin modern tarih biliminin niçin babası olduğunu da açıklar belki. Schiller, Guillaume Tell'i yazıp da, Mannheim, Stuttgart ve Dresde tiyatrolarını karıştırmadan tarihî incelemelere dalıyor. Haydn yeni klâsik bestecilik mimarisini kuruyor, Mozart ifadelerinde beklenmedik derecede cüretli davranarak çağdaşlarını şaşırtıyor, Klavsen'in yerini piano forte alıyor, Beethoven kozmopolitlik çığırını kapıyor, bestelerine gönlünün bütün tutkularını aktarıyor ve kendine öz duyguları aşarak bütün insanlara ortak değerler ifade ediyor... 1780 neslinin tutkusu, mekândı, romantizminkiyse zamandır.

Müzik, şiirin ötesinde iç zamanın ölçülerini veriyor, Beethoven'in Fidelio'su, Egmont'u, Mozart'ın Don Juan'ı sözün sadece desenini verebildiği duyguları renklendiriyor ve tutkular çağı akla yatkın olanın ötesinde gelişiyor. Zaman, hem şiir, hem de müziktir. Victor Hügo'nun «La Légende des Siècles» adlı şiirinde belirmeden elli yıl önce, genç Goethe ile Schiller'in acılarında ortaya çıkıyor, Berlioz'un anlatmağa ve kabul ettirmeğe çalışısından altmış yıl önce, Alman müziğinde de beliriyor. Düzensizlik içindeki hareketle değişiyor, Avrupa ve romantik ruhu yükselttikten sonra zamanın hız alışı yeni bir realizm uğruna —bunun en iyi örneğini demiryollarında görebiliriz— eski iktisadî yapılara üstün gelecektir.

Demir yolları siyasî mekânın yeniden düzenlenmesinde büyük rol oynayacaktır. Ama yenilik getirici bir rol değil, 1830 da hemen hemen hazır bulunan uluslar, 1870 de onlar tarafından pekişmişse de, hazırlıklı olmıyanlar, eski imparatorlukların baskılarının daha yoğunlaştığını görmüşlerdir. Milliyetçilik ilkesi Alplerin ve Ren'in ötesine ulaşmıştır ama Slav ülkelerinde kaybetmiştir - sanki her şey demiryollarının kuruluşunun arifesinde uluslar, Avrupa'yı yüzyıldan fazla bir süreyle kristalize edecek olan sistem tarafından, ileri sürmek için sabırsızlandıkları haklarının tanınması için yer almıştı. Yolculuk, postada ilerlemeler, optik telegraf, Avrupa'nın bir ucundan öteki ucuna yeni fikirler dolaştırıp durmuştur. Bazı sözler de coşkunluk akımları doğurmuştur. Augustin Thierry ırklar mücadelesi ilkesine göre yazmıştır «Histoire» (tarih) adlı eserini. Michelet ve Quinet, kuşkulu bir mistisizmle yüklü bu kavramı mahkûm etse de, kralların tahtına çıkacağını ilân ettikleri Halk'ın yeni saygılılığına karşı duygusuz değildir. Quinet Almanya'yı incelemektedir, Collège de

France'da bir Slav dili ve edebiyatı kürsüsü kurulmuş ve Mickiewicz'e emanet edilmiştir; bu vatan - millet çifte sözünün bir inanç haline geldiği bir ânda, Kant'ın izleyicilerinin felsefesinin Marx'ı düşündürmeğe başladığı sırada, Hegel'in Devleti yücelttiği bir ânda olmuştur.

Bireyin kuruluşunu 1789 devriminin siyasî sonuçlarına ve sanayici toplumun iç mantığının bilincine varmasına bağlıyarak bir gelecek estetiği araştırması Avrupa uygarlığının tarihinde inkâr edilemiyecek bir şekilde önemli bir ânı ifade eder. Üstelik bu araştırma sadece seçkin zümrelerin ayrıcalığı değildir. Yığınlar, iktisadî rollerine siyasî bir biçim vermek istemektedir, bu siyasî biçim toplumsal bir ilerleyiş gerektirmektedir. Çağ, Volta'nın buluşuyla başlamıştı. Volta, elektriğin devamlı akımı halinde istihsal edilebileceğini bulmuştu. Ertesi yıl Trevicik saatte 16 km'yi bulan buharlı bir araba yapmıştı. 1807 de Fulton ilk olarak buharlı vapuru uzun bir yola götürebilmişti. 1819 da Amerikan gemisi Savannah deniz tehlikesini göze almış ve New York'u Liverpool'a 25 günde bağlamıştı. Bu çağın haritası, maden ocakları ve sanayilerden ibarettir denebilir. Gerçek iktidar Borsanın elindeydi, gerçek taç da silindir şapkaydı. Bununla birlikte, insanlar felsefî kavram olarak değil, toplumsal bir gerçek olarak katlanmayı kabullenmiyorlar ve eski kadercilikleri bırakıyorlardı. Bir çok hayal kırıklığı belirmişti. Örneğin Fransız, sonra da Avusturyalı köylü yığınlarının soğukluğu, temelde şehirli bir kalkınmaya karşı kaygısızlıkları, bazısı toplumsal, bazısı siyasal amaçların ayrılığı 1848 devrimlerinin başarısızlığını açıklar, millî toplulukların istekleri arasında uzlaşmanın kolay, birliğin ise faal olacağını ileri süren Mazzini'nin ideali gibi başarısızlığa uğramıştı. Ama bu hayal kırıklıklarının ötesinde gerçekleşmiş bir olay vardı: «İşçi sınıfı sorunu» bir vicdan zorunluluğu gibi kendini ortaya koyuyordu. Özellikle İngiltere ve Fransa gibi en sanayileşmiş ülkelerde, işçi sınıfı siyasî hayatın Avrupa tarihinde yeni bir bölüm açacak olan, kutuplarından biri olacaktı. Bu yeni toplum için, doktrinciler, yeni bir ahlâk ileri sürmektediler. Saint Simon, sistemini otoriter ve devletleştirilmiş bir teknokrasi üstüne kurmaktadır. Fourier işçi komünlerinin uyumunu hayal etmektedir. Robert Owen, sendikaları yaratmaktadır. İzleyicileri sosyalizmin, siyasî demokrasi yoluyla gelmesini hazırlamak için Chartisme'i kuruyor, Auguste Comte pozitivizm'ini akıl ve ahlâk üstüne oturtuyor, Stuart Mill genel bir mutluluk ahlâkı düşü-

nüyor, Herbert Spencer, insanın biyolojik evriminin, onu sanayici ve liberal bir görüş açısı içinde kaderini durmadan düzeltmeğe götürdüğünü güvenle söylüyor, Darwin'in, «Türlerin Çıkışı ve İnsanın Soyu» adlı eserleriyle, Ernest Renan'ın «İsa'nın Hayatı» adlı eseri, insanı tabiatüstünden yoksun kılıyor. Dünya düzeninin durmadan sorun teşkil ettiği üçyüz yıl bir sonuca varmış gibidir. İnsanın, hayatın sırlarının biricik sahibi ve kaderinin biricik sorunlusu olduğunu ispat etmek için bilim ve felsefe birleşiyor. 1864 de Londra'da Saint - Martin's Hall'de yer alan bir toplantı sırasında «uluslar arası işçiler kurumu» kuruluyor, bu «Paris atelyelerinde doğmuş ve Londra'da sütnineye verilmiş bir çocuktur».. İş, insanoğlunun büyüklük öz saygısının belirtisi olabilir miydi? Fabrika günün birinde, kiliseye benzetilebilecek bir sembol halini alacak mıydı? 1891 de Leon XIII.'ün Rerum Novarum papalık genelgesi işçileri korumak için Devletin müdahalesini istiyordu, ama bir oluşun yeni araştırılmasının ifadesi olan işçi hareketi, bütünüyle kiliseye karşı olmasa bile, hiç olmazsa bağımsız olarak gelişecektir.

IV. — AVRUPA DIŞI ETKENLER

1770 de Amerika Avrupa'ya «aitti». «Koloni andlaşmasının» hukukî gelenekleri Yeni Dünyayı hâkimiyetine almıştı. Elli yıl sonra, Avrupa hemen hemen tamamiyle kaybetmişti Yeni Dünya'yı, ama Amerika yine de Avrupa'ya uygun olarak gelişiyordu. Tamamiyle Avrupalı olmak, o sırada bir itibar konusu olan Avrupalıların bütün imtiyazlarından faydalanmak içindi Amerika'nın yerlilerin ve nativizmin haklarını savunması. Avrupa ticareti bundan faydalanıyordu, eski monarşilerin kaybettiklerini, yeni iş burjuvaları kazanıyordu. Yeni iktidar kavramı hukukî ve askerî olmaktan çok, iktisadî ve malî idi - ama bu iktidar, özellikle İngiltere gibi denizci ulusların Asya'da ilerlemesine devam etmelerini, Hindistan'da kolayca yayılmalarını, kıtasal yığını deniz teşebbüslerine daha iyi karşı koyduğundan, Çinde nisbeten ilerlemelerini mümkün kılmağa yeterken, Fransa Afrika'da kendisi için yeni bir kaderin açıldığını görüyordu. Fransa, İngiltere gibi Okyanuslarda söz geçirebilecek durumda değildi. Başlıca sebebi Napoléon'un deniz gücünü kara gücüyle yen-

mek istemesi ve İngiliz kredisini, özellikle de sular imparatorluğu olan İngiltere'yi küçümsemesidir. Napoléon devrinde Okyanus'ta iki deniz gücü vardı: İngiliz ve Amerikan kuvvetleriydi bunlar. Deniz iktisadının her genişlemesi, Londra'nın ticarî faaliyetinin hakkını tanıyordu. Napoléon'un Fransa'sındaki kara ile sınırlanış, İngilizlerle Amerikalılar arasında ağır ağır gelişen dayanışmalar, Avrupa uygarlığının bazı unsurlarına anglo - sakson bir hava vermişti. Konseyi ortasında Abraham Lincoln'un ciddî yüzü, Avrupa'nın aile portreleri sırasında yer almıştır. «Özgürlük çerçevesi içinde düşünülmüş ve bütün insanların eşit olduğu fikrine bağlı» Amerika ulusunun Başkanı, «halk yönetiminin, halk tarafından halk için olmasının yeryüzünden kalkmaması» için çalışmış olan Avrupalı siyasî düşünürlerinin uzun zincirinin halkalarından biridir. Renklilerin esaretini federal bir kurtuluş gibi kabul ettirmek isteyen şeker ve özellikle pamuk istihsalcileri olan Güney Devletlerine karşılık, sanayici ve tüccar kuzey devletleri, «özgürlüğün insanın tabiî şartı» olduğunu ileri sürmüşlerdir. Birlikten ayrılma savaşı, Amerika'nın dünyanın yaşayışındaki yerini göstermiştir. Avrupa mensucat sanayiini pamuktan yoksun etmiş, yüzbinlerce İngiliz ve Fransız işçisinin kısmen, ya da toptan işsiz kalmasına sebep olmuş ve Hindistan'da dünya istihsalcileri arasında daha büyük bir yer işgal etmiştir. Avrupa'nın kurtuluşunun Avrupa'nın dışında olduğu izlenimini belirtmiştir - bu izlenim, XIX. yüzyıl sonunda tarım alanındaki krizlerle, sonra da ikinci dünya savaşından sonra doğrulanacaktır. Napoléon III. bundan öylesine emindi ki, Amerika Birleşik Devletleri'nin iç parçalanmasından faydalanarak ve Monroe doktrinini hor görerek Amerika kıt'asına müdahale etmiş - İmparatoriçe Eugénie ise, Suez kanalının açılış törenini kutlamıştı. İngilizler Mısır'da, Fransızlar Cezayir'de, Almanlar Zengibar sultanının suç ortaklığıyla, Hollandalılar güneyde Afrika'ya ayak basmışlar ve işgal ettikleri mevziler çıkış mevzileri olmuştur. 10 Ocak 1877 de Delhi'de, Kraliçe Viktorya, Hint İmparatoriçesi ilân edilmişti. Venedikli Yahudilerden gelen Disraeli, dağınık kolonilerden «İmparatorluk» meydana getirmeğe çalışıyordu. Livingstone, Brazza, Stanley, Avrupa'nın kendi kendine atfettiği «misyonu» haklı çıkarmaktadır - belki de ulaştırmanın sağladığı güven, deniz yollarında elzem destek noktaların teminini gerektirdiğindendi. Büyük Britanya, iki yüz elli yıldan beri Hollanda'nın olan Doğu Hindistan'ın Başkenti Batavia (Cakarta)'nın karşısında, Avrupa

ile Uzak - Doğu arasında Singapur'u ticaret merkezi yapmıştı.

Avrupa kendi dışından elde ettiği şeylerle ilk defa zenginleşiyor değildi. Örneğin XI. ve XII. yüzyıllarda Müslümanlar İskenderiye uygarlığı ve Helenizmin bıraktığı mirasdan faydalanırken eski Yunan kitaplarının sistematik çevrisine giriştiğinde, Aristo'yu yeniden keşfetmiş, tutkuyla incelemeğe çalışmış, matematik ve tıb bilimini ileri götürmüş, modern kimyanın v.s. temellerini atmıştı. Avrupa da bundan büyük çapta faydalanıyordu. XIV. yüzyıl Milanolu hekimler, İbni Sinai'yi İbranice çevirisinden okuyorlardı. Salerme okulu ve Montpellier Fakültesi Yahudi - Arap tıbbının geliştiricileriydiler. Ama, emilmiş olmalarına rağmen bu kazançlar, Avrupa ruhunun kendini değiştirmediler ve uygarlık alanında hiç bir rolleri olmadığı, «bütün insanlar yaradılıştan özgür ve bağımsızdır ve bazı haklara sahiptir» diyen 1776 tarihli Virjinia Anayasasından önce yer alan «Eşitlik Hakları Beyannamesi» için de aynı şey söylenebilir.

Burada söz konusu olan Avrupa'da nicedir olgunlaşmış olan bir fikrin hukukî ifadesiydi. Bu fikir, Philadelphia'da toplanan kongre tarafından aynı yıl 4 Temmuzda ele alındı. Avrupa'yı coşturmuştu, Polonyalı Koscwisko, Alman Stevben, Fransız Ségur ve la Fayette Amerika Birleşik Devletlerine yola çıktı. Bir Avrupa fikri, Avrupa'yı Atlantik yoluyla etkiliyordu.

Yakın çağların zenginleşmesi aynı şekilde olmadı. Her şeyden önce, Amerika'dan alınan (özellikle değişikliklere sebep olan şeyler) Hayat şartlarını doğrudan etkiledi. XIX. yüzyılın sonunun tarım alanındaki krizleri, 1930 yıllarının büyük depresyonu ve ikinci dünya savaşından sonra Avrupa'nın kalkınması için Birleşik Devletlerin yardımı Atlantiğin iki kıyısı arasında karşılıklı bağları açığa çıkardı. İlkin iktisadî olan bu karşılıklı bağ kavramının, toplumsal, psikolojik ve siyasî yankıları olmuştu. Derken yeni teknikler fikir alanında olduğu gibi (sinema, televizyon) olaylar alanında da (konfor araçları) günlük hayatı değiştirdi. Edebî bilimlerde olduğu gibi, fizik bilimlerinde de, sosyolojik olduğu gibi tiyatro da v.s. hemen hemen her alanda, Amerika'nın etkisi oldu. Avrupanın bir çok eseri bu etki olmadan gerçekleşmezdi. Bu özellikle edebî alanda iyi görülür, hele romanda. Bir kahraman çevresinde dönen hikâye yeni bir tip karşısında gittikçe kaybolmaktadır. Bu yeni eğilim, Thibault, Buddenbrooks, Pasquie, Forsyte veya Cherwell gibi ailelerin tarihinin yayılması-

na yol açmaktadır. Atlantiğin ötesinde roman daha açık ve bilinçli olarak kollektif bir varlığın tarihini ele almıştır. Bunda, Jules Romains'in ümanizm'inin etkisi görülürse de, bütün kapsadığı şeyler sırf onunla açıklanamaz. Şehirlerin büyümesinin çok çabuk yer aldığı türlü toplumsal çökeltilerin Avrupa'dakiyle boy ölçüşemiyecek derecede hızla birbirini izlediği bir ülkede ortaya çıkan sorunların inceliğini düşünmek gerekir.

Romanın ötesinde, Avrupa, bireyle kollektif olan arasındaki ilişkilerini sadece Marksist açıdan incelenmemesi gerektiğinin, kapitalizmin evrimine başka toplumsal ilerleme süreçlerinin de yardım edebileceğinin bilincine vardı. Özellikle sosyoloji alanında Avrupa'daki bir çok çalışmalar doğrudan doğruya Amerikan çabasının etkisiyle oldu.

Amerika'nın etkisi öyle büyük olmuştu ki, bir tepki meydana getirmişti. Başlangıçta, teknikten çıkan istihsali hoş karşılamış olan coşkunluktan sonra doğan tekniğin reddiydi bu. Ama A.B.D. nin teknikle aynı şey görülmesi, —bu tepkinin had şeklidir— hiç de doğru değildir, çünkü Amerika, Avrupa hümanizmini Amerika tekniğiyle uzlaştırmağa çalışmaktadır. «Amerika olayı» Avrupa düşüncesinin unsurlarından biri olmuştur çabucak, bu, Atlantik arası ilişkilerin, Avrupa'daki her hangi bir eserde filan falan şeyin sırf Avrupa'ya ait olduğu belirtilemiyecek bir dereceye vardığı bir ânda yer almıştır. Atlantik Okyanusu, Antikite devrindeki Akdeniz gibi olmuştur: Bir kültürün sembolü haline gelmiştir. Tabiî geleneğe bağlı bir uygarlığa karşı çıkan Rimbaud, belki de taban karşıtında Avrupa kaygısı için çare aramağa giden Kipling bile Avrupa dışında düşünülemezdi tabiî. Ama Röntgen, Becquerel, Curie'ler, Rutherford, Planck, Einstein, Freud Bergson, Valery? Böylece bir Avrupa Amerika kültürü —bir «Atlantik kültürü»— Avrupa hümanizmasının Atlantiğe yansımasının çağdaş sonucu olarak görülmektedir.

Rusya da, kendi yönünden Avrupa düşüncesini etkilemişti. XIX. yüzyılda özellikle romantik ve realist zengin bir edebiyat, kültürlü Avrupa'yı şaşırtıyor ve büyülüyor. Puşkin'den Nekrassov ve Blok'a, Gogol'dan Çekov'a, Dostoyevski'den Tolstoy ve Gorki'ye kadar sayısız yazarlar Avrupa duyarlığının unsurları oluyorlar. Müzisyenler için de aynıdır durum. İtalyan ve Alman etkilerinden kurtularak, millî folklorların, halk şarkılarının ve di-

nî ilâhilerin kaynaklarından faydalanarak, Glinka ve izleyicileri. önce Dargomyski, sonra Borodin, Rimski - Korsakov ve Mussorsky derken Çaykovski, insana işleyen bir yenilikte ses karışımları elde etmektedir. Halk dansından esinlenen bale de başarılı yolunu açıyor. Bununla birlikte bu etki duyarlık çevresinden taşmamıştır, zihinleri değiştirmemiştir, zihin yapılarını etkilememiştir. Bunun türlü sebepleri olabilir. Rus ülkeleri, uzun süre, Asya'nın uc sınırlarında yanlış çizilen bir yer işgal etmişlerdir. Sadece uzun çağlar Mongolların hâkimiyeti altında olduklarından değil, aynı zamanda Avrupa'dan ayrı bir dünyaya da ait olduklarından Ptolemaus'dan beri, genellikle Don ırmağının iki ayrı kıtayı böldüğü sanılıyordu. Ivan III.'ün hâkimiyeti altında (1462 - 1505) Moskova kendi gücünü kabul ettirdi. İstanbul'un son İmparatorunun yeğeninin biriyle evlendikten sonra, sülâlesinin armasına Bizans hükümdarlarının iki başlı kartalını koymuştur. Bundan sonra Paleologos'un mirasına göz dikmek, hattâ onda hak iddia etmek için bir adım kalmıştı. Batılılar, Amerika'yla ilişki kurmağa başladığı sırada Rusları ve Rusya'yı tanımayı öğrendiler. Çar İmparatorluğunun keşfi de böylece Aztek ve Inka İmparatorluklarıyla aynı zamanda oldu. Ama, Amerika'yla olan ilişkiler gittikçe karşılıklı bağlar halinde geliştikçe, Rusya'yla olan ilişkiler bambaşka türlü gelişti. Bu sırada bir «Rus Emperyalizminden» söz etmek doğru olmaz belki. Bununla birlikte, kilise üyeleri arasında özellikle de manastırlarda Moskova'nın «üçüncü bir Roma» olduğu fikri gelişti. Bu ideoloji hükümetin mutlakiyetçi eğilimleri kuvvetlendirmeğe eğilmiş, uzun süre dış siyaseti etkilemeden kalmıştır. Ama Avrupalıların Rusya hakkındaki fikrini belirtecekti. Bu duygu, zamanı öyle yansıtmıştı ki, Karl Marx: «Rusya'nın türlü devirlerde Avrupa'yı şaşırtıcı bir şekilde etkilemesi, Batılı ulusları ürkütmüştür, ya bir kader gibi görerek ona boyun eğmişler, ya da duraklıya duraklıya karşı koymuşlardır. Ama bu büyülenmenin yanında, onu gölgesi gibi izleyen hep bir şüpheciliğin doğduğu görülmektedir, istihzanın hafif sesini, işkence çeken halk yığınlarının çığlıklarına katmakta, şaşırtmak ve aldatmak üzere bir palyaço davranışı gibi Rus gücünün gerçek büyüklüğüyle alay etmektedir. Avrupa'da Rusya konusunda daima bir çekimserlik ve ürkeklik görülmektedir. Bununla birlikte, 1789 dan beri, Avrupa «günü» şevkle hazırlayan ve hareketlerinin tarihin karşı konulmaz bir şekilde önceden kaderi biçilmiş bir geleceğe yöneldiği kanısıyla hareket eden insanların ya da insan

topluluklarının varlığını daima tanımıştır. Bu insanlar, ister gerçeği değiştirebilecek prometheus gibi kahramanlar olsun, ister Tarihin ebeleri gibi olsun, bu insanlar «o gün» için hazır bulunuyorlardı. Hareketleri sürekliliği ve kimliği olan bir varlık teşkil etmiştir. Bu Messihe değğin bir hareketti, 1917 Bolşevik devrimi, bu hareketin son noktasını teşkil etti. Saint - Simon ile Fourier'den geçerek Rousseau'dan Marx'a kadar Messihe değğin düşünür ve kuramcıların başlıca özelliği, her birinin araştırmasını dinle hesaplaşarak yapmasıdır. Hepsi de dinin yerine başka bir şey teklif etmektedirler.

Ama bu mesianizm, 1917'den önce, Rousseau'nun meleksi idealizminden doğmuş gibi görünen bazı kavramların evriminden çıkıyordu sadece, 1917 den beri komünizmin evrensellik iddiasının unsurlarından biridir. Rus edebiyat ve müziği Avrupa duyarlığını derinden etkilemiştir. Komünizm başlangıcında milyonlarca Avrupalı için büyük bir ümit olmuştu, mesiyanizm, özellikle Avrupalı bir akıma katılıyordu —sonradan komünizm büyük bir ümide ihanetten başka bir şey temsil etmemiştir—, mesianizm de sadece rasyonalizmden değil, aynı zamanda aklın temel unsurlarından da uzaklaşıyordu. Böylelikle «başka bir dünya»yı temsil etmeğe başladı.

Bu, Avrupa'nın doğu sınırları konusunu çıkarıyor ortaya. Siyasî çıkarcılık kaygısıyla ortaya konan bazı fikirlere karşıt olarak Avrupa «Urallara» kadar dayanmamaktadır, birliği de etnik birliği üstüne kurulmuş değildir. Sınır Ural'ın epey gerisindedir. Ama nerede? Slavlarla Germenler arasındaki ilişkiler güvenilemeyecek, dalgalanan çizgiler çizmişlerdir. Hambourg - Trieste çizgisinin ötesinde kıta kalınlaşmaktadır. Yolun, manzaranın yavaş yavaş değiştiğini görür, eski dünyadan, daha yaygın olanlara, ormanlık dağlara, stepli ovalara kara ve demir yollarının daha az bulunduğu yerlere girdiğini farkeder. Çağlar boyunca yiyecekler değişmişti: ekmeğin yerini haşlama alıyordu, onunla birlikte lahana ve şeker kamışından yapılmış «barszcz» alıyordu. Darıdan yapılan braga da Rus içkisi Kvass'ı haber veriyordu. Bizans stilinde yapılmış kiliseleri olan, bozuk yollu şehirler genişliyordu. Bu insan yığılmaları içinde sayısız kabarık bir Yahudi nüfusu, ticareti, çoğu zaman zenaatı elinde bulunduruyordu. Yidiş dilini konuşuyor, barınak ve yarı inziva yeri olan Ghetto mahallesinde oturuyordu.

Budapeşte, doğu tipi bir kır ortasında, Orta Avrupa üslû-

bunda bir adacıktı. Dalmaçya cepheden lâtin özelliklerini taşıyor arka plânda Balkanların niteliğini gösteriyordu. Tatras'ın kaba çobanı kendi dininden olan Viyana Yahudisinden ayrıldığı kadar, Prag'lı Çek de Slovaklardan öyle ayrılıyordu. Avrupa'nın bu doğu sınırını tanımlamak için başka ilkeleri de göz önüne getirmek gerekir - ama bu durumda ortaya birtakım problemler koymaktan öteye gidemeyiz: bazı din mezheplerinin etki bölgesiyle tamamlanan (ya da somutlaştırılan) Roma kilisesinin etkisinin sınırı, şahsî tarım mülkiyeti ile, kollektif tarım mülkiyeti arasındaki bölücü çizgi, orta sınıf bölgelerden, orta sınıfı olmayan bölgelere geçiş v.s. Bütün bu hatlar zaten birleşmemektedir, ama iklim bölgeleri gibi uygarlık bölgeleri de vardır: bir bölgeden başka bir bölgeye «geçiş» bir harita üstünde iyi gösterilemez, çünkü söz konusu olan bir geçiş devresidir.

Amerika'nın etkisi, bir «Atlantik kültürü» söz edilebilecek derecede ve müzik alanından başka alanlarda sindirilmemiş bulunan Rus etkisinden çekinmek gibi birtakım olaylar serisi Avrupa uygarlığının bazı özelliklerini açıklamağa yardım eder. Bu iki etkinin önemi yüzünden Avrupa'nın, Asya'dan, güney Amerika'dan aldığı şeyler devede kulaktır. Seçkin kimseler bilgilerini artırmak ve tarihteki zaman - mekân ilişkileri kavramlarını daha iyiye götürmek için onlarda entelektüel unsurlar bulmuşlardır, örneğin Uzak - Doğu dinleri ile zenci sanatı bazı ortamları etkilemiştir - ama bu etkinin yığınlar üstünde yankısı olmamış, Avrupa uygarlığının kendisini etkilememiştir.

V. — «VATERLAND mı, KİNDERLAND» mı?

İKİNCİ Dünya Savaşının ertesi bazı kimseler bir «Avrupa Savunması»ndan söz edilmesinin doğru olup olmayacağını düşünüyorlardı. Avrupa'yı, babalar ülkesi anlamına gelen «Vaterland» olarak görüyorlardı ve Amerika ile Rusya'nın Nietzsche'nin çocukları ülkesi anlamına gelen Kinderland olup olmadığını soruyorlardı kendi kendilerine, siyasî düşünceler araya giriyordu. Çoğu kimse Ernest Lavrisse'in 1890 da söylediği şu sözü unutmuştu. «Tarihi yönetme melekesi hiçbir zaman sonsuz değildir. Üçbin yıl önce Asya'dan miras kalan Avrupa da bu melekeyi ola ki elinde sonsuzca tutamaz» - Albert Demangeon'un Declin de

L'europe (Avrupa'nın çöküşü) kitabını da unutuyorlardı. Amerika Birleşik Devletleriyle, Sovyetler Birliği arasında Avrupa, kimseye ait olmayan bir ülke gibiydi, ama işte bu sırada Avrupa ruhunun temel eğilimlerinden biri belirdi, bu eğilim Einstein'ı Öklid'e, Hugo'yu Homeros'a bağlayan zincirleri açıklar: doğu kültürleri süreklilik nedir bilmez, ânı ve sonsuzu kavrar, Varlık ile Yokluk arasında bir uzlaşma aramaz, Avrupa kültürü ise bir süreklilik duygusuna sahiptir, insanı inkâr eden veya ezen şeyi kabul edemiyecek şekilde İnsan fikrinin hâkimiyeti altındadır. İktisadî ve siyasî problemleri bir çeşit ele alış biçimi değerini muhafaza etmiş olsa da, marksizmin niçin doğma gibi kalmadığını açıklar, onda bir kadercilik ve iradenin azgınlığı vardı - 1917 den sonra ise kadercilik (tarihsel «determinizm»), iradeye (insanın kendi kendini yaratması) üstün gelmiştir.

Bu sırada, Nietzsche trajik bir şekilde tanrının öldüğünü söylerken, insanın da ölüp ölmediği sorulabilirdi. André Malraux şöyle diyordu: «XIX. yüzyılın sonunda Nietzsche'nin sesi, takımadaların üstünde duyulan antik sözü tekrarlıyordu: Tanrı öldü. Ve bu sözün bütün trajik niteliğini belirtiyordu. Bunun ne demek olduğu pekâlâ biliniyordu: İnsanın kral olması bekleniyordu. Bugün karşımıza çıkan sorun Avrupa'nın bu eski toprağı üstünde insanın ölmüş mü ölmemiş mi olduğunu bilmektir... Bütün gördüklerimizin üstünde, bu hayalet, bu yıkıntı halindeki şehirlerin üstünde, Avrupa'nın üzerine yayılan daha korkunç bir varlık vardır, çünkü Avrupa, yapmasını ümid ettiği insan figürü kadar kana belenmiş, yıkılmıştır.» Estetik için daha az kaygılanan Albert Camus, aynı ânda insanlar çapında, insanı kaygı edinen bir insanı yeniden yaratma çabasındaydı. İkici Dünya Savaşından önce de vardı bu sorunlar. 1846 da Le Verrier tarafından Neptün'ün keşfi, bilimin amacının belli bir kavramının zirvesini gösteriyordu. Evreni, Descartes'ın çizdiği programa göre rakkamlarla ve hareketle tasvir etmekti ve fiziksel Evrenin mihanikî bakımdan açıklanmasının kazandığı başarı fiziksel olguların mutlak determinizmi fikrine götürdü. Öte yandan, Einstein'in kuramı, sonra «quanta» kuramları, Heisenberg'in «Belirsizlik ilişkileri», Louis de Broglie'nin vardığı sonuçlar bu güzel yapıyı yıktı. Tabiî sonraki çalışmalar determinizmsizlik'in bilgi vasıtalarımızla fikirlerimizin (Bir Louis de Broglie'nin bir Frederic Joliot'ya katılması pek önemlidir) yetersizliğinin sonucu olduğunu gösterdi, ama mikrofizikçilerin çalışmaları, XX. yüzyılın ilk yılların-

dan beri yenilenen bilim uzmanlarının çalışmalarına katılarak zihinlere şüphe soktu. Bu kriz halinde işte savaş patlak verdi.

(Mitoslara karşı bir baraj teşkil etse bile) Avrupa değerlerinin temelinin (yıkıntılardan öteye bakmayı mümkün kılsa bile) ilerleme olmayıp, bilinç iradesi ile keşif iradesi olduğu ortaya çıkıyordu. Böylece Avrupa uygarlığı insana olan inanca bağlanıyordu. Biricik mümkün hümanizmanın trajik bir hümanizma olduğunun farkında olarak, Avrupalılar, önlerinde açılan bilinmeyen dünyaya bilinçle karşı duruyorlardı. Çağlardır aynı ölüm kaderi insanların belini bükmüştür. İnsanlar Avrupa'da çağlardır bu kadere katlanmış ve ezilmişken, yeniden kalkınmışlar ve Malraux'nun dediği gibi, «Dünyanın büyük karışıklığını anlaşılır kılmak, sır olarak tutacağına keşifleri başkalarına aktarmak, geçici dünyayı ölümü yenmiş gibi kurmağa çalışmak, insanın kendi beyanıyla değil, evrenin buyruğuyla doğduğunu anlamak için» gece içinde yollarına yeniden devam etmişlerdir. Malraux sözlerine şöyle devam ediyordu: «Öyle bir gün gelecek ki, tarihçiler Bizans ile Roma'nın çöküşünü, tarih fikrimizi bütün yeryüzüne yayan bütün tarihî değişimlerini ve barbar saldırılarını inceledikten sonra, bu krizlerin, üstüne yayılmağa başlayan tehdit edici koca gölgelere insanı kilden çıkarmak için bir kez daha sizden faydalanacağız, diyen kendini kaptırmış zihnin yanında önemsiz olduğunu göreceklerdir...» İnananlar için değişimler ve dirilişler söyleşisi tanrısal bir sesde birleşiyorlardı, çünkü onlar için insanın en yüksek kısmı tanrısala aittir. İnanmayanlar için bu söyleşi insansı bir sesde birleşiyordu, çünkü onlar için insanın en yüksek kısmı insana aittir. Avrupa uygarlığının tarihi bu iki kutbu muhafaza ediyordu.

SONUÇ

1914 de Atlas açan Avrupalı kara hâkimiyetinin genişliğini gururla seyrediyordu: Afrika'nın ve Okyanusya'nın hemen hemen bütünü, Asya'nın yarısı, Amerika'nın dörtde biri onundu. Geçen yüzyılın kendi yüzyılı olduğunu düşünebiliyor ve Malthus'un kehanetlerini hatırlayarak, yanlış olduğunun ispat edildiğini görerek seviniyordu. Güneş sistemlerinin keşfe açık olduğu bir sırada yeryuvarlağı daralmaktadır - bu arada son derece küçük olanın dünyası da açığa çıkarılmaktadır. Goethe Aristo'dan daha hızlı gidemezdi. Birden buharlı makina bulundu - ki bu, Bergson'a göre «bir çağı tanımlamağa yarıyacaktı»: uygarlıkları yeniden sınıflandırıyordu, kasların ve rüzgârın sağladığı kuvvetleri gücsüz kılıyordu. Aynı zamanda gerekli sonuç olarak Pensylvania'dan Donetz'e uzanan dar maden kömürü yatağını elinde bulunduran halklar krallığa erişiyordu. Fabrika, maden ocağıyla birleşiyordu. Daha mutlu bir hayat hayali gerçekleşiyordu. Savaş bir çağa uymazlık hali alıyordu. Yayılan özgürlük incili insan kişiliğinin yeşereceğini gösteriyordu. Rothschild ve Marx çağı Einstein ile sona eriyordu. Jaurés ile Rockfeller büyük bir iyimserlikle canlanıyorlardı. Bir çok bakımdan XVIII. yüzyıla yakın olan, ama akılcılığına sırtını çevirmiş bulunan romantizm, buharın keşfiyle ve kapitalist burjuvazi'nin başarısının arifesinde yaymıştı duygululuğunu. Sonra, realizm ile naturalizm demir ve altın uygarlığına cepheden bakmak istemişti, bilimcilik ümitle pırıldıyordu, pozitivizm, insanlığa kendi kendine tapmasını teklif ediyordu, bu arada subjectivizm de haklarından yoksun kalacak değildi: determinizm - karşıtı tepki, aşırılığından sonra şüphe konusu olmuş kesinliklerin sarsılmasıyla birleştiğinde ifade gücünü yeniden elde ediyordu. İşte tam bu sırada Avrupa entelektüalizmi sarsılır gibi oldu. Bergson'lar, Einstein'lar. Claude Ber-

nard ve Berthelot'lardan sonra geliyordu. Buluşların ve ilerlemenin anlamı üzerinde yeniden düşünülmesi gerekiyordu. Liberal iktisadın büyük kaptanları ve hissedarları fırtınalar içinde gerekli pilotlar gibi görüyorlardı kendilerini, ama Jaurés'in sesi ve Lenin'in kalemiyle marksizm yükseliyordu. Avrupa'nın inatçı dehası ürkütülmeğe yanaşmıyordu. Akkor ampulünü, dinamoyu, sinemayı, telsiz telgrafı geliştiriyor, otomobil ve uçağı yaratıyor, atomun sırrını deşiyor ve rölativitenin zaman - mekânını kavrıyordu.

Geçmiş yıllara geri gidip bakacak olursak, bugün, Paul Valéry'nin «Avrupa gözüktüğü gibi kalacak mıdır, yani yeryüzü evreninin en değerli bölümü, yer yuvarlağının incisi, büyük bir bedenin beyni gibi kalacak mıdır?» diyebileceği günün geldiğini söyleyebiliriz. Valéry sözüne devam ederek, Avrupa'nın Evrasyanın ucunda sadece basit küçük bir «Burun» olup olmıyacağını düşünüyordu. O gün, Elbe'de Amerika ordularıyla Rus orduları bağlantılarını kurduklarında gelmiş oldu. «Sonlu dünya çağı» mı başlıyordu? Bütün görünüşler henüz Avrupa'ya karşıydı. Olaylar bu görünüşlerin aldatıcı olduğunu gösterecekti.

«Avrupa'nın bilinci» ifadesi, açık bir «tasvir» koyabilir ortaya. Ama Avrupa'yı böyle düşünmek, «başka şeye» karşıt olarak kendi kendini düşünmek gibi bir şey olmaktadır. «Tasvir halinde bir Avrupa» yerine «Eylem halinde bir Avrupa» aramak daha doğru olmaz mı? Avrupa ruhunu bir fikir veya tasvirden çok, insanla tabiat, insanla hem cinsleri arasındaki bir çeşit ilişki biçimi ile tanımlamak mümkündür. Hegel'in Tarih Felsefesi üstüne Dersler adlı kitabı, Çin uygarlığı üstünde bazı incelemeler, Malraux'nun ilk romanları veya Camus'nun denemeleri gibi birbirinden ayrı eserlerde mantıken, Avrupalı, tipik bir şekilde Avrupalı özellik bulabiliriz. Ben ile dünya ve aynı zamanda nesnellik fikriyle gerçeklik fikri arasında, bir ayırım söz konusudur. Bazı uygarlıklarda, gerçeklik fikri yoktur, dünya insanın kendini içine sokup uydurması gereken değerli bir şeyi içinde saklayan değersiz bir şeydir, gerçeğin değerlendirmesi gereken bir nesneden çok anlamlı bir bütündür. Zihin alanında batı bilincinin kaynağında bir gerçeklik fikri vardır, Avrupa çalışma biçimlerinin kaynağında da fikir, bilim - teknik zincirlemesi vardır. Avrupa'nın buluşlarının merkezini Hegelci anlamda iş ve yığın gerçeği değil de, içinde insan - vatandaş kişiliğinin gelişmesi gerektiği ve gelişebileceği Devlet vardır. Bu rasyonel veya spirituel bir

davranış biçimleri ve mantık düzenleri kriz halindeydi. Bilinç buhranı, gerçeklik fikri bulunan Batı Dünyası iki üç yüz yıl boyunca, kırılabilir derecedeki inceliğinin farkında olduğu gerçekliğin bir devamı üstüne dayanmıştı. Bilginler bir Poincaré'nin epistemolojisinden fazla mı uzaktaydılar? Belki değildiler - ama bilimsel nesnellik'in şüphe konusu edilmesi, imâ ettiği yetenekler ve imkânlar bakımından Avrupa'nın kültürünün bir kısmını teşkil ediyordu. Niçin mi? Çünkü Avrupalılar Orpheus'un şarkısını, Mikene çağını, Asschileus'un tragedyasını, Pythagoras'ın Numerus'unu Öklid'in geometrisini, İncilleri Gregorien ilâhilerini, Montaigne'in «ne biliyorum?» unu Erasmus'un kuruntularını, Descartes'ın Cogito'sunu Pascal'ın endişe halini Beethowen tragedyasını, sosyolist ümidi... yaşamışlardı. Özellikle de bu kişisel maceralarla yaratılan, tecessüm ettirilen ve dünyaya atılan bütün değerlerin somutun ve kollektif'in alanına yavaş yavaş kendini zorla kabul ettirmesinden.

Avrupa uygarlığını incelemek bir coğrafya haritasına bakmak gibi bir şeydir: toprak biçimlerinin yer adlarının, yurtların üleştirilmelerinin düzlemlenmesinin incelemesi o bölgenin jeolojik tarihini tesbite yarar. Bize göründüğü şekilde ve (İkinci Dünya Savaşının ertesi göründüğü gibi) Avrupa uygarlığı çağların çökeltilerinin sonucudur, nasıl ki bir manzara açıklamasında çelişmeler bir mantık düzenine, süreklilik mantığına kendini uydurursa Avrupa davranışındaki çelişmeler de bir süreklilik mantığına sokulabilir. Sembollerden tabiî kaçınılması gerekir - «tarih dersleri» denen şeyler tehlikelidir - ama bazıları Baudelaire'in yücelttiği o «Fenerler»i temsil etmektedir. Karşıtlıklar, hattâ gelişmeler bile anlam kazanmaktadır. Botticelli'nin İkbaharıyla Van Gogh'un Yıldızlı gecesi arasında ne gibi ilişkiler vardır? Chopin'in hem tutkulu, hem esrarlı harmonileriyle, Picasso'nun kendini adadığı çözülmeler arasında ne gibi ilişkiler vardır? Aynı uygarlık Orta Çağ tezhip sanatı ile Rotterdam'ın havuzlarını yaratmıştır... Chartres'ın vitrayları hâlâ parlamaktadır, ama Port - Royal - des - Champs yıkıntıları sadece müzelik değildir. Çünkü geleceğimize yansıyacak şekilde canlıdırlar. Avrupa ruhunun tarihi, onu bir kadercilik karşısında eğmeğe çalışan veya özsaygı iddialarını inkâr etmeğe karşı insanın devamlı başkaldırmasının tarihidir. Bu tarih, yığınlardan ayrı kalan, seçkin zümrelerin tarihi olarak kalmamıştır: İnsanın, olduğu şey uğruna

katlanmaya gelmemesi, Avrupa yığınlarının psikolojisinin temel etkenlerinden biridir.

Avrupalılar ikinci dünya savaşının ertesi bir topluluk olarak, bazılarının tarihin determinizminin bir ifadesi gibi gördükleri şeyi reddetmişlerse, Avrupa'nın kimsenin olmayan bir toprak haline, ya da «Asya'nın küçük bir burnu» haline getirilmesi, müzeleştirilmesi, redde karşı olan bu yetenekleri demek ki derinlerinde vardı. Bu yetenek ise orta sınıfların önemi gibi bazı şehir - köy arası v.s. ilişkiler gibi birtakım özellikleri olan özel bir topluma dayanıyordu. Süre ve süreklilik duygusu, bireysel değerlerin kolektif zenginleşmeleri, kollektifin bireyciliği sağladığı ödünler ve genişlemeler v.s. reddi bir toplumun ifadesi haline koyuyordu. Ama - işte bu sırada bu tarih içinde önemli bir değişiklik oldu. Avrupalılar Atlantik'in bütününe organik olarak katıldıklarının bilincine vardılar. Bu katılış savaştan sonra olmuş değildi. Kaynağına gitmek için XVI. yüzyılın ilk yıllarına çıkmak gerekir. Ama bu Atlantik dayanışmaları, varlıkları tehlikeye düşmeden kendi bilincine varmış değildi. Komünizm sadece yeni bir siyasî rejimi, vatandaşlar ve vatandaşlarla Devlet arasındaki ilişkilerin yeni bir hukukî tanımlaması, ya da belli bir iktisadı başka bir iktisadın yerine koymak olaydı, tartışma imkânı olabilirdi. Ama yeni bir kültür istemektedir, yeni bir adam yuğurmak istemektedir. Avrupalılar, Doğudan gelen çağrıyı, kültürleri ve belli bir insan fikri sahibi olmaları uğruna reddetmişlerdir. İktisadî ve toplumsal reformları reddetmiyorlardı, ama bütün vasıtaların sonuna göre haklı çıkarma diyalektiği, bütün vatandaşların cellât rolü ile kurban rolü arasında rol seçmek zorunda olması, sonunda da başkaldırmasının yasaklanmasına karşıydılar. «Ölçü, başkaldırmanın karşıtı değildir, diye yazıyordu. Camus, Başkaldırmadır ölçü olan, onu düzenliyen, savunan tarih ve düzensizlikleri içinde onu yeniden yaratan —Başkaldırmadan doğan ölçü ancak başkaldırmayla yaşıyabilir— İnsan bütün olması gereken şeye hâkim olabilir. Yaradılışta olabileceği her şeyi onarması gerekir. Bundan sonra çocuklar mükemmel toplumda bile daima haksız yere öleceklerdir. Dimitri Karamazov'un Niçin?i çınlamakta devam edecektir; sanat ve başkaldırma son insanla ölebilir ancak...»

Avrupalılar bu başkaldırma imkânı, katlanışa mahkûm olmama hakkını İkinci Dünya Savaşının ertesi elde tutmağa çalışmışlardır. Bu irade, Avrupa'dan daha geniş olan Atlantik şebe-

kesinin bütününe katılmalarının bilincine vardırmıştır onları. Bu bakımdan 4 Nisan 1949 tarihli Washington Andlaşması Avrupa uygarlığı tarihinin pek önemli bir tarihini gösterir: uygarlığın Atlantik'te genişlemesinin bilincine varılmasıdır bu.

Bu uygarlık, aslında bir söyleyişi uygarlığıdır — önemli olan konuşanın katılmasını sağlamak değil, söyleşinin yer alabilmesi için ona saygı göstermektir. Bu uygarlığın tarihinin sabitlerinden biri türlü biçimler altında her insanın kendi gerçeğini aramak hakkının beyanıdır, çünkü gerçek tek değildir, ne kadar bilinç varsa, o kadar gerçek vardır.

BİTİRİRKEN

Yazan: **André SİEGFRİED**

BATI UYGARLIĞININ TARİFİ VE KADERİ

AVRUPA'yı Beyaz ırkı (yahut hiç olmazsa onun en önemli kısmını) ve Batı uygarlığını uzun zaman aynı çağrışım içinde birleştirmek mümkün olmuştur. İhtiyar Avrupa tek başına bütün Batı demek olduğundan, büyük buluşlara kadar bu, hep böyle gitmiştir. Fakat Beyazlar dünyayı keşfetmek, fethetmek, sömürmek için her tarafa yayılınca, Avrupa onların başlıca ikamet yerleri olarak kalmakla beraber, artık tek sahaları olmaktan çıkmış; beri yandan da coğrafî bakımdan ilk beşiğinden taşan bir Batı medeniyeti gelişmeğe başlamıştı. Hattâ Kuzey Amerika, sonunda bu sistemin öyle esaslı bir parçası haline gelmiştir ki, insanın, onun bu uygarlığın merkezi olup olmadığını da sorası gelmektedir; beri yandan da aynı anda bütün bir Avrupa - Asya şeridi bizim nüfusumuzun dışında kalmaktadır. Yolundan çıkmış bir çekim merkeziyle ve değişen bir yönle Batı'nın, kişiliğini meydana getiren geleneksel nitelikleri uzun zaman muhafaza edebileceği şüphelidir.

— 1 —

Batı uygarlığının kaynakları uzak ve çeşitlidir. Bana öyle geliyor ki bu uygarlık bilgi, insan ve —endüstri devriminin mo-

dern şekli altındaki— teknik olmak üzere üçlü bir anlayış üzerine kurulu bulunmaktadır.

Bilgi bakımından biz düşünme ve muhakeme metodlarımızı eski Yunanistan'a borçlu bulunmaktayız: Yunanlıların bize bıraktıkları esaslı miras eleştirimsel düşünce, olayları izleme âdeti ve problemleri serbestçe ele alma yetisidir. Yunanlılar büyüden, kehanetlerden, akıldışı nesnelerden, dinin kendisinden kurtulan insan zekâsının bağımsızlığını daha Antik çağdanberi anlamış bulunuyorlardı: Bilgi alanını bir bakıma lâikleştirmişlerdi. Metodlu muhakeme tarzını, bir dâvayı zekânın karşılarında eğilmekten başka şey yapamıyacağı delillerle isbat etmek sanatını biz, onlardan öğrenmiş bulunuyoruz: Tanrıların kendileri bile mantığa boyun eğmek zorundaydılar! İşte Doğu ile Batı arasında meydaha çıkan birinci sınır budur ve kaydedelim ki bu, bir düşünce sınırıdır. Asurya'ya da Mısır'ın zaten epiy gelişmiş olan edebiyatlarında veya bilimlerinde Doğulu emreder, red ve itiraz eder, yalvarır, kehanette bulunur, gaipten haber verir ve izlediği zaman da anlatır, sayıp döker, derleyip toparlar. Yunanlı da izler ama nesnelerin anlaşılır sebebini keşfederek, izlemlerinden genel kanunlar çıkarmak çarelerini araştırır. Mısırlılar araziyi gayet iyi ölçmesini bilirlerdi ama, Euklides bir hendeseciydi. İki metod arasında dereceden ziyade mahiyet farkı vardır ve ikinci metod insanlığın tekâmülünde kesin bir ilerleyiş meydana getirmiştir ki, Asya'nın en ince ve ileri medeniyetleri —örneğin Çin medeniyeti— henüz buna ulaşmış değildir. Bugünkü günde Yunanlılar gibi izlenilen, muhakeme edilen, düşünülen her yerde insan, Batı'dadır: Kendini hemen tanıtan entelektüel bir iklimdir bu.

Muhakemenin bu şekilde kullanılışı, kendini kontrol edebilecek bir fert kavramını da gerekli kılar: Muhakeme eden insan hürdür, yalnız kendi koyduğu ya da kabullendiği kanunlara tâbidir, kendisinin de işleri demek olan kamu işlerine beslediği ilgi bundan ileri gelir. İnsanlık vekarının, eleştirme hürriyetinin saygı görmesine hak kazanmış olduğundan, kanundan da bu bakımdan inancalar elde eder. Yunanlılar Perslerle savaştıkları zaman bunu hür insanlar olarak, hür olduklarını idrâk ederek yapıyorlar ve bir efendinin düşünce insicamından yoksun, şekilsiz bir yığın halindeki uyruklarına karşı duruyorlardı. Bizim politik açıdan fert anlayışımız orada doğmuştur: Site'nin kızı olan ve liberalizmden ayrılmayan demokrasimiz, zorla değil de serbestçe kabul edilen ve despotun kaprisiyle zıtlık halinde olan bir kural -

kavramı üzerine kurulu bulunmaktadır. Marathon savaş alanı bu sembolik yüksek yerlerden biridir ki hiçbir Batılının orayı heyecan duymadan ziyaret edememesi gerektir.

Helen **Logos**'u münasebetlerin ve nisbetlerin doğuştan bir mânasını taşımaktaydı. Doğu ise kocaman'ı devimsi'yi tanıyor ve bundan hoşlanıyordu. Yunanistan ölçüden gelme ahengi, harmoniyi üstün tutuyordu. Nesnelerin kendi aralarındaki münasebetlerini bile kişi, amaçlarını, bunlara ulaşmak için elinde olan vasıtalara uyduracak duruma gelir; böylece bir hal ve gidiş kuralı edinir: Bu hal ve gidiş ahlâkın kendisi değildir ama o kişi bakımından pratik olarak, yine de bir ahlâktır. Bu görüş, yahut davranış şeklini tam mânasiyle benimsediği içindir ki Batı, kudretinin o dikkate değer âletini, Beyaz ırkı bütün ötekilerden ayırdeden âleti, yâni tesirliliğini elde etmiştir. Ciddi şeyler, ya da ciddi saymağa karar verdiği şeyler bahis konusu olur olmaz, Batı hiç çekinip sıkılmadan Yunan akılcı metodunu uygular; hattâ saygı olsun diye karşısında eğilmekle beraber, dine karşı da böyle davranır. Eski Yunanistan akıldışı (irrationnel) olanın payını vermesini bilmekle beraber, hayatın bütün bir bölgesini sınırlayıp ayırmıştır ki burada akıl, kendisi gibi olmayana hiç aldırış etmeksizin, serbestçe hükmünü icra ediyordu: Sosyal alanda hürleşme tam değildi ama öğrenim, bilim, muhakeme bahis konusu oldu mu bu hürleşme tamdı. Ne Asya'da, ne Müslümanlıkta varolmayan bu ayırıcı vasfı biz de benimsemiş bulunuyoruz; öyle ki, Batı'nın anası olan Yunanistan'la Doğu arasındaki eski sınır olduğu gibi durmakta ve dikkate değer taraf şu ki, hemen hemen de aynı yerde bulunmaktadır. Demek oluyor ki çekilmiş olan sınır, yalnız Tanrı ile Caesar arasında değil, Tanrı ile akıl tanriçesi olan Minerva arasındadır; hattâ belki Tanrı ile bugün onun en tehlikeli rakibi olan tesirlilik tanriçesi arasındadır demek de yerinde olur.

Zaman geçtikçe Yunan uygarlığı kısırlaşmıştır: Bu uygarlığı hemen hemen bizlere kadar ulaştırmış olan Bizans, bunun başlangıçtaki ilhamını kaybetmiş bulunuyordu. Yalnız Helen düşüncesi geleneği ile Batı, bugün olduğu hale gelemezdi. Başka bir aşı daha gerekiyordu herhalde. İşte Yahudi âleminin, sonra da İncil'in yaptığı etki burada ortaya çıkmaktadır. Kişisel Tanrı ve insanın onunla olan münasebetleri anlayışını Yahudiler edindiler. Helenizmin şüpheci çoktanrıcılığı ile tezat halinde, sevgi dolu bir tektanrıcılıktı bu. İnsanca kusurlarla dolu olan, zaman-

la mantığın kanunlarına sıkı şekilde tâbi bulunan ve netice itibariyle pek az tanrısal olan Yunan tanrıları artık bizim için sevimli ve fantazi dolu birer uydurmadan başka şey değillerdir. Fakat, hele protestanlıkta bizim Tanrımız, tam mânasiyle Hz. İbrahim'in Tanrısı olarak kalmıştır. Ur'da doğmuş olan bu eski peygamberdendir ki biz gerçekten «Kaadir-i mutlak» olan bir Tanrı kavramını edinmiş bulunuyoruz; onun kudreti her kanunun, hattâ bazıları için her ahlâkın üstündedir: Kıskanç, tekelci bir Tanrı'dır o ve müminin inanç yoluyla onunla bir çeşit anlaşma yapar. Artık bahis konusu olan zekâ ya da muhakeme değil, mistik nesnedir; çünkü İshak'ın kurban edilmeğe kalkışılışını akılla, muhakeme ile haklı göstermek işini kim üzerine alabilir? Hz. İbrahim bir çeşit duyuş şeklinin öncüsüdür ki, bu, bugün dahi milyonlarca Batılı tarafından devam ettirilmektedir. Yahudilerin de, Müslümanların da onu peygamber saymaları, kendisinin dinsel yetişişimizde işgal etmekte olduğu büyük yeri hiçbir suretle küçümsetemez. Kudüs'e yaptığım ziyaretlerde ilk düşüncem Golgotha'ya yöneliyordu, fakat Ömer camisinde muhafaza edilmekte olan efsanevî kaya, sonradan bana, fikrî köklerimizin, önemi hiç de küçümsenmiyecek olan, bir tanığı olarak göründü. Bu kaynak Asyalıdır ama Batı Asyalı olduğunu da belirtmek gerektir; çünkü Orta Asya daha ziyade tanrıtanımaz dinler meydana getirmiş ve bunlarda insanın kendisi Tanrı olmuştur. Hz. İbrahim'le, Batı'da tektanrıcı bir bölge başlamakta ve bizim Batı da buna eklenmektedir: Hind'in Doğusunda ve Çin'de belirli olan, Afrika animizmiyle çoktanrıcılığından başka sınırlarla ayrılmış bulunan bu bölge başlıca Yahudileri, Müslümanları ve Hıristiyanları içine almaktadır; zira biz Hıristiyanları da İbrahim'in, İshak'ın ve Yakub'un cereyanı içinde sınıflamak gerektir.

Fert anlayışımız da ahlâksal bir birim sayıldığında, bize Hıristiyanlık yoluyla Yahudi geleneğinden gelmektedir. Âmirane bir buyruk olan ahlâk kanunu akıldan değil, özü bakımından başka olan üstün bir otoriteden çıkmaktadır ve İsa'nın onu Yahudi hüviyetinden sıyırarak yaptığı değişiklik, esasında bu kanunun vasfını değiştirmiyecektir: Batı'nın yetişiminde Hıristiyanlığın oynadığı muazzam rol —ki belki de Batı'nın başlıca birimini teşkil etmektedir— de insan varlığının bu şekilde anlaşılmasındaki orijinalliği belirtmektedir: Yani bu varlık bir zekâ olarak değil, fakat fikrî bir birim olarak gözönüne alınmaktadır. Yunanlı nizamı kurmuştu, Yahudi ve ondan sonra da Hıristiyan adaletle meş-

gul olmaktadır; fakat nizam bir kural, adalet ise bir ihtirastır: Her iki yanda da basınç, ısı, gerilim ayrı ayrıdır. Doğruya, adile borçlu olunan ve sosyal otorite tarafından belki de ihmal edilip alaya alınan, ayaklar altında çiğnenen şeyin ihtiraslı, kıskanç anları, gerçekte ihtilâlci olan bir itiraz fikrinden doğmaktadır. Eski Yahuda ülkesinden gelen ve içinde fırtınalar esen mistik bir soluk böylece asırların üzerinden aşmıştır ve bastığımız yeri sarsmağa devam etmektedir.

Böyle bir mayanın bize tesir ettiği ölçüde biz de Orpheusçu ve Apolloncu olmaktan ziyade Ibraniyiz. Hattâ öyle sanıyorum ki bu etki katoliklerden çok, protestanlarda daha çok hissedilmekte, İngiliz protestanlarında ise ötekilere göre çok daha fazla hissedilmektedir. Gerçekten de Kitab-ı Mukaddes gelenek bakımından protestanın okuduğu başlıca kitaptır ve Kıtab-ı Mukaddes'te o yalnız Yeni Ahid'i (yani İncil'i) değil, Eski Ahid'i de okur. Tekvin'den, Mezmurlar'dan ya da Peygamberler Kitabı'ndan alınma filân âyetin, falan kelimenin yorumu bazı Amerikan mezheplerinin kökünü teşkil etmektedir ki böylece Doğu, Uzak - Batının tâ içine kadar sokulup orada varolabilmektedir. Böylece, kutsal kitapların her gün okunması yüzünden İngilizce konuşan memleketlerde bir çeşit Kitab-ı Mukaddes kültürü doğmaktadır: Aristokratik olmaktan ziyade halkçı olan, şiirle, renkle ve beliğ bir lirizmle, insanî isteklerle dolu bir kültürdür bu. Tuhafı şu ki, sosyal bir itiraz haline sokulmuş olan Yahudi dinamizmine en asık yüzlü teknikte dahi rastlanmaktadır; öyle ki bazen, Karl Marx'ın durumunda olduğu gibi, onun ihtirasını bu dinamizin alevlemişe benzemektedir.

Doğudan çıkma bu eski kavramları kendi üzerine alan Batı, ilk anlamlarının zıddını söyletmeğe işi vardıracak kadar bunları değiştirmiştir. Daha âciz olanın daha saygıdeğer olduğu yolundaki İncil anlayışı XVIII. yüzyılda politik eşitliğin bir tevidi haline gelmiştir. Günümüzün sosyal mistiklerinin kaynağında, boyuna adaleti isteyen peygamberlerin sert seslenişleri bulunmaktadır. İncil'deki menfaat gütmemezlik, tezatlı bir şekilde, bir tesirlilik kaynağı haline gelmektedir: Bahis konusu olan, ruhu kurtarmaktı; fakat şeytanın dürtülerine karşı koymak alışkanlığı, kendi kendini kontrol etmek sofuluğu dünyevî başarının bir âleti haline gelmiş bulunmaktadırlar. Fikrî ilham insanı maddeci bir gerçekleştirmeye götürdüğüne göre, bu noktada zihin karıştırıcı bir müphemlik vardır. Bu şartlar altında, vaadi alan Hz.

İbrahim'in mistisizminin, bizim emperyalizmimizin çok uzak kaynağı olup olmadığını da insanın kendine sorası gelir: Çünkü bilindiği gibi Tanrı, bu yaşlı peygamberin inancını, ona yeryüzünde kudret vaadederek mükâfatlandırıyordu. Batı bu düşüncede ayak direyerek, fikrî bakımdan belki de ihanet sayılacak bir değiştirme yapmıştır.

Ne Yunanlılar ne de Yahudiler gerek prensipten, gerekse ihtirastan kuralı çıkarma işini başaramamışlardı. Biz nizam fikrimizle hukukî çatımızı Roma'dan almış bulunuyoruz. Hattâ yaşlı Avrupa kıtasında gerçek anlamiyle Batı, ancak sınır olarak vardır. Gerçi eski Asya, Devleti kurabilmiştir ama bunu despotik şekil altında yapmıştır; Yunan siteleri demokrasiyi kurmuşlardır ama anarşi ile istibdadın tam ikisi arasını bulamamışlardır. Avrupa daima Roma barışının hasretini, bütün uygarlığı aynı kanunlar altında toplayan, büyük bir idare mekanizması üzerine kurulu evrensel bir nizamın hasretini çekmiştir. Bu sistemde hukuk, mülkiyeti nizamlayarak inanca altına alıyor, böylelikle ferdin medenî bağımsızlığını da inanca altına almış oluyordu. Doğu Akdeniz'de doğmuş olan insan anlayışı da bu sayede hukukî bir ifade şekli buluyor ve bu, onun yaşamasını sağlıyordu. Yine aynı suretledir ki Roma, kendi katoliklik çağında İncil'in başlangıçtaki cereyanını Yahudi kaynağından sıyırıp kurtararak bu cereyanı disiplinleyip hale yola sokuyordu.

Böylece birbirine paralel olan üçlü bir gelenek ortaçağı aşıp modern çağa kadar gelecekti: Bu üç gelenekten Yunanlılarınki, düşünce hürlüğü anlamına geliyordu; (içinde Yahudilik yankıları da bulunan) İncil'inki, insanî ülkücülük sembolüydü; Roma'nınki ise nizam öğretici bir gelenekti. XIII. yüzyıl, Rönesans ya da büyük bilginler, düşünürler yetiştiren devirler sırasiyle bu kaynakların birinden, ya da öbüründen beslenmişlerdi. O andan itibaren Batı tam ve mükemmel, hattâ bir bakıma, belki en iyi olarak görünebilirdi ve gerçekten öyleydi de. Bununla beraber onda bugün gördüğümüz gibi olması için eksik olan, onu tam mânasiyle mükemmelleştirmek veya büsbütün çığırından çıkarmak için eksik olan şey son bir safha, endüstrileşme safhasıydı.

Yeni bir tekniğin, makineleşmenin benimsenmesidir ki Batı'ya kudretinin kesin âletini vererek onu bugünkü haline sokmuştur. Batı Avrupa'da endüstri ihtilâli XVIII. yüzyılda olup bit-

miştir ama daha XVII. yüzyıldan itibaren bilginler ve filozoflar tarafından mükemmelleştirilen bir metod, insanlığımıza gerçekten yeni yollar açmıştır. Burada bilimle tekniği birbirinden ayırdetmek gerektir. Yunanlılar daha çok önceden bilimsel müşahedenin bir dereceye kadar da deneylemenin kurallarını düşünüp kurmuş bulunuyorlardı; tabiî kanun kavramına sahip bulunmaktaydılar; öyle ki, bu bakımdan modern insanlar bir yenilik yaratmış olmuyorlardı; fakat eskiler bazı ufak istisnalar hariç, sadece teori sahasiyle yetinmişlerdi; kendi düşünüşlerine göre daha asil buldukları için maddî ilerlemeyi araştırmaktan ziyade bunu iç mürakabeye daha çok önem vermişlerdi. Eskiler, pratik yaşayışın meşgalelerini, kaygılarını zorlayıcı, emredici hale sokmayan o kolay ve rahat Akdeniz ikliminde yaşıyorlardı: Arkhimedes, yaptığı ustalıklı buluşlardan ötürü özür dilemekteydi hattâ! Merkezî Avrupa'nın Kuzey - Batısına doğru yer değiştirmiş olan bir medeniyette soğukla, rutubetle, bozuk havalarla savaşmak, ihtiyaç yüzünden gündelik hayatın daha rahat şekilde düzenlenmesiyle uğraşmak gerekiyordu. Bu şartlar altında bilim iç mürakabeden vazgeçiyor, teknik de bilimi geride bırakmağa hazırlanıyordu. Düşünürlerle bilginlerde öğrenme merakı başlıca dürtü olarak kalıyordu şüphesiz, ama bilim de tatbikata ilgilenmeden edemiyordu artık. Zaten bunun için gerekli imkânları da ona, düşünce vermekteydi: Bacon'un deneyleri modern tesirliliğin kaynağıdır; Descartes'ın usullerinde ise Amerikan rasyonalizasyonu fazlasıyle vardır. Yunanlıların devamcıları olan bu «düşünme ustaları»dır ki geliştirdikleri metodlar sayesinde XIX. ve XX. yüzyılın o dehşetli endüstriyel inkişafını mümkün kılabilmişlerdir.

Demek oluyor ki —Doğu'nun eskiden olduğu gibi bugün de sahip bulunmadığı— Yunan usulü bilim ve muhakeme olmasaydı Batı'nın uyguladığı şekilde makineleşme mümkün olmıyacaktı. Bununla beraber bu makineleşme özellikle bir tekniktir: Yani tabiat kuvvetlerinin dizginlenmesi tekniği ki, bu kuvvetleri hükmü altına alan insanın kudreti bu yüzden ölçüsüz şekilde artmıştır. Neolitik çağın aracı olan âlet, ancak insanın tamamen sınırlı olan adale enerjisiyle işlerdi; fakat insan kuvvetiyle artık hiç bir münasebeti kalmamış olan makine verimine sınır tanımamaktadır. Öyle ki, makine sayesinde bundan böyle her şey mümkün görünmektedir. Bu yüzden yepyeni bir sosyal yaşayış şekli doğmuş bulunmaktadır. Çünkü endüstrinin hizmetine giren bi-

lim, menfaat gütmez bir meraktan bambaşka bir şey haline girerek olaylara bağlı bir disiplin şeklini almış ve bu olayları insanın ihtiyaçlarına uydurmuştur. Artık hâkim olan şey bir kudret iradesi, dünyayı değerlendirmek için duyulan bir sabırsızlıktır. İnsan kendi usullerinin hâkimidir, ama artık kendi kendisinin hâkimi değildir: Zincirden boşanmış bir çeşit romantizm onu sürüklemektedir; Barrès'in dediği gibi, «bir ihtirasın hizmetine girmiş bir metoddur» bu.

Netice itibariyle bahis konusu olan ayrı bir tarih devresi değil, fakat insanlığın yeni bir çağıdır: Geçmekte olan neolitik çağdan sonra, makine çağıdır bu. Bu çağ, dünyanın tabiî zenginliklerini, geleceği hiçbir şekilde düşünmeden, delicesine israf etme politikasıyle aynı âna rastlamaktadır; ve sermayesini yemekte olan bu medeniyetin yarattığı ânî ve ölçüsüz zenginlik intibaını kısmen izah eden şey de budur. Batı, bir buçuk asır boyunca bilimin ve makineleşmiş endüstrinin tekeline sahip olmuştur. Bundan da hiçbir şeyin karşı duramıyacağı bir kudret elde etmiştir. XVII. yüzyılda Avrupa ile Asya arasında henüz varolan denge bozulmuş ve Batı tekniğinin tahakküm anlamına geldiğini geç olarak anlayan Asya da bu tekniği benimsemeğe gayret etmiş; fakat bunu hayranlıktan ziyade kendini savunma kaygısıyle yaymıştır. Bugün bütün kıtalar, bütün ülkeler, bütün ırklar makineyi istemektedirler. Fakat bir âleti kullanmak kolaydır ama bunu bulmak, yenilemek başka şeydir ve Batı üstünlüğünün üzerine kurulu bulunduğu, her şeye rağmen sağlam temel de burada ortaya çıkmaktadır. Görünürde bahis konusu olan, teknik bir ilerlemedir, fakat Batı'nın başarısı, bu başarının gelmekte olduğu uzak ve çeşitli kaynaklar kadar karmaşık olan faktörlere bağlı bulunmaktadır. Bu noktada, medeniyetimizin geçirmesi muhtemel bir krizin ufukta belirdiğini görmekteyiz: Bu medeniyetin tekniğini, derin bir şekilde, kültürü ile beslenmektedir; kültürünü inkâr eder ya da aşırı derecede teknikten yana eğilirse, o zaman hayatiyetinin kaynaklarını tehlikeye sokmuş olur.

2

Batı uygarlığı, belirli bir coğrafî ortamda teşekkül etmiştir: Başlangıçta bu, Akdeniz ve özellikle Doğu Akdeniz'dir. Asya kıta blokunun zıddına olarak, Yunanlıların hayatı denizde geç-

mekteydi, oynaktı, değişikti. Yapısı daha sağlam olan Roma da Akdenizli olarak kalıyordu. Bugün Batı'yı vasıflamakta olan endüstri sistemi daha sonra Orta ve Kuzey - Batı Avrupa'da kurul du. Teknik ilerlemenin merkezi Yeni dünyada yerleşmek eğilimini gösterse dahi, ilk hamleyi daima eski dünyada aramak gerektir. Demek oluyor ki medeniyetimizin kaynağında, kolaylıkla seçilebilen, birtakım coğrafî şartlar vardır.

İlkin, özellikle Akdeniz'de, insan ölçüsünde bir coğrafî ortam görmekteyim ki burada tabiat, insan faktörüne göre ne ezici, ne de nisbetsizdir. Yunan bilgicisi Protagoras: «İnsan, nesnelerin ölçüsüdür», demişti: Paul Valéry'nin «esaslı şekilde Akdeniz'e özgü» diye vasıfladığı bu sözün, Avrupa'ya has olduğu da söylenebilir. Bizim yaşlı kıtamızda, yahut hiç değilse onun benliğine sahip olduğu bölgelerde, insanın tabiate uyduğu gibi bir intıba edinilir. İklimden yana da durum aynıdır: Mutedil bir deniz iklimidir bu, hiç bir zaman aşırı derecede kıta iklimi değildir, uzun mevsim sonlarından meydana gelmedir; ne coşturup kışkırtır, ne de gevşetip yumuşatır; tersine olarak, sonuçları öceden hesaplanabilecek olan, ölçülü bir çabaya sevkeder insanı. Böyle bir çevrede insanla içinde yaşadığı tabiat arasında bir bağ vardır ve Avrupa, bunun böyle olduğu tek kıtadır şüphesiz.

Bunun sonuçları ise âşikârdır, apaçıktır. Bu, çabayı varılacak amaca göre ölçme imkânı, ahlâk doğurur; yahut hiç değilse zamanla mekânın tam bir kavramını içine alan makul bir hal ve gidiş duygusu meydana getirir. Coğrafî yapı korkunç, iklim - Afrika'da, Asya'da, Amerika'da olduğu gibi- aşırı oldu mu bu hal ve gidişin bu çeşit dengeli ahlâkı tam tamına teşekkül edemez. O takdirde çalışma ya çok kolay ya da çok güçtür ve yapılan çaba ile elde edilen sonuç arasında istikrarlı bir nisbet meydana gelemez: Bundan da, ektikten sonra beklemeden biçmek iddiasında olan, spekülasyon fikri ya da, toprağı hiçbir zaman kısırlaştırmaksızın ondan her şeyi isteyebileceğini sanan çiftçinin suursuzluğu meydana çıkar. Avrupa köylüsü ise insan gücünün sınırlı olduğunu ve belirli bir miktar ürün elde etmek için belirli bir miktar çabada bulunmak gerektiğini iyi bilir. Belki savaş bizdeki bu ekonomik ahlâkı bozmuştur, fakat hareket ve üretim tarzlarımızı öteki ırklarınki ile, hattâ Avrupa'nın dışındaki Beyazlarınki ile kıyaslarsak görmek zorunda kalırız ki, Avrupa bir çalışma ahlâkı yaratmıştır ve bu onun başarısının unsurlarından biridir.

Bütün Beyazlar, Batı medeniyetine katılmış olmakla beraber

—çünkü Asya'daki Beyazlar buna kapalı kalmışlardır— bu medeniyet bir ortamın sonucu olduğu kadar bir ırkın da eseridir. Beyazlar ve yalnız onlardır ki Batı'yı meydana getirmişlerdir. Onları Zencilerden, Kızılderililerden ayıran mesafe muazzamdır ve Sarı ırk böyle bir tesirliliğe muktedir olsa bile, teknik bakımdan üç asırlık bir gecikmenin ıstırabını çekmektedir. Bu şartlar altında bizim medeniyetimiz coğrafî bir sahaya sahiptir ve bunun merakla belirtilebilecek olan sınırları vardır. Antik çağda Doğu, adına henüz Batı denilmeyen şeyden, yeni bir düşünce tarzı icad edecek olan o Helen âleminden daha o zaman ayrılmış bulunuyordu. Ege denizi, Asya kıyısındaki Yunan siteleriyle, Doğulu olan Perslerinkinden başka bir medeniyete sahipti. Büyük İskender'le beraber Helenizm Hind'e kadar yayılınca sınır Doğu'ya doğru iki bin kilometre ileriye götürülmüş gibi oldu ama, geçici bir dalgaydı bu ve çağımızın II. yüzyılından itibaren Doğu, Hellen fethinin kendisini de Doğululaştırarak yine baskın çıkmanın yolunu bulmuştu: O sırada Suriye'de, çölün başladığı noktada yerleşmiş olan sınırla beraber, hep aynı olan bir çeşit coğrafî sınır da böylece meydana çıkmak istidadını göstermişti. Fakat Araplarla beraber Akdeniz'de, tâ Okyanus'a kadar, bu sefer de Doğu, Batı'nın üzerini kapladı. O sırada Araplar Avrupa'dan daha medeniydiler, teşebbüs kabiliyetine, fikir hürlüğüne onlar sahiptiler: Nitekim daha sonra yine bu hasletler sayesindedir ki Batı, büyüklüğünü isbat edecekti. Nihayet Osmanlı İmparatorluğunun çöküşü ve yokolmasıyle bir kere daha geçmişteki sınırlara dönüldü.

Bu sınırlar hangileridir? Görünüşe göre Akdeniz ne kadar Doğu etkisi altında kalmış olursa olsun, bunun zıddına olarak gerideki kıta ülkesi yoluyla Batı'ya bağlı olmağa devam etmiştir. Kıyıda, adına «İskeleler» denen limanlar ona aittir; bunlar çoğu zaman «pazar» diye vasıflandırılan ve gerçek çöl limanları olan içerideki antrepoların karşısındadırlar. İskenderiye'nin, Beyrut'un, Trablus'un Akdenizli olmalarına karşılık Kahire, Kudüs, Şam, Halep başka bir iklim altında yaşamakta, başka bir âleme bağlı bulunmaktadırlar. İki coğrafî bölge, iki medeniyet arasında zıtlık vardır ve Akdeniz'den çölün zıddı, mukabili diye sözedilişi büsbütün haksız değildir. Şurasını da söyliyeyim ki Doğu Müslümanlık, Yunanistan'la Roma'nın Asya'dan fethettiği ne varsa hepsini geri almıştır. Netice itibariyle çölün ve büyük toprak bu-

utlarının yaşayışı batılılaşamamıştır: Bu yaşayış Doğu'ya aittir ve bunun içindir ki yine ona dönmüştür.

Kıta Avrupası ile Asya arasında ise geçit daha az belirlidir. Tam anlamıyle Batı, Batı Avrupası ile Orta Avrupa'dır, ondan sonra da Doğu'ya doğru basamak basamak bir iniş başlar: Arz küresinin saat dilimleri Avrupa kıtasını, oldukça doğru şekilde medeniyet şeritlerine bölerler. Rus saatine ulaşıldığı zaman insan belki henüz Asya'da değildir ama artık tamamen Avrupa'da da değildir ve muhakkak ki Batı'yı arkasında bırakmıştır.

Nihayet Uzak Batı'da da bizim medeniyetimizin artık Avrupalı olmaktan çıkmış olan bir parçası daha vardır ki Birleşik Devletlerden, Britanya dominyonlarından, Beyaz ırkın hâkim olduğu ölçüde Güney Amerika memleketlerinden meydana gelmedir. Kenarlara da beyazların idare ettikleri —ve az çok eski sınır eyaletlerini andıran— sömürge işletmelerini ilâve etmek yerinde olur. Fakat bizim tekniğimizi, hattâ maddî medeniyetimizin dış görünüşlerini kabul etmekle beraber fikrî bakımdan başka bir yere bağlı olmağa devam eden ülkeleri bu âlemin dışında bırakmak gerektir. Bu bakımdan ne Mısır, ne Pakistan, ne Hindistan bizim aileden değillerdir ve böylece de Batı âleminin Hıristiyan zeminli birliği meydana çıkmaktadır ki bu, bel. i de Avrupa'nın en gerçek birliğidir: Bu hümanizma, aziz Paulus'un dediği gibi «bir sürü günahı» örten merhamet, bu acıma duyusu hep bu birliğin eseridir.

İşte bu ayırmaların ışığı altında ve bir sürü iddialardan, dış görünüşlerden, iki yüzlülüklerden meydana gelme bir çalılık temizlenince sonunda, Batı medeniyetinin gerçek çehresi de belirli olarak meydana çıkar. Batı ta işin esasında insanın kendi kaderini kendisi yaratabileceğine ve yaratması gerektiğine inanır ve bunu açıkça söyler. Demek oluyor ki insan mutluluğu Tanrı'dan beklemiyecek, varacağı amacı, kullanacağı vasıtaları tesbit etikten sonra kendisi işe koyulacaktır. Bu ise kaderciliğin, pasifliğin inkârıdır: Nesnelerin maddî ve sosyal görünüşleri üzerine parmak basılmıştır ve bahis konusu olan, mistisizmden ziyade, insanlığın ilerlemesidir. Asyayı tanıyanlar orada havanın ne kadar başka olduğunu, bugün dahi bu kıtanın sefalete, açlığa, hastalığa, hattâ fizik ve alçalışa nasıl tevekkülle katlandığını bilirler: Kanton'un ya da Benares'in şu veya bu mahalleleri, Victor Hugo'nun «Notre - Dame'ın Kamburu» adlı romanında sözünü ettiği haşerat yataklarını hatıra getirir. Asyalılar mutluluğun

gerçek kaynağını maddi ilerlemekten başka bir şeyde görüyor olsalar gerektir...

Batı Tanrı'dan sözeder, hattâ fazlaca sözeder; fakat çoğu zaman sanki ona güvenmemesi gerekiyormuş gibi hareket eder. «Başkasına yardım et, Tanrı da sana yardım eder» atasözü bu bakımdan mânâlıdır. La Fontaine **Çamura batan arabacı** adlı masalında: «Herkül insanların şöyle biraz davranmalarını ister, sonra da onlara yardım eder,» diyor (1). Demek ki, sanki Tanrı hiç işe karışmayacakmış gibi, insanın kendi işini kendisinin başarması gerektir. Bu, hareket probleminin lâik şekilde ortaya konuluşu demektir ki bir alanın belirmesiyle sonuçlanır; tâbir caizse medenî olan bu alanda da, tam mânasiyle akıl ve onun metodları hüküm sürer. Biz bu durumda dünyayı Tanrı ile Caesar arasında bölme işini tamamen uyguluyoruz ve Caesar da tam mânasıyle ve hattâ bizim sandığımızdan da fazlasıyle kendine ait olan bir ülkeye sahip bulunuyor. Hz. İsa'nın «Caesar'ın hakkını Caesar'a Tanrı'nın hakkını da Tanrı'ya verin!» sözünü **İsa'nın Hayatı** adlı eserinde yorumlayan Ernest Renan şöyle diyor: «Çok derin bir sözdür bu ve Hıristiyanlığın geleceğini karara bağlamıştır. Tam mânasiyle spiritüalist, harikulâde doğru olan bu söz ruhanî nesne ile cismanî nesne arasındaki ayrılığı kurmuş, gerçek liberalizmle gerçek medeniyetin temelini atmıştır.»

Gerçekten, medenî hayatla dinsel hayat arasındaki bu ayrılık, Doğu'nun bilmediği bir şeydir: Orada iki alan arasında hiç bir bölme yoktur ve hattâ Müslümanlıkta medenî kanun kavramı aklın almayacağı bir şey gibi görünür. Hem de hayatın en önemlilerinden olan, bütün bir sıra fiiller böylece, deneyle ve muhakeme ile değil de inançla, kehanetle, büyücülükle ilgili deliller tarafından tesbit ve tanzim olunur. Buna karşılık Batı pratik meseleleri hiç çekinmeden, pratik telâkkilere göre ele alır: Ters yöndeki bütün iddialar ortadan siliniverir.

Hattâ korkarım ki daha uzağa dahi gitmek gerekecek: Tanrılar olmaksızın iş görülür, hareket edilir, demiştik; fakat gerekince onlara karşı da hareket edilir. Prometheus Tanrıların istedikleri itaatin karşısına insanların muhalefetini çıkaran bir âsidir ve insanların durumu da Zeus istedi diye değil, bu isyan sa-

---

(1) Bizdeki, «Deveyi önce sağlam kazığa bağla, sonra Tanrı'ya emanet et», ata sözünün karşılığı. (Çevirenin notu)

yesinde düzelir. Yarı-Tanrı geleneğini her gün devam ettiren Avrupa asıl bu «non-conformisme»i (1) ifade eder: Hareketin suları canlı hale sokuşu gibi, Avrupa'da hayatiyeti idame ettiren, budur. Örneğin totaliter Devlet şekli altında, konformist bir tutumun benimsenmesinin, Avrupa kıtasının gerçek kaderine zararlı olup olmıyacağı da sorulabilir. Eleştirimsel zihniyet, savaş zihniyeti doğuştan vardır onda: Bu savaş sınırların korunması ya da yığının içinde eriyip gitmek istemiyen politik ferdiyetlerin savunulması için yapılır; hegamonyaya kimin sahip olup dünyanın değerlendirilmesi işini kimin idare edeceğini kararlaştırmak için yapılır. Doğruyu söylemek gerekirse bütün Avrupa tarihi, hiçbiri ötekilere hâkim olacak kadar kuvvetli olmayan rakip Devletler arasında için için devam eden savaşların birbirini kovalamasından ibarettir. Bununla beraber şimdiye kadar Avrupa medeniyetinin birliği aslâ tehlikeye düşmemiştir; hattâ bu politik ayrılığa karşılık müşterek bir kültürün bulunması da bu medeniyetin ayırıcı vasıflarından biridir. Yaratıcı zihniyet, müsbet teşkilâtlanma ve eleşitrimsel zihniyet bir arada yaşamaktadır; eleştirimsel zihniyet ise ölçüp tartan ve tartışan, gerekince de inkâr eden bir isyan zihniyeti haline gelmeğe hazırdır. Bu çelişiklik olmasaydı, Avrupa hayatiyetini muhafaza eder miydi? Fakat onu öldüren de yine bu çelişikliktir. Bu «non-conformisme» ilkin Atlantik'i aşmıştı ama orada tutunmuşa benzememektedir.

3

Batı'nın aslında Doğu'ya üstün olup olmadığını bilmiyorum. Şayet işi manevî nesne ve fikir hayatı bakımından ele alırsak Doğu bundan emin değildir ama tesirlilik alanında hiç şüphe yok ki Batı üstün gelmektedir. Bu olağan dışı üstünlüğün sebeplerini çözümlemek gerektir.

Bizim üstünlüğümüz asıl ve hemencecik teknikte meydana çıkıp kendini göstermektedir. XVII. yüzyıla kadar avantaj bizim lehimize değildi. Araplar, Hindular, Çinliler ince bir zanaatkârlığa sahiptiler ve bu alanda, kendimizin de itiraf ettiğimiz gibi, bizi çok geride bırakıyorlardı: Hind kumaşları, Çin porselen ve lâkları öyle bir inceliği canlandırmaktadırlar ki biz bunu geçmiş,

---

(1) Gelenek ve göreneklerin dışına çıkmak (Çevirenin notu)

nattâ buna ulaşmış dahi değiliz; sonradan geliştirdiğimiz buluşların çoğu Asya'dan gelmekteydi ama bu kıta bunlardan faydalanma işiyle pek uğraşmamıştı: Biz barutu toplar için kullandık, oysa ki Çinliler bundan donanma, şenlik fişekleri yapıyorlardı! Neolitik çağın faydalı şekilde gelişmesine rastlayan zanaat tekniğinde Batı, demek oluyor ki, başyeri işgal etmemekteydi. Bizim lehimize eşsiz bir gelişmenin başlangıcını gösteren, makine olmuştur. Doğrusunu söylemek gerekirse, biz bu bakımdan bir çeşit tekele sahip bulunmaktayız: Makine ile olan güç üretimler ancak, yalnız ve daima Batı'da yapılmaktadır; başka yerlerde sadece nisbeten kolay endüstri imalâtı başarılabilmektedir; Japonya'nın kendisi dahi bazı özel imalâttaki ustalığına rağmen, her şeyi yapmağa muktedir olduğunu gösterememiştir.

Bununla beraber Asya bizim makinelerimizi işletmesini öğrenmiştir; bu makineleri becerikli bir şekilde, keskin bir taklid duyusu ile ve özellikle az masraflı olarak kullanmaktadır, çünkü iş gücü ona hemen hemen bedavaya gelmektedir. Bir Japon, ya da Çin iplik fabrikasının maliyet fiyatları her türlü rekabete meydan okumaktadır. Bu yüzden de, Doğululara sık sık rastlanan şöyle bir hülya meydana gelmiştir: «Artık biz de sizin âletinize sahibiz, bunu kullanmasını biliyoruz, demek oluyor ki bundan sonra eşitiz artık: dün bize karşı sahip olduğunuz üstünlüğe şimdi sahip değilsiniz.» Otomobilin de, uçağın da, genel olarak makinenin de artık tek kıtanın tekelinde olmadıkları doğrudur; fakat Batı'nın başarısının asıl sebebi bu âletlerin her gün kullanılması değil, bütün bu modern icatların ve genel olarak da bütün endüstriyel icatların, Beyaz ırkın oturduğu memleketlerden çıkmış olması keyfiyetidir.

Tekümüllerinin belirli bir ânında bütün insan uygarlıkları sırasıyle ortaya şu veya bu şekilde bir zekâ kıvraklığı koymuşlardır. Bunda hiçbir kıtanın ya da ırkın tekeli yoktur; fakat şu da söylenebilir ki, şimdiki endüstriyel devrede Batı her şeyi yapmış, Doğu ise hiçbir şey yapmamıştır. Makineyi işletmek çok iyidir, fakat yalnız bu yetmez. Makineyi onarmak, iyileştirmek, yeni baştan yapmak, yeni şartları yahut gereklilikleri gözönüne alarak bunu yeni baştan tasarlamak gerektir. Asya kopye etmekte, hattâ kusursuz olarak kopye etmektedir, fakat ödünç aldığı kavramları yenilememektedir: Sanki kendisini icatların Avrupalı veya Amerikalı kaynaklarından ayırmakta olan bir bilgi ve yeterlik ablukası onu, çabucak âciz yahut hiç değilse geride bırakıverir;

Batı ilerlemeğe devam ederken Doğu da her halde nisbî bir durgunluk halinde kalır: Bu da zekânın yahut alâka ve enerjinin kıt oluşundan değil, ilham ve yaratıcı metod kıtlığından ve bel ki de ilerlemeye olan inancının yetmezliğinden ileri gelir.

Bununla beraber ben yine de değerlendirme bakımından zamanımızda gerçekleştirilen büyük işlerde Batı'nın kazandığı başarının en doğru sebebine henüz dokunmamış olduğumuza inanıyorum. Bence bu sebebi idare kudretinde aramak gerektir. Tarihsel bakımdan insanlığın yaptığı istihsal birkaç büyük gelişme devresine bölünmüş bulunmaktadır; ancak bunlar birbirlerini kovalayış sırasında zaten o kadar girift durumdadırlar ki hâlâ çevremizde, aynı memleketlerde ve hemen hemen aynı atelyelerde birbirleriyle karşılaşmaktadırlar. Neolitik çağa uygun olarak ilkin zanaatkârlık (yahut sanatçılık) safhası vardır ki âletin kullanılmasına bağlı haldedir. Makine ile beraber mekanik bir safha başlamakta, bundan da modern endüstrinin sonsuz gelişmesi meydana çıkmaktadır. Fakat seri ve yığın halinde imalâtla ayrıca gelişen bu endüstri, istihsali, idare safhası diye adlandırılabilecek olan, yeni bir safhaya doğru yöneltmek eğilimindedir; çünkü teşebbüslerin yeni şekilde idaresi öylesine karmaşık bir teşkilât kurmağı gerektiriyor ki bu, tekniğin kendi alanından dışarıya taşmaktadır. Bütün büyük endüstri memleketlerinde yapılan son sayımlar mânalı bir olayı meydana çıkarmıştır ki o da şudur: İşçi personelin sayıca nisbeti, hızla artmakta olan idarî veya ticarî personelin nisbetiyle tezat halinde olarak, azalmaktadır. Maliyet fiyatlerinin tesbitinde asıl imalâtın yeri azalmakta, buna karşılık idarenin yeri aynı nisbette artmaktadır. Bugünkü günde de bu büyük ölçüde idare dehasına, tek başına, Batı sahip bulunmaktadır.

Modern bir teşebbüsü başarı ile idare etmek için gerekli meziyetlerin neler olduklarını hep biliriz. Varılacak amacı tesbit etmesini bilmek ve eldeki vasıtaları ona uydurmak gerektir; gerçekleştirme işi için gerekli zamanı ölçme kudretine sahip olmak gerektir; çünkü maliyet fiyatinde zaman, şaşmaz bir şekilde hesaba girer; ayrıca âlet ve cihazların bakımını sağlamak ve amorti ederek yenilemek için, bunların aşınıp bozulmalarını da önceden kestirmek gerektir; teşebbüsler büyük olduğundan personelleri kalabalıktır; onun için kollektif çabanın tesirliliği ile beraber disiplini de muhafaza bakımından işlerin çok bilgili bir şekilde idaresi gerektir. İmdi, tecrübe göstermiştir ki Batılı bu alanda

gerekli meziyetlere sahiptir ama bunlar Doğuluya tamamen yabancı kalmaktadır. Mesele daha yakından incelenirse görülür ki gerçek şefte az çok bir sevk ve idare duyusu vardır ve görünüşe göre bu, şimdiye kadar Batı'nın tekelinde kalmışa benzemektedir. Batılı kendine bir hedef seçer ve ona belli bir süre içinde ulaşacak iradeye sahiptir; eserinin gerçekleşmesini kendi kişisel rahatlığından ve hattâ kendi kişisel ihtirasından üstün tutmasını bilir; zaman kavramına sahip olduğundan kendine boş zaman ayırmaz; elindeki âletlerin değerlerini ve tesirliliklerini doğru şekilde ölçer ve iyi bakılmazlarsa bunların bozulacaklarını da gayet iyi bilir: Demek oluyor ki bu âletlere, cihazlara bakmak gerektir, bu ise dikkat ve öngörü fikri isteyen bir şeydir. Bakımda itina tamamen Batı'ya özgü şeylerdir; hattâ Batı'nın ayırıcı vasfını özellikle bu noktada aramak gerektiğini düşünmek eğiliminde yim. Hiç bir Asyalı bir makineye bakmağa muktedir değildir; Doğu'daki bütün evler de bakımsızdır, bunların sahipleri zengin ve zevk sahibi olsalar dahi, evlerinin bu halinden ötürü eza duymuyora benzerler. Bir binayı, bir teşebbüsü, bir idareyi, büyük bayındırlık işlerini bir Doğuluya emanet ederek gidip on yıl sonra geri gelin: Bunları bir Avrupalının idare ettiği zamanla aradaki farkı hemen görürsünüz. Eksik olan, ferdiyet ve kişisel sorûmluluktur. Asya'da insanlar tek başlarına hiç bir şey yapmazlar; daima kendilerine hâkim olan ve dayanışma halinde oldukları bir grupa mensupturlar. Çaba kolektiftir ama bizdeki anlamda değildir: Sorumluluk yaygındır, ailevîdir, ahlâk ana - babaya ve sosyal çerçevelere itaatten meydana gelme bir ahlâktır. Fakat Doğu'da daha aza kanaatle ve tamamen bedenî bir dayanıklılıkla Avrupa'dakine göre daha fazla çalışılması da mümkünkündür. Teşkilâtçılığın yerini becerikliliğin, açıkgözlülüğün aldığı da vakidir: Çinli bir makiniste emanet edilen bir otomobil, altı ayda kullanılmaz hale gelir... Sonra beş yıl boyunca bu otomobil iyi kötü yine de kullanılır. Çin aile endüstrisinin gerçekleştirdiği maliyet fiyatleriyle bizim en mütekâmil tekniğimiz dahi boy ölçüşemez. Fakat Doğulunun karşısında insan daima onun teşkilâttan çok spekülâsyonla ilgilendiği gibi bir intiba edinir; Açıkgözlük onu kuraldan daha çok cezbeder ve hayatta •, özel birtakım durumların birbirini kovalayışından başka şey görmez; nitekim talih, uysallık ya da entrika bunları daima kendi yararına çevirmek imkânını ona verecektir.

Doğu'ya gidin, orada endüstriler, teşebbüsler, idareler göre-

ceksiniz; bunların dış görünüşleri bizimkilere benzemektedir; fakat çabucak farkedeceksiniz ki Doğuluların en iyileri ortalama olarak ve tesirlilik bakımından Batılıların en kötüsüyle dahi boy ölçüşemez. Doğularla Batılılar aynı seviyede değillerdir. Batıda size bayağı, alelâde ve kültürsüz görünecek olan şu Avrupalı'yı siz orada çok daha parlak yerlilerden üstün tutup bir idarenin sorumluluğunu kendisine emanet edersiniz: O da işi iyi - kötü yürütür, ötekilerin ise işi perişan etmeleri gibi bir tehlike vardır. Vapurculuk kumpanyaları, okyanusarası kanallar, genel sağlığı koruma teşkilâtı gibi milletlerarası büyük idareler şimdiye kadar Batılıların ellerinde kalmışlardır: Bunlar Batılıların ellerinden çıktıkları gün medeniyetin, tümü bakımından, bundan zarar görmiyeceği muhakkak değildir.

Batılılar bu olağandışı imkânları nereden edinmektedirler? Dediğimiz gibi bu, tekniklerinden ileri gelmektedir; bu teknik de kollektif randıman eylemleri halinde teşkilâtlanmış; doğrulukları isbat edilmiş olan bilimsel metodlar üzerine kurulmuştur. Fakat daha yukarılara, daha derin kaynaklara kadar çıkmak gerektir, çünkü bu bilimsel metodların kendileri de bizim muhakeme tarzımızın bir yönünden başka şey değillerdir. Gerçekten, biz Bacon'lar, Descartes'ler, Claude Bernard'lar tarafından geliştirilmiş olup akılla ilgisi olmayan her şeyi karakuşî bir tarzda bertaraf ederek, problemlerin sırf kendilerini ele almaktan ibaret bulunan, Yunan usulü muhakeme tarzının bize sağladığı tesirliliği belki gerçek değeriyle ölçemiyoruz. Asyalı ve ondan daha da fazla Afrikalı, kararlarında rol oynayan birtakım akıl-dışı delilleri yerli - yersiz ileriye sürer. Çin'de, köylerdeki tarlalarda evlekler görürsünüz, bunlar mahsus düz çizgi halinde çekilmemiştir: Habis ruhlar evlekleri takibedemesinler diye yapılmıştır bu, çünkü habis ruhların ancak dosdoğru gidebildikleri bilinmektedir; yine aynı ilhamın etkisiyledir ki, bir evin ya da bir fabrikanın yerini tesbit bahis konusu olduğunda toprakla fala bakan falcıya akıl danışılır. Biz de bu gibi boş inançlardan âzade değiliz şüphesiz ama, köylerde bunlara sık sık rastlansa bile, endüstri ve şehir çevreleri bunları hemen tamamen bertaraf etmiş bulunmaktadır.

Bizim ikiciliğimiz akılcı olanla akıl-dışı olanın ayrılığını ileri sürerek medenî alanla dinsel alanın bağımsızlığını sağlar; öyle ki Renan bunda «gerçek liberalizmle gerçek medeniyetin temeli» ni görebilmektedir. Bu bağımsızlık Batı düşüncesini eşsiz bir fa-

aliyet âleti haline sokar. Péguy, Descartes'ın geliştirdiği metodun tesirliliğini işte bu açıdan yorumlamaktadır: «Benim iddia ettiğim şudur ki, (Descartes'ın) metodu bir ahlâktır: Bir düşünce ahlâkı ya da düşünmek için bir ahlâktır; yahut isterseniz onda her şey ahlâktır da diyebilirsiniz, çünkü onda her şey yürütüm (conduite) dür ve yürütüm iradesidir. Belki de onun en büyük buluşu ve yeniliği ve en büyük deha ve kuvvet gösterisi de, düşüncesini tıpkı bir faaliyet gibi serbestçe yürütmüş olmasıdır.» Bu böyle olduğuna göre Batılı, düşüncesini bir faaliyet gibi yürüten ve faaliyeti de şuurlu ve kendini kontrol edebilir bir düşüncenin kurallarına göre meydana çıkan bir insandır. Demek oluyor ki böylece başlangıçtaki kaynağa olduğu gibi, eleştirimsel hürriyete de çıkmış oluyoruz. Fakat eleştirimsel hürriyetin kendisi de politik hürriyete bağlıdır ve bu noktada Yunanlıların eski iddialarıyle karşılaşıyoruz: «Biz hür insanlarız!» Avrupa'nın politik hürriyeti kaybolursa onun hayatiyetine zarar geleceğini düşünmek, aşırı bir şey olmaz. Düşünce alanına da yayılan güdümlü ekonomi, yerine konulması imkânsız bir kaynağı kurutacaktır: Her totaliter rejim, bizim kaderimiz için tehlikeli olacaktır. Buğdaydan alınan verginin kaldırılmasını istemek için 1846 da verdiği ünlü söylevde, İngiliz devlet adamı Sir Robert Peel, İngiltere'nin kömür kaynaklarından, endüstriyel teçhizatından, eşsiz ekonomik tesirliliğinden elde ettiği faydaları belirtiyor; fakat kesin saydığı deliller arasında ön plâna memleketin faydalanmakta olduğu hürriyet rejimini, serbestçe tartışma geleneğini koyuyordu. Sonunda da söylevini: «Böyle bir memleket rekabetten korkmalı mıdır?» diye bağlıyordu. Batı için de durum aynıdır: Batı hürriyetini muhafaza ettikçe, üstünlüğü de itiraz götürmiyecektir.

4

Batı medeniyetinin geleceğini tehlikeye sokabilecek olan tehditler ona dışarıdan değil de içeriden gelmektedir. Bu medeniyeti idare eden ilkelerin bozuluşunda ve idareyi ellerine alan milletlerin, bu medeniyetin geleneksel eksenine göre merkezden gittikçe daha uzak olmaları keyfiyetinde bir çöküş sebebi görülebilir.

Batı'nın temelini biz üçlü bir bilgi, fert ve teknik anlayışı

üzerine yerleştirmiştik; fakat bu unsurlar arasında az - çok bir dengenin bulunması, ferdin teknikten doğma kudretin hizmetinde değil de, tekniğin fert hizmetinde olması lâzımdır. Biz endüstri ihtilâlinin getirdiklerinden önce medenileşmiş bulunuyorduk. Eğer bunu eski anlamıyle alsaydık, eğer mekanik tesirlilik bizim bütün öteki faaliyetlerimizin üstüne çıkmış olsaydı medenî kalabilir miydik? İncil'in uyarmalarının güç zaptedebildiği bizim o müzmin maddeciliğimiz, enerji ve manevî kuvvet kaynağı olan bir sofuluk geleneği ile teması kesen yığınların demokratik rejimi altında daha da artmaktadır. Teşebbüs fikri dayanılmaz bir devletçiliğin kötüye kullanılışı karşısında kaybolmak tehlikesindedir; bu devletçilik konformismi, yani bizim medeniyetimizin gerçek dehasına aykırı bir eğilimi teşvik etmekte, hattâ zorla kabul ettirmektedir. Bu gibi ihtimaller kötümser bir muhayyileden doğma değildir: Biz bunların gözlerimiz önünde elle tutulur bir şekilde gerçekleştiğini görmekteyiz. Hükûmet müdahalesinde fazla tesirlilik, fazla nizamlama, imalâtta fazla teşkilâtlanma, tabiatten fazla uzaklaşma, fazla şehir hayatı, sosyal hayatta fazla sun'îlik, bütün bunlardaki tehlike yetersizlikten ziyade aşırılıktan ileri gelmektedir: Çünkü alt tarafı Batı kendi sistemini mübalâgalandırmakta, onu saçmalığa kadar götürmektedir. İşte idare çağının daha şimdiden ortaya çıkardığı kötülükler bunlardır ve bu çağın patolojik ifratları kendi benliklerinde çok belirli sentleşme tohumları saklamaktadır.

Avrupa şimdiye kadar Batı kültürünün merkezi olmuştu. Fakat artık iki dev olan Birleşik Devletler'le Rusya arasında sıkışmış bulunduğundan, entelektüel ve yaratıcı hayatını şüphesiz muhafaza etmekte ise de, gerçekleştirme kudretine artık sahip bulunmamaktadır. Biri Avrupalı olmayan, öbürü ise gerçek anlamda Batılı olmayan idarecilerin ellerinde bizim medeniyetimiz hüviyet değiştirmek tehlikesiyle karşılaşmış bulunmuyor mu?

Birleşik Devletler şimdi, bizim gibi ait bulundukları Batı medeniyetinin son koruyucularıdır: Ferde, hürriyete, teşebbüse saygıda ifadesini bulan demokratik ve hıristiyan geleneği onlar da bizim kadar temsil etmektedirler. Bununla beraber Amerikan halkının, yapısı Avrupa'nın teşekkül etmiş olduğu çerçeveye artık hiç benzemeyen coğrafî bir çerçevede yaşamakta olduğunu bilmemezlikten de gelemeyiz. Buna göre de bizim ölçü felsefemiz orada devam edebilir mi? Miktarın, rekorun Amerika'da ne büyük bir itibar gördüğünü hep biliyoruz: Orada her şey, standar-

dizasyonun bütün isterlerine tamamen uyan az çok mütecanis bir mekânda, yığına doğru gitmektedir. Zaten iklim de bu yeni topraklara göz yolu ile yerleşmiş olan beyaz ırkı zamanla değiştirecek kabiliyettedir ve bu noktada da annelerimizin «aşırı gitme» sözü bir bakıma muteber olmıyabilir. Avrupa'ya uzak Akdeniz'li geçmişinden miras kalan geleneklerle ilginin kesilmesi üzerine başka değişiklikler olacağı da kestirilebilir: Gerçi Atlantik'i geçmiş olanlar Avrupalı hattâ Akdenizli göçmenlerdir ama bunların yeni çevrelerine sindirilmeleri yüzünden, atalarından kalma kökleri tamamen kesilmiştir. Yeni bir din demek olan başarının şiddetli hücumuna rağmen hıristiyanlığın etkisi kuvvetli kalmıştır ve bu bakımdan, Kitab-ı Mukaddes yoluyla yetişmiş olmanın verdiği dinamizm Avrupa'daki kadar, hattâ ondan daha da fazla olarak, devam etmektedir. Fakat klâsik gelenek yeni dünyaya geçmiş değildir: Üniversitede ve kitapta kalmış olan bu gelenek orada, yaşayan bir ilke değildir. Eleştirimsel düşünce de onunla birlikte zayıflayıp yokolmak tehlikesindedir. Amerika'da konformizm, teşkilâtçılık üzerine gittikçe daha fazla kurulan bir rejimin içgüdüsel eğilimlerine cevap veren müşterek bir davranış haline gelmiştir. Seçmenin, tercihin, teşebbüsü alanı ferde eskiden sahip olduğu yeri artık bırakmayan bir sistemin yararına olarak, daralmaktadır. Bu şartlar konformist olmayan, bölünmüş, isyan halindeki Avrupa'nın, fakat yine de anamız olan Avrupa'nın içinde yetişmiş olduğu şartlar değildir artık. Orada yeni bir şey doğmaktadır, bu yine Batı olacaktır ama, bizim Batı'mız olmaktan çıkacaktır.

Batı dünyasının öbür ucunda S.S.C.B. de bizi kaygılandırmakta olan bu aynı yığın faktörlerine sahip bulunmaktadır: Coğrafya, nüfus, ekonomi bakımından yapısı Avrupa ölçüsünde değildir ve bu kapsamda bir olayın birtakım sonuçlar doğurmaması imkânsızdır. Rusların hal şekilleri bizimkilerden ziyade Amerikalılarınkine benzemek eğilimindedir; Çünkü her iki taraf da yığın kavramının etkisi altındadır. Bu halkın, resmen ilân ettiği maddecilik doktrinine kadar işlemiş olan mistisizminin kendisi dahi Batılı özden değildir. Teknikle sosyal mistisizmin —artık gerici bir kavram haline gelmiş bulunan— kültürün zararına olarak böyle gizli bir şekilde birleşmeleri, ferdi bağımsız bir fikir birimi sayan eski Yunan ve Hıristiyan anlayışıyla doğrudan doğruya çatışma halindedir. Demek oluyor ki komünizmin zaferi Batı'nın

sonu olacaktır ve zaten Moskova da Batı'yı yok etmek istediğini gizlememektedir.

Şunu da gözden uzak tutmayalım ki Avrupa kendi kişiliğinin fikir bütünlüğünü bozabilecek bir tehlikeden henüz kurtulmuş bulunmaktadır. Cermen hâkimiyeti altında birleşseydi, zaafını doğurmakla beraber tehlikeli, fakat verimli değişikliğini idame etmiş olan dağınık kuvvetlerin, tecavüzî bir demet halinde, düğümlendiklerine şahit olacaktı. Nasıl ki Makedonya bütün Yunanistan'ı Asya'da bir öcalma ve fetih savaşına sürüklediyse, bir Hitler'in askerî yönetimi de Avrupa kıtasının kudretini on defa artıracak, onu muhakkak ki dünyanın hâkimi yapacaktı. Fakat bu oyunla Hellenizm saflığını, temizliğini kaybetmişti: Avrupa ise ruhunu kaybetmiş olacaktı.

Şimdi ise Batı medeniyetini başka etkiler değiştirecektir. Bu değişiklikte Lâtinlerin, Fransızların, İngilizlerin, Almanların, Rusların, Amerikalıların oynayabilecekleri rolü göstermeğe çalıştık.. Muhakkak olan şu ki, dünya tarihinde yeni bir fasıl başlamaktadır, hattâ belki buna yeni bir kitap demek de yerinde olur.

S O N